

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma

Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma

Şahin METİN

Ankara 2011

Para ile satılamaz.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Ziya Gökalp Cad. No: 40 Kızılay Ankara
Tel: 0312 430 45 77 Faks: 0312 430 76 70
www.ksgm.gov.tr

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE ESNEK ÜRETİM SÜRECİNDE
KADIN EMEĞİNİN DURUMU:
TÜRKİYE’DE EV-EKSENLİ ÇALIŞMA

UZMANLIK TEZİ

Şahin METİN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Tülin ÖNGEN

ISBN: 978-975-19-5126-7

Basım Yeri: Afşaroğlu Matbaası
0 312 384 54 88 - Ankara

TEřEKK¼R

“Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma” Uzmanlık Tezi, üretim sistemlerinde ve işgücünde esneklik politikalarının kadın istihdamındaki kayıt dışılığı arttırdığı tespitinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Tez çalışmasının başından sonuna kadar çok değerli katkıları ile beni yönlendiren, bana her konuda destek olan çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. T¼lin ÖNGEN’e,

Ev-eksenli çalışan kadınların somut durumlarını incelerken bana her türlü kolaylığı sağlayan Tuzluçayır’daki Kozadan İpeğe Kadın Kooperatifi’nin tüm üyelerine,

Deęerli kurum yöneticilerime,

Sabırla ve anlayışla bana yardımcı olan tüm arkadaşlarıma,

Bana her konuda destek olan sevgili eşime ve aileme,

teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Kayıt dışı ekonominin, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede özellikle son kırk yıl içinde önemli oranda artış gösterdiği gözlenmektedir. Kayıt dışı ekonominin etkilediği en önemli alanların başında ise kayıt dışı istihdam konusu gelmektedir. Kayıt dışı istihdam konusunu inceleyen birçok akademisyen, bu sorunun ortaya çıkmasında özellikle 1970’lerde ortaya çıkan ve etkileri günümüze kadar devam eden krizin önemli payı olduğunu vurgulamaktadır. Bu alandaki literatürde Kurumsalcı Teori ile Fransız Regülasyon Okulu’nun temsilcilerinden Leborgne ve Lipietz’in ortaya koyduğu tespitlerin oldukça etkili olduğu ve birçok tartışmaya öncülük ettiği gözlenmektedir. Her iki teorik yaklaşım da, 1970’lerde dünya ekonomisinde ve üretim sistemlerinde ortaya çıkan krizin Fordist üretim sisteminin krizi olduğunu vurgulamış, bu krizin “esnek” bir üretim ve istihdam sisteminin benimsenmesiyle atlatılabileceğini iddia etmiştir. Her iki yaklaşıma göre esnek çalışma biçimleri sonucunda çalışanlar daha bilgili ve becerikli olacak, iş ilişkisi de daha özerk ve özgür bir hale gelecektir. Ancak her iki teorik yaklaşım, kendi açıklamalarını kavramsallaştırırken işgücü piyasasının bütününe göz önünde bulundurmamış, bu noktada kadın emeğinin durumunu göz ardı etmişlerdir. Oysaki kadın emeği, esnek çalışma biçimlerinin tümü düşünüldüğünde, süreçten iddia edildiği gibi olumlu etkilenmemiştir. Bu durumun en iyi yansımalarından biri, dünyada ve ülkemizde son dönemde gittikçe yaygınlaşan “ev-eksenli çalışma” sisteminde görülmektedir. Bu tez çalışmasında amaç, ev-eksenli çalışma sistemini ele alarak esnek çalışma sistemlerinin mevcut haliyle kadınlar açısından birtakım olumsuzluklar barındırdığını göstermektir. Bunu somut durumdan örnekle gösterebilmek için Ankara’nın Tuzluçayır semtinde ev-eksenli çalışan kadınlarla yapılan görüşmelere yer verilecektir.

ABSTRACT

It is observed that particular in the last forty years, the informal economy increases both in many developed and developing countries. One of the critical issues that the informal economy has affected is the informal employment. Lots of scholars, who study the informal employment issue, emphasize that the main reason of the emergence of this problem has arisen from the crisis, which has emerged in 1970s and the implications have continued until today. It is also observed that the assumptions and explanations of representatives of Institutionalism and Leborgne and Lipietz, two prominent people in French Regulation School, have had a great effectiveness and have also pioneered for many debates. Both theoretical approaches have emphasized that the crisis in world economy and production systems during 1970's have been the crisis of Fordist production system, and they claimed that this crisis could be solved through adopting a "flexible" production and employment system. For these two approaches, thanks to flexible working types, workers would be more skilful and polyvalent; the work relations would be more autonomous and free. However, while these theoretical approaches conceptualize their theories, they have not considered the all labour force market, thus they have neglected the case of women labour. Whereas, the women labour did not benefit from this process as it is claimed. One of the most suitable examples of this process can be seen in home-based working system which has been very pervasive both in the world also in our country. The aim of this thesis is to show that the existing flexible working types contain some detrimental results for women. In order to prove this claim with concrete examples, the interviews that were implemented in Tuzluçayır, a district of Ankara, will be given.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
ŞEKİLLER	XII
TABLolar	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1. KAYIT DIŞI EKONOMİ	11
1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı	11
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları	16
1.2.1. Yasalara Uygunluk Kriteri	18
1.2.2. İstatistiksel Olarak Ölçülebilirlik Kriteri	18
1.2.3. Gelir ya da Fayda Elde Etme Kriteri	19
1.2.4. Ekonomik Sisteme Uygunluk Kriteri	19
1.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi	19
1.3.1. Genel Değerlendirme.....	19
1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	22
1.3.2.1. Sosyo-Politik Nedenler	22
1.3.2.1.1. Hızlı Nüfus Artışı.....	23
1.3.2.1.2. Kentleşme ve Göç	24
1.3.2.1.3. Eğitim	25

1.3.2.2. Ekonomik Nedenler	25
1.3.2.2.1. Ekonomik Yapı	25
1.3.2.2.2. Gelir Dağılımı	26
1.3.2.2.3. Nakit Ekonomisi	27
1.3.2.2.4. Enflasyon ve Vergi Yükümlülükleri	27
1.3.2.3. Hukuksal ve Siyasal Yapıdan Kaynaklanan Nedenler.....	29
1.3.2.3.1. Bürokrasiden Kaynaklanan Nedenler	29
1.3.2.3.2. Siyasal Yapıdan Kaynaklanan Nedenler	30
1.3.3. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Çalışmalar	31
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
2. KAYIT DIŞI İSTİHDAM.....	37
2.1. Kayıt Dışı İstihdamın Tanımı	37
2.2. Dünyada Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu.....	39
2.2.1. Genel Değerlendirme	39
2.2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı İstihdam.....	42
2.2.3. Avrupa Birliği’nde Kayıt Dışı İstihdam.....	44
2.2.4. AB’ye Sonradan Katılan Ülkelerde Kayıt Dışı İstihdam	45
2.3. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam.....	47
2.3.1. Genel Olarak Türkiye’de İstihdamın Yapısı.....	48
2.3.2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Yapısı	55
2.3.3. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri	58
2.3.3.1. Ekonomik Nedenler	58
2.3.3.2. İdari/Kamusal Nedenler.....	60

2.3.3.3. Sosyal Nedenler	61
2.3.4. Türkiye’de Kadın İşgücü ve Kayıt Dışı İstihdam	61
2.3.4.1. Kadın İşgücünün Yapısı	61
2.3.4.2. Kayıt Dışı Kadın İstihdamı.....	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	69
3. ESNEKLİK	71
3.1. Giriş.....	71
3.2. Kurumsalcı Görüş.....	73
3.2.1. Temel Argümanları.....	73
3.2.1.1. Tam-Zamanında Üretim (Just-in-Time).	75
3.2.1.2. Emeğin Esnekleşmesi (Flexibilisation of Labour)..	76
3.2.1.3. Emeğin Esnekleşmesinin Unsurları.	80
3.2.1.3.1. Fonksiyonel (Functional) Esneklik.	81
3.2.1.3.2. Sayısal (Numerical) Esneklik.	83
3.2.1.3.3. Çalışma Sürelerinde Esneklik (Working Time Flexibility).	84
3.2.1.3.4. Ücret Esnekliği (Pay Flexibility).....	85
3.3. Fransız Düzenleme Okulu	85
3.4. Türkiye’de Esneklik Tartışmaları.....	88
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	93
4. EV-EKSENLİ ÇALIŞMA.....	95
4.1. Giriş.....	95
4.2. Ev-Eksenli Çalışanlar Kimlerdir? Ev-Eksenli Çalışma Sistemi Nedir?.....	98
4.3. Dünyada Ev-Eksenli Çalışma ve Örgütlenme Örnekleri	100

4.4. Dünyada Ev-Eksenli Çalışma ile İlgili Hukuksal Düzenlemeler	104
4.4.1. Ev-Eksenli Çalışanların Yasal Statüleri.....	106
4.4.2. Çalışma Koşulları.....	107
4.4.2.1. Ev-Eksenli Çalışanlarda Ücret	107
4.4.2.2. Çalışma Süresi	108
4.4.2.3. Tatil ve İzinler	109
4.4.2.4. İş Güvencesi	110
4.4.2.5. Ev-Eksenli Çalışanların İş Sağlığı ve İş Güvenliği	110
4.4.2.6. Ev-Eksenli Çalışanların Sosyal Güvenlik Hakları..	111
4.5. Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma ve Mevzuatlardaki Durum	112
4.5.1. Yasal Durum.	117
4.5.2. Olumlu ve Olumsuz Yanları.	120
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	125
5. TUZLUÇAYIR’DA EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLAR.....	127
5.1. Giriş	128
5.1.1. Tuzluçayır’da Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar.	128
5.1.2. Tuzluçayır’da Ev-Eksenli Çalışma Sistemi.....	130
SONUÇ VE ÖNERİLER	135
KAYNAKÇA	141
EKLER	151
EK 1.....	153

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklaması
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ATO	Ankara Ticaret Odası
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
EUROSTAT	European Statistics
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HomeNet	Uluslararası Ev-Eksenli Çalışan İşçiler Ağı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IZA	Institute for the Study of Labour
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SEWA	Serbest Çalışan Kadınlar Örgütü
SEWU	Serbest Çalışan Kadınlar Sendikası
TCFUA	Avustralya Tekstil, Giyim ve Ayakkabı İşleri Sendikası
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

ŞEKİLLER

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü-ülkeler arası karşılaştırma (%GSMH)	20
Şekil 2.1: Ülkelere göre istihdamın sektörel dağılımı (%)	52

TABLolar

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile ilgili tahminler	21
Tablo 2.1: 1978-1998 yılları arası dönemde bazı OECD ülkelerinde kayıt dışı istihdam oranları	40
Tablo 2.2: Gelişmekte olan ülkelerde tarım dışı istihdamda kayıt dışılık oranı (%)	43
Tablo 2.3: AB ülkelerinde kayıt dışı istihdam/GSYİH oranları	45
Tablo 2.4: AB'nin son üyelerinde kayıt dışı istihdamın büyüklüğü	46
Tablo 2.5: Çeşitli ülkelerde işgücüne katılım oranları (%)	48
Tablo 2.6: İşteki durum ve ekonomik faaliyete göre istihdam edilenler.....	54
Tablo 2.7: Türkiye'de sektörler itibariyle kayıt dışı çalışanlar (%)	57
Tablo 2.8: Kadınların ülkelere göre toplam nüfus içindeki istihdam oranları (%)	64

GİRİŞ

GİRİŞ

Dünyada ve ülkemizdeki mevcut durum incelendiğinde kadınların, hak, fırsat ve olanaklardan erkeklerle eşit bir oranda yararlanamadıkları görülmektedir. Ülke nüfusunun yarısını oluşturmalarına rağmen kadınların kaynaklardan eşit ve etkin bir şekilde yararlanamamalarının temelinde sosyo-kültürel etkenler, geleneksel değer yargıları, üretim ilişkilerinin ve ekonominin mevcut yapısı gibi birçok faktör rol oynamaktadır. Ancak dünya genelindeki etkisi ve belirleyiciliği göz önünde bulundurulduğunda bu faktörlerden üretim ilişkilerinin ve ekonomik sistemlerin bu süreçte oldukça etkili sonuçları olduğu söylenebilir. Üretim ilişkilerinde ve genel olarak ekonomik sistemlerde 1970'lerden itibaren yaşanan önemli yapısal değişimler, toplumun bütün kesimlerini etkilemiş, birçok alanda yeniden yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Tüm dünyada yaşanan değişimin ilk boyutu, 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik büyümenin 1970'li yıllarda tıkanması ve bu tıkanıklığın yarattığı bunalım koşullarının üstesinden gelebilmek için gelişmiş ülke ekonomilerinin önce üretimde yeni teknolojilerden yararlanarak yeniden yapılanma sürecine girmeleri, bunun yetersiz kaldığı alanlarda ise üretimin yeniden örgütlenmesi olmuştur.

Üretim süreçlerinin yeniden örgütlenmesi sürecinde 1970'lerden itibaren yaşanan dönüşüm önemlidir; çünkü "1970'lerin ilk yarısında ortaya çıkan ekonomik bunalım, kapitalist gelişim çizgisinde önemli değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur" (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü [KSGM], 1999a: 8). 1960'ların ortalarında başlayan ekonomik bunalım, önce gelişmiş ülkeleri, daha sonra ise "gelişmekte olan" veya "az gelişmiş" adı verilen ülke gruplarını etkilemiştir. Azalan getiriler ve düşen kâr oranları, mevcut üretim modelinin, kârlılık ve sistemin devamı açısından artık olanaksız olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiş, krizin asıl nedeni, kimi çevrelerce üretim ve sermaye birikim sistemlerinin değişen koşullara ayak uyduramaması olarak ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak üretim faktörlerinin üretimin daha kârlı olmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi bir çözüm olarak dile getirilmiştir. "Bu süreç, üretimin yeniden yapılanması olarak tanımlanmaktadır. Ancak, kısa sürede üretim faktörlerinin bileşimi ile ilgili bir düzenlemenin yeterli olamayacağı, üretimin ve işgücünün üretim sürecinde yeniden örgütlenmesi gereği

ortaya çıkmıştır. Bu yeni üretim sisteminin ana özelliği *esnek* olmasıdır ve esnek birikim ve uzmanlaşma arayışlarının üretim boyutunu oluşturmasıdır” (KSGM,1999: 8-9).

1970’lerden günümüze kadar gelen süreçte üretim faktörlerinin yeniden örgütlenmesi sürecinde yaşanan değişimin en yoğun hissedildiği alanların başında emek süreçleri ve iş ilişkileri gelmektedir. 1900’lerin başından itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) uygulanan, 2. Dünya Savaşı sonrasında ise Batı Avrupa ülkelerinde benimsenen Fordist üretim sistemi, 1960’lara gelindiğinde ciddi eleştirilerle karşılaşmış, 1970’lerde başlayan ve “petrol krizi” olarak ifade edilen krizin de temel sebebi olarak gösterilmiştir. “Üretim bandı” (*assembly line*) aracılığıyla kitlesel üretimin yapıldığı Fordist sistem, çok büyük miktarda standart malın üretimine dayanan bir sistem olarak birçok sanayileşmiş ülkede uzun yıllar varlığını korumuş bir sistemdir. Fordist üretim sürecindeki “planlama” (*conception/planning*) ile “uygulama/icra” (*execution*) aşamaları birbirinden ayrı süreçlerdir. Fordist sistemde benimsenen istihdam biçimi ise çalışanların ücretlerinin ve sosyal olanaklarının bugüne kıyasla iyi olduğu “tam-zamanlı istihdam”dı (*full-time employment*) ve artan verimliliğe bağlı olarak ücret artışı politikası uygulanmaktaydı. Bu sistemde işçilerle firma sahipleri, ücret ya da diğer sosyal haklar konusunda anlaşamadıklarında, sendikalarda örgütlenmiş olan işçiler, toplu pazarlık (*collective bargaining*) sistemi ile anlaşmaya çalışmaktadırlar. Bugün gelinen durumda ise toplu pazarlık sistemi yerine, çalışanlarla bireysel sözleşmeler yapmaya yönelik uygulamalar, firma sahipleri tarafından yoğun olarak tercih edilmektedir.

1970’lerde ekonomik sistemde ortaya çıkan kriz sonucunda kimi yazarlar, Fordizm’deki planlama ve uygulama süreçlerinin birbirinden ayrılmasının yanında mal çeşidinin az, üretim miktarının ise çok olmasının, krizin en önemli nedenlerinden biri olduğunu iddia etmişlerdir. Fordist model yerine önerdikleri model ise daha “esnek” bir üretim sistemi ve esnek çalışma modelleridir. Özellikle 1970’lerden itibaren yaygınlaşan esnek çalışma biçimlerine “yarı-zamanlı çalışma”, “çağrı üzerine çalışma”, “tele-çalışma” ve “ev-eksenli çalışma” örnek olarak verilebilir. Bunlardan ev-eksenli çalışma, son 40 yıldır tüm dünyada hızla yaygınlaşmaktadır. Ülkemizde de 1980’lerden itibaren yaygınlaşmaya başlayan ev-eksenli

çalışma, özellikle konfeksiyon sektörünün gelişmesi ve köylerden şehirlere yapılan göçle daha da yaygınlaşmış, şehirlerin gecekondu kesimlerinde yaşayan kadınlar, yaygın bir şekilde ev-eksenli çalışmaya dâhil olmuşlardır.

1970'lerden günümüze iktisat ve siyaset bilimi literatüründe sıkça tartışılan "esneklik" kavramı, birçok yazar tarafından farklı şekillerde tanımlanmış, kimi yazarlar esnekleşme sürecinin çalışanlar ve genel olarak ekonomi açısından olumlu sonuçları olduğunu iddia ederken, kimileri de bunun tam tersini savunmuştur. Esnekliğin üretim sistemlerinde ve istihdamda uygulanmasıyla birlikte daha verimli bir ekonominin, daha özgür/özerk (*autonomous*) ve iyi eğitilmiş/becerikli (*high-skilled/polyvalent*) işçilerin ortaya çıkacağını iddia edenlerin (Piore and Sabel, 1984; Leborgne and Lipietz, 1988) karşısında, esnekliğin, kayıt dışı ekonomiyi ve kayıt dışı istihdamı artıracığını, bunun yanında çalışanların sosyal haklarını ve iş güvencelerini azaltacağını iddia edenler de bulunmaktadır (Öngen, 1995; Wigfield, 2004; Wood, 1993; Hattatoğlu, 2000; Yereli ve Karadeniz, 2004).

Ancak esnekliğin, üretim sistemlerinde ve çalışanlar üzerinde yarattığı etkileri ele alan teorik yaklaşımlar bir arada değerlendirildiğinde, bu teorilerin bir noktayı gözden kaçırdıkları görülmektedir. Gerek esneklik taraftarı teoriler, gerekse esneklik karşıtı teoriler, esneklik sürecini incelerken, tüm emek kesimlerini homojen bir yapı olarak ele almakta, emek piyasası içinde koşulları ve imkânları birbirinden oldukça farklı katmanların varlığını yeterince vurgulamamaktadırlar. Mevcut durum incelendiğinde görülecektir ki emek piyasası birbirinden farklı gruplardan oluşmaktadır ve esnekleşme süreci bu emek gruplarını birbirinden farklı biçimlerde etkilemektedir. Örneğin, 1970'lerde ortaya çıkan ve 1980'lerden itibaren yaygınlık kazanan esnek çalışma biçimleri, ileri teknolojiye dayanan sektörlerde çalışanlar (örneğin bilgisayar programcılığı, bilgisayarlı üretim ve dizayn sistemlerinde çalışanlar gibi), spekülasyon finansal piyasalarla ilgili işlerde (yatırım ve borsa uzmanları, broker'lar) ve ürünün nihai halini aldığı merkez (*core*) fabrikalarda çalışanlar açısından olumlu sonuçlar yaratırken, daha çok kadınların ve göçmen kitlelerin içinde yer aldığı alt-işveren (taşeron) sistemi altında çalışanlar açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Brusco, 1992). Yaşanan böylesi

bir süreç, sadece üretim sistemlerinde değil, üretim faktörlerinden emeğin de konumunu ve özelliklerini yeniden düzenlemektedir. “Esnek üretim, işgücünün eski yeri ve rolünün değişmesini zorunlu kılmakta, yeni üretim örgütlenmesi, mesleki ve beceri gruplarının gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Etnik ve kadın işgücünün önemi artarken, sendikalaşmış işgücünün üretimdeki ağırlığı sarsılmakta ve toplumun sosyal refah ilkeleri üzerine kurulan dengeleri ve işgücü pazarlarının niteliği önemli ölçüde değişmektedir” (KSGM, 1999a: 15).

Piyasa ekonomisinde yaşanan sıkıntılar, ekonominin sektörel dağılımını da önemli oranda değişikliğe uğratarak, tarım ve sanayinin yerine hizmetler sektörünün büyük önem kazanmasını sağlamıştır. Hizmetler sektörünün diğer sektörlerle kıyasla son 20 yıl içerisinde önemli artış göstermesinin temelinde yatan neden, Fordist esaslara göre üretim yapan sanayi sektöründe yaşanan ve etkileri günümüze kadar gelen “azalan kâr oranları” sorunu olmuştur. 1970’lerde ortaya çıkıp etkileri bugün de devam eden kriz, ekonomide yapısal dönüşümleri zorlarken, üretim sistemlerinin mekânsal boyutu ve işgücünün özellikleri, önemli yapısal değişikliklere uğramıştır.

Üretim, devasa büyüklükteki fabrikalarda çok büyük miktarlarda ve standart özelliklerde yapılırken, yeni sistemde, büyük fabrikalar yerine alt-işveren (taşeron) sistemi ile küçük yerel birimlere, atölyelere ve evlere kaydırılmıştır. Üretimin, Fordist sistemdeki gibi büyük fabrikalarda yapılması yerine ülkenin ve dünyanın birçok farklı bölgesindeki atölyelere (“*tornavida tesisleri*”) kaydırılması, firma sahiplerine önemli oranda esneklik sağlarken, ekonominin kontrolünü de zorlaştırmıştır. Üretimin, işi yapacak ana firma yerine birden çok alt-işveren firmaya (taşeronlara) yaptırılması, yapılan işlemlerin kayıt altına alınmasını zorlaştırmakta, bu da kayıt dışı ekonomiyi ve dolayısıyla kayıt dışı istihdamı artıran en önemli nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İstihdamda yaşanan kayıt dışılık ise emek piyasasının en güvencesiz kesimlerinin başında gelen kadınları olumsuz etkilemekte, onları sosyal güvencesiz ve düşük ücretlerde çalışmaya itmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2008 yılı Hanehalkı İşgücü Anketleri verilerine göre işsiz kalan kadınların %34’ü, en az 1 yıl ve daha fazla süreyle iş ararken, erkeklerde bu oran %23,7’dir (TÜİK, 2008). Buna bağlı olarak, kadınlar, işlerini

kaybettiklerinde daha uzun süre işsiz kaldıklarından, çalışma koşulları kötü ve kayıt dışı olsa da var olan işlerinde çalışmaya devam etmektedirler.

İşgücü piyasasının esnekleşmesi sürecinde kayıt dışı istihdam ile kadın emeği arasındaki ilişkinin anlaşılmasında incelenecek en iyi örneklerden biri, ev-eksenli çalışmadır. Ev-eksenli çalışma, esnek çalışma biçimlerinden biridir ve gerek dünyadaki gerekse ülkemizdeki örnekleri incelendiğinde, bu sektörde çalışanların neredeyse tamamının kadınlardan oluştuğu görülecektir. Ev-eksenli çalışma, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde son 40 yıldır büyük bir hızla yaygınlaşmaktadır. Sosyal güvenceden yoksun, sağlıksız koşullarda ve çok uzun saatler boyunca çalışmanın geçerli olduğu ev-eksenli çalışma sisteminin kadınlar açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu, mevcut örneklerden de anlaşılabilmektedir. Bu noktada işgücünün esnekleştirilmesinin bütün işgücü grupları açısından yararlı olacağını kavramsallaştıran *Kurumsalcı görüş ile Fransız Düzenlemeciler* Leborgne ve Lipietz'in esneklik üzerine iddia ettikleri argümanlar, ev-eksenli çalışan kadınların mevcut durumları incelendiğinde yeniden sorgulanmayı hak etmektedir. Her iki görüş de esnek çalışma biçimlerinin etkilerini ele alırken bu sürecin kadınları nasıl etkilediğini yeteri kadar göz önünde bulundurmamış ve sürece, toplumsal cinsiyet bakış açısından yoksun bir şekilde yaklaşmışlardır. Söz konusu her iki yaklaşımın iddialarını somut durumla karşılaştırmak amacıyla bu tezin son bölümünde Ankara'nın Tuzluçayır semtinde ev-eksenli çalışan on kadınla yapılan derinlemesine mülakatın sonuçlarına yer verilecektir. Bu kapsamda 2009 yılının Ağustos ayında gerçekleştirilen bu mülakatların sonuçları ile esnekliğin olumlu olduğunu iddia eden Kurumsalcı görüş ile Lipietz'in iddiaları karşılaştırılacak, bunun sonucunda her iki teorinin iddialarının ev-eksenli çalışan kadınlar somutunda geçerliliği tartışılacaktır.

Yukarıda ifade edilen argümanları bütünlüklü bir sıra içerisinde incelemek amacıyla, bu tezin Birinci Bölümünde kayıt dışı ekonomi konusu ele alınacaktır. Daha sonra ise kayıt dışı ekonominin unsurlarından olan kayıt dışı istihdam incelenecektir. Üçüncü Bölümde kayıt dışı istihdamın nedenlerinden biri olarak ifade edilen esneklik kavramı ele alınacak ve bu kavramı literatürde yoğun olarak tartışan, kavrama olumlu

anlamlar atfeden *Kurumsalcı* görüş ile *Fransız Düzenlemeciler* Leborgne ve Lipietz’in argümanları tartışılacaktır. Bu bölümdeki “esneklik” konusu incelenirken, birçok kavramın Türkçe karşılıkları yanında İngilizce orijinallerine de yer verilecektir. Buradaki amaç, esneklikle ilgili birçok kavramın Türkçeye çevrilmiş metinlerin birçoğunda birbirinden farklı kullanımlarının olması, bunun da birtakım karışıklıklara neden olmasını önlemektir. Esneklik kavramı incelendikten sonra esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışma biçiminin detaylarına yer verilecek, ev-eksenli çalışmanın somut olarak değerlendirmesini yapmak amacıyla da Tuzluçayır’da ev-eksenli çalışan kadınlarla gerçekleştirilen mülakatların sonuçları tartışılacaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, sıralamadan da görüleceği üzere, bu tez çalışmasında öncelikli olarak kayıt dışılık ve esneklik konuları üzerine kavramsal bir çerçeve çizilecektir. Daha sonra bu kavramsal çerçevenin günümüzün somut koşullarında ne tür karşılıkları olduğu ve bu kavramların nasıl somut biçimler aldığı konuları ele alınacaktır. Tezin temel amacı, günümüzde oldukça önemli bir sorun olduğu kabul edilen kayıt dışı ekonomi, istihdam ve esneklik arasındaki ilişkiyi ve bunun kadın işgücü üzerindeki etkilerini tartışmanın yanında, bu alanda yaşanan sorunları ev-eksenli çalışan kadınlar örneği üzerinden mümkün olduğunca görünür kılmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYIT DIŞI EKONOMİ

1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Günümüz ekonomilerinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olan kayıt dışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından üstesinden gelinmesi zor bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun, sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde değil, daha düşük oranlarda olsa da gelişmiş ülke kategorisinde yer alan ülkelerde de yaşanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan araştırmalar sonucunda karşılaşılan ilk zorluğun, bu kavramın tanımlanmasında ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü incelendiğinde görülecektir ki kayıt dışı ekonomi çok boyutlu, değişik faaliyetleri de içinde barındıran oldukça kapsamlı bir olgudur. Bu sebeple tanımı kadar adlandırılmasında da birbirinden farklı ifadeler ortaya çıkmaktadır. “Kara ekonomi”, “nakit ekonomisi”, “gizli ekonomi”, “saklı ekonomi”, “kayıt dışı ekonomi”, “yasadışı ekonomi”, “enformel ekonomi”, “enformel sektör”, “yeraltı ekonomisi”, “gözlenemeyen ekonomi” bu adlandırmalardan bazılarıdır.

“Kayıt dışı ekonomi nedir?” sorusuyla tartışmaya girildiğinde karşılaşılan ilk sorun, bu konu üzerine yapılan sayısız tartışma ve kavramsallaştırmadır. Mevcut literatür incelendiğinde görülecektir ki içeriklerinde benzer ifadelerle yer verilse de dayandıkları argümanlar itibariyle birbirinden farklı kayıt dışı ekonomi tanımlamaları bulunmaktadır. Gerek iktisatçılar, gerek maliyeciler, gerekse kayıt dışı ekonomi üzerine çalışma yapan akademisyenler tarafından genel kabul görmüş bir kayıt dışı ekonomi tanımı bulunmamakta, konu üzerine inceleme yapan herkes konunun farklı boyutlarını ön plana çıkarmaktadır. Örneğin, enformel ekonomi, gölge ekonomi adları daha çok istihdam boyutunu; saklı ekonomi, gizli ekonomi, beyan dışı ekonomi adları vergi boyutunu; yasadışı ekonomi, kara ekonomi gibi adlar yasadışılık boyutunu; nakit para ekonomisi adı ise işlemlerin daha çok nakit para kullanılarak kayıtlarda gösterilmeme boyutunu vurgulamaktadır (İlgin, 1999).

Adil Temel’e göre kayıt dışı ekonomi, “mal ve hizmet üretimi olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle, bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve gayri safi milli hâsıla büyüklüklerine yansımayan faaliyetlerin tümü” olarak tarif edilmektedir (Temel vd., 1994).

Doç. Dr. Özsoylu’ya göre ise kayıt dışı ekonominin genel kabul görmüş kesin bir tanımı yoktur. Konu ile ilgili çeşitli araştırmalarda ortak yaklaşım, incelenecek olan faaliyetlerin sınırlarını belirlemek şeklindedir. Gizli ekonomik faaliyetler vergi kaçakçılığı, faturasız alış-veriş, haksız muafiyet ya da sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız çalışma, ikinci bir işte çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık, bireyin vücudu (fahişelik) ya da organlarını satması gibi yasaya aykırı faaliyetler olabileceği gibi; komşuya yardım, çocuk bakıcılığı, ev işlerinin yapılması (*do-it-yourself*) gibi masum faaliyetleri de kapsayabilir (Özsoylu, 1996).

Prof. Dr. Altuğ, kayıt dışı ekonomiyi, ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen, belgeye bağlanmamış, kanuni defterlere işlenmemiş ekonomik faaliyetler olarak tanımlamaktadır (Altuğ, 1999).

Doç. Dr. Ercan’a göre (2006) kayıt dışı ekonomi, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle tam olarak tespit edilemeyen ve milli gelir hesaplarına kısmi olarak yansıyan faaliyetleri; vergi açısından ise vergi idaresinin bilgisi dışındaki tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Ercan, gözlenemeyen (kayıt dışı) ekonominin türü ve kapsamını daha net olarak tanımlamak için Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’nün (OECD) uluslararası kabul görmüş “kayıt dışılık” tanımlamalarını incelemenin gerektiğini belirterek, OECD tanımlarına göre kayıt dışı ekonominin dört alt grupta sınıflandırmaya tabi tutulduğuna işaret etmektedir:

- a) Yeraltı üretimi (*underground production*),
- b) Yasadışı üretim (*illegal production*),
- c) Resmi olmayan (enformel) üretim (*informal sector production*),
- d) Hane halkının kendi tüketimi için üretimi (*household production for own final use*).

Sedat Yetim’e göre en genel anlamıyla kayıt dışı ekonomi, milli gelir hesaplamalarında kullanılan istatistikî yöntemlere göre tahmin edilemeyen; gelir yaratıcı, mevcut tekniklerle ölçülemeyen, beyan edilmemiş, resmi istatistiklere girmeyen veya eksik yansıtılmış yasal ve yasal olmayan faaliyetlerdir (Yetim, 1999).

Yabancı literatürde de kayıt dışı ekonomi konusunun oldukça geniş bir şekilde ele alındığı, bu konu üzerine birçok araştırma ve incelemenin yapıldığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi üzerine yaptığı uluslararası araştırmalarla bilinen Prof. Dr. Friedrich Schneider'e göre "gölge ekonomi", yasal ya da yasadışı olup olmadığına bakmaksızın piyasaya sunulmak üzere üretilmiş mal ve hizmetlerin resmi gayri safi milli hâsıla (GSMH) hesaplamalarına dâhil edilmemiş miktarıdır (Schneider, 2008).

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) tarafından hazırlanan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık sürecinde kurulan Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda ise kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır (DPT, 2001: 43).

Genel olarak kayıt dışı ekonominin, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemeyen ve gayri safi milli hâsıla hesaplamalarına yansımaya alanları kapsadığı kabul edilmektedir. Üretimin tüm iktisadi faaliyetleri dikkate alındığında tanımın kapsamı daha da farklılaşmaktadır. Genel olarak kayıt dışı ekonomi, gayri safi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılan istatistik yöntemler ile kapsanamayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomiye istihdam yönünden bakıldığında enformel sektörün büyüklüğü kayıt dışılığın boyutu için bir gösterge olarak kullanılabilir. Ancak konuya sadece vergi idaresi açısından bakıldığında kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırmak amacıyla vergi idaresinin bilgi alanı dışına çıkartılan tüm faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.

Söz konusu Rapor'da kayıt dışı ekonomi, bütünsel olarak ele alındığında; bilinen istatistiki yöntemlerle tahmin edilemeyen ve gayri safi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılamayan, yasalar çerçevesinde ya da yasalara aykırı olarak elde edilen ve ilgili kurum ve kuruluşların tamamen veya kısmen bilgisi dışında bırakılan, kamu adına bir gelir tahakkukuna yol açan ekonomik ve mali faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2001).

Kayıt dışı ekonominin tanımından yola çıkarak kayıt altına alınamayan faaliyetlerin, ülke ekonomileri için büyük sorunlar doğurduğu açık bir şekilde ifade edilebilir. Kayıt dışı alanda yürütülen faaliyetler yasal alanlar olsalar dahi, kaynakların arzulanmayan sektörlerle yönelmesine neden olarak ekonomide verimliliğin düşmesine yol açmakta, yarattığı sosyal

sorunların yanında vergilendirilemeyen bir alan olması sebebiyle de kamu gelirlerine herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Ancak bazı araştırmalarda, bu tespite karşı çıkılmakta, kayıt dışı ekonominin nihayetinde bir şekilde istihdam yaratarak, mal ve hizmet üreterek ulusal ekonomiye katkıda bulunabileceği de iddia edilmektedir (Altuğ, 1994; Sarılı, 2004).

Meseleye bir bütün olarak baktığımızda kayıt dışı ekonominin sadece ekonomik bir mesele olmadığı, aynı zamanda sosyolojik ve kültürel boyutlarının da bulunduğu kabul edilmektedir. Hızlı nüfus artışı karşısında yeterli iş olanaklarının yaratılamaması, üretimin gittikçe makineleşmesi ve otomasyonu sonucunda üretimin artık çok daha az kişi ile yapılabilmesi ve bunun sonucunda artan işsizlik, üretimde kullanılan girdilerin hızla tükenmesi, “kapitalizm” ya da “piyasa ekonomisi” olarak ifade edilen mevcut ekonomik sistemin son 30 yıldır yaşadığı ve yapısal bir çözüm getirilemeyen “azalan kâr oranları sorunu”, tüm dünyada önemli birçok sonuç doğurmuştur. Bu sonuçlardan biri de 1900’lerin başında ABD’de, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Avrupa ülkelerinde uygulanan “Fordist üretim biçimi”nin yerine “esnek üretim biçimleri”nin tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamasıdır. Esnek üretim ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte kayıt dışılık da artan bir seyir izlemiştir. “Esnek üretim ve emek örgütlenmesinin yaygınlık kazandığı koşullarda genel eğilim, şirketlerin maliyetleri düşürmek amacıyla düşey ayrışmaya girmesi, üretimin özellikle emek-yoğun kısımlarını dışarıya fason olarak yaptırması ve kayıt dışı ekonominin bu örgütlenme içinde önemli bir yer edinmesi anlamına gelmektedir” (Erendil, 2002: 37).

Günümüzde esneklik konusu üzerine oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Konu üzerine yapılan tartışmalarda bazı görüşler üretimde ve emek rejimlerinde esnekleşmenin ekonomiler açısından olumlu sonuçları olacağını iddia ederken, bazı görüşler bunun tam tersini iddia etmektedir. Esneklik konusunun anlaşılabilmesi için konu üzerinde yapılan temel tartışmaları ve yorumları incelemek önem arz etmektedir. Ancak esnekleşmenin üretimde ve işgücü üzerinde uygulanmasına dair kavramsal açıklamalar, tezin Üçüncü Bölümünde incelenecektir.

Görüldüğü gibi, kayıt dışı ekonomi üzerine birbirine benzer fakat farklı birçok açıklama mevcuttur. Ülkemizde de bu konunun uzun yıllardan beri önemli bir sorun alanı olarak kabul edildiği bilinmekte, bu sorunu önlemeye ve etkisini daraltmaya yönelik önemli çalışmalar yapıldığı da görülmektedir. Bu çerçevede, kayıt dışı ekonominin ulusal bir sorun olarak kabul edildiğinin yansıması olarak ortaya çıkan ve kayıt dışı eko-

nomi üzerine hazırlanan kapsamlı bir doküman olması sebebiyle “*Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010*” adlı rapor, Devletin konuya verdiği önemin anlaşılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Söz konusu Eylem Planı’nın girişinde böyle bir Eylem Planı’nın hazırlanmasının gerekçesi ve amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

2008 Yılı Programı çerçevesinde “Rekabet Gücünün Artırılması” gelişme ekseninin alt başlığı olan “Ekonomide Kayıt Dışılığıın Azaltılması”na ilişkin olarak kayıt dışı ekonomi ile ilgili politika öncelikleri ve tedbirlerden ilki “ilgili tüm tarafların katkısıyla kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisinin oluşturulması” olarak ifade edilmektedir. Sorumlu kuruluşun Gelir İdaresi Başkanlığı olarak belirlendiği bu tedbirde; katılımcı planlama yaklaşımı çerçevesinde, Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu işbirliği yapılacak kuruluşlardır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009: 1).

Görüldüğü gibi ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin önemli bir sorun olarak ele alındığı ve çözümü konusunda kamu kurum ve kuruluşlarının Gelir İdaresi Başkanlığı’nın sorumluluğunda koordineli bir şekilde çalışma yürüteceğinin bilgisi söz konusu Eylem Planı’nda açıkça ifade edilmektedir.

Yine söz konusu Eylem Planı’nda, kayıt dışılığın herhangi bir önlem alınmadığı takdirde artmaya devam edeceği belirtilmekte, kayıt dışılığı etkileyen dinamiklerin doğru analizine dayalı bir strateji ile kayıt dışı ekonomi sorunuyla mücadelede başarı kazanılması ve kayıt dışılığın azaltılmasının mümkün olduğu; kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin, ulusal ekonomik kalkınmamızın da öncelikli konularından birisi olup, bu konuda yol alınması için atılacak ilk adımın bugünü analiz etmekten geçtiği vurgulanmıştır.

Söz konusu Eylem Planı’nda da belirtildiği üzere kayıt dışı ekonomi kapsamında değerlendirilen ekonomik faaliyetler, genel ekonomi içerisinde piyasa kurallarına göre yürütülen ekonomik faaliyetlerden farklı özellik-

ler arz etmektedir. Bu özellikler genel olarak gelir ve fayda sağlaması, istatistiksel olarak ölçülememesi, kanunsuz ve kurlsız olması ve ahlâki olmaması olarak sıralanabilir.

Kayıt dışı ekonominin farklı kaynaklar tarafından nasıl tanımlandığını belirttikten sonra kayıt dışı ekonominin unsurlarının neler olduğu ve bu sorunun ortaya çıkmasında hangi faktörlerin etkili olduğunun incelenmesi önemlidir.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları

Günümüzdeki üretim ilişkilerinin tarihsel kökeni incelendiğinde görülecektir ki ekonomik faaliyetler, insanlığın ortaya çıktığı ilk toplumsal formasyondan günümüze kadar birçok değişime uğramış, gerek üretim araçlarının, gerek üretim ilişkilerinin, gerekse üretici güçlerin yapıları ve birbirleriyle olan ilişkileri, günümüze kadar birçok değişim geçirmiş, kapsamaları da oldukça karmaşıklaşmıştır (Heaton, 1995; Hobsbawm, 2006).

Günümüzde serbest piyasa ekonomisi, pazar ekonomisi ya da iktisat ve siyaset bilimi literatüründe “kapitalizm” olarak ifade edilen üretim biçimine gelene kadar insanlık tarihi üretim, tüketim, bölüşüm gibi birçok ekonomik faaliyette bulunmuş, bu faaliyetler bugüne kadar devam etmiştir. Bununla birlikte söz konusu iktisadi faaliyetler bir bütün olarak incelendiğinde görülecektir ki, bazı teorisyenlere göre bir kavram ya da ilişki, bazılarına göre ise bir aktör ya da aygıt olan “devlet”, tarih boyunca varlığını koruyan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üretim ilişkileri içerisinde üstlendiği rollere göre farklı birçok devlet kavramsallaştırması yapılmış, üretim, tüketim ve bölüşümde aldığı rollere göre devlete birçok görev ve anlam atfedilmiştir. Nüfus ve ihtiyaçlar artıp ekonomik faaliyetler karmaşıklaştıkça, üretim ilişkilerini düzenleyecek, üretici güçlerin kendi aralarındaki ilişkilerini belirli hukuksal normlara oturtacak bir kurumun gereği ilkçağlardan günümüze kadar hissedilmiş, devlet adı verilen kurum, bu ihtiyaca cevap olarak düşünülmüş ve gelişmiş yapısı ve fonksiyonlarıyla günümüze kadar gelmiştir. Nüfusun ve insan ihtiyaçlarının artması, bu ihtiyaçların karşılanması noktasında devlete yüklenen görevleri arttırmış, söz konusu ihtiyaçları karşılamak ve kendi kurumsal varlığını sürdürmek amacıyla devlet, ülkesinde ekonomik faaliyetlerde bulunan herkesten vergi almaya başlamıştır. Top-

lumdaki tüm iktisadi aktörler için bir yük olan vergiler, dünyanın birçok yerinde savaşların ve uzun yıllar süren çatışmaların gerekçesi olmuş, vergiden muaf olmak ya da hiç vergi vermemek için büyük mücadeleler verilmiştir.

Deniz ulaşımındaki gelişmeler ve coğrafi keşifler sonucunda 16. ve 17. yüzyıllarda ticaretle uğraşan kesimlerin ellerinde biriken sermaye, söz konusu sermayeyi ellerinde bulunduran kesimlere büyük bir ekonomik güç sağlamış, teknolojik araştırmalar için gerekli kaynak sağlanmış, bu da gerek siyasal alanda, gerekse teknik alanda birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Buhar teknolojisinin üretimde kullanılmaya başlamasıyla, üretim, önceki dönemlerle kıyaslandığında oldukça artmış, toprak tek üretim aracı olma vasfını yitirmiştir.

Söz konusu gelişmeleri izleyen dönemde 19. yüzyıla gelindiğinde gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucunda şehirlerde büyük fabrikalar kurulmuş, üretim, önceki dönemlere göre çok önemli boyutlarda artmış, bu da şehirleri bir yandan cazibe merkezleri haline getirirken diğer yandan kırdan kente göç sorununu doğurmuştur. Şehirlerde artan nüfus ve ihtiyaçlar, devleti değişik kaynaklar aramaya itmiş, bu durum 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupalı devletlerin kendilerine yeni kaynaklar ve ürünleri için yeni pazarlar bulmak amacıyla yayılmacı bir politikayı benimsemelerinin de önünü açmıştır.

19. yüzyılda ve hemen akabinde 20. yüzyılda ortaya çıkan bu gelişmelere bağlı olarak Avrupa'da ve daha başka birçok yerde gerçekleşen savaşlar sonucunda devletlerin harcamaları artmış, bu harcamaları finanse etmek için alınan vergilerin oranı da gittikçe yükselmiştir. Devlet tarafından alınan bu vergilerin siyasal ve toplumsal yapıda yarattığı değişikliklere verilecek en önemli örneklerden biri ise *Fransız İhtilâl'i*dir. Tarihsel, sosyolojik, iktisadi birçok nedeni olmakla birlikte, Fransız aristokrasisi ve burjuvazisinin vergiler üzerinde yürüttükleri mücadele İhtilâl'in en önemli gerekçelerinden biridir. O dönemde, ekonomik olarak büyük bir güç olan, siyasal alanda da güç olmaya çabalayan toplumun yeni ve güçlü katmanı burjuvazi, kendileri yüksek vergi öderken toplumun ayrıcalıklı kesimi olan aristokratların vergilerden muaf ya da çok düşük oranda vergi ödüyor olmasına karşı şiddetle mücadele etmiş, toplumun diğer kesimlerini de yanına alarak İhtilâl'in zeminini hazırlamıştır (Aster, 2004; Sarıca, 1995).

Sonuçta tarihsel olarak incelendiğinde de görülmektedir ki, devletin topladığı vergiler, toplumun bütün üyeleri açısından bir hoşnutsuzluk yaratmış, ekonomik faaliyetlerde iş sahibi ya da çalışan olarak yer alan kesimler için ekonomik bir maliyet olan vergilerden ve dolayısıyla devletin denetiminden kaçma eğilimi gelişmiştir. Ekonominin aktörlerinin, kayıt altına girip devlete vergi ödemektense, kayıt dışında çalışarak gelirlerini artırmak ve bu şekilde faaliyet yürütmek istemeleri, devletlerin ekonomik alanda karşılaştığı en eski sorunlardan biri olmuştur.

Bu noktada kayıt dışı ekonominin özelliklerini incelemek, konunun temellerinin anlaşılmasında yararlı olacaktır. Kayıt dışı ekonominin değişik tanımlarını da göz önünde bulundurarak Doç. Dr. Özsoylu ve Yetim’in çizdiği çerçeveden hareketle, kayıt dışı ekonominin dört temel unsuru olduğunu ifade edebiliriz (Özsoylu, 1995; Yetim, 1999).

1.2.1. Yasalara Uygunluk Kriteri

Yürütülen bir faaliyetin yasal olup olmadığı, söz konusu ülkede geçerli yasalara (normlara) uygun olup olmaması ile belirlenmektedir. Bu bağlamda, kayda alınmayan, hukuk nezdinde yasal olmayan her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin mevcut yasaları, bir faaliyetin yasal olup olmayacağını belirlediğinden, örneğin içki ya da kumarhanelerin yasallık durumu bu çerçevede ülkeden ülkeye ve döneme göre farklılıklar gösterecektir. Bir dönem için yasal olarak kabul edilen ve bu kapsamda kayıt altında tutulan kumarhane faaliyetleri, yasalarda yapılacak düzenlemelerle yasadışı olarak kabul edilebilmektedir. Ülkemizde 1995 yılına kadar yasal olarak faaliyet gösteren ve kayıt altına alınan kumarhanelerin bu yıldan sonra yasaklanması buna örnek gösterilebilir.

1.2.2. İstatistiksel Olarak Ölçülebilirlik Kriteri

Bu kriter, kayıt dışı ekonominin kapsamını daha da genişletmekle birlikte, diğer kriterlere nazaran daha büyük öneme sahiptir. Söz konusu kritere göre bir ekonomik faaliyet, yasal ya da yasalara aykırı olup olmadığına bakılmaksızın, milli gelir hesaplamalarına yansıtılmak üzere tam ve doğru olarak ölçülemiyorsa söz konusu faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde değerlendirilecektir. Ekonominin yeterince kurumsallaşmadığı, denetim mekanizmaları için gerekli altyapının tam olarak kurulamadığı durumlarda, yapılan birçok faaliyet istatistiklerde yer alamayacaktır. Özsoylu’ya (1999) göre bir faaliyetin milli muhasebe tekniklerince istatistiksel olarak ölçülememesinin üç nedeni bulunmaktadır: Birincisi, ekonomik faaliyet

yasalara aykırı olduğundan ekonomik birimler bu faaliyeti gizlerler. İkinci nedende, faaliyetler yasaldır; ancak istatistiksel yetersizlikler ve hatalar sebebiyle hesaplamalara dâhil edilemez ve gizli kalırlar. Üçüncü ve son neden ise milli gelir hesaplama tekniklerinde her ekonomik faaliyetin hesaplamalara dâhil edilmemesi ve faaliyetin gizli kalmasıdır.

1.2.3. Gelir ya da Fayda Elde Etme Kriteri

Bu kriterde, bir faaliyetin kayıt dışı ekonomik bir faaliyet olabilmesi için gelir ya da bir fayda elde edilmesi gerekmektedir. Bu noktada *do-it-yourself* olarak ifade edilen “ev işleri”, yani ev işleriyle uğraşan kadınların evde yaptıkları işlerin benzeri, kayıt dışı ekonominin kapsamına girmemektedir. Çünkü kadının ev içinde verdiği emek, ücrete tabi olmayıp, kayıt dışı olarak da değerlendirilememektedir. Ancak ev-eksenli çalışan kadınların yaptıkları işler sonucunda bir mal ya da hizmet ortaya çıkmakta, bunun sonucunda bir gelir elde edilmekte, yapılan tüm bu faaliyet kontrol edilmez ise kayıt dışı ekonominin büyük bir unsuru haline gelmektedir. Günümüzde büyük oranda yaygınlık kazanmış olan ev-eksenli çalışan kadınların durumu, buna örnek olarak gösterilebilir.

1.2.4. Ekonomik Sisteme Uygunluk Kriteri

Söz konusu kriter, serbest piyasa ekonomisinin geçerli olmadığı 1990 öncesi Doğu Blok ülkelerindeki durumu açıklamak için kullanılmıştır (Özsoylu, 1999; Yetim, 1999). Bilindiği gibi o dönemlerde üretim araçlarının mülkiyetinin devlete ait olması ve dolayısıyla özel sektöre izin verilmemesi sebebiyle devlet kontrolünün dışındaki ekonomik faaliyetlerin tümü kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmiştir. Türkiye’de “24 Ocak 1980 İstikrar Programı” öncesinde birçok ekonomik faaliyet örneğin ithal sigara alım ve satımı, döviz edinmek ya da dövizle alış-veriş kayıt dışı ekonomi kapsamında yer alırken günümüzde bu tür faaliyetler sisteme uygun faaliyetler olarak değerlendirilmektedir.

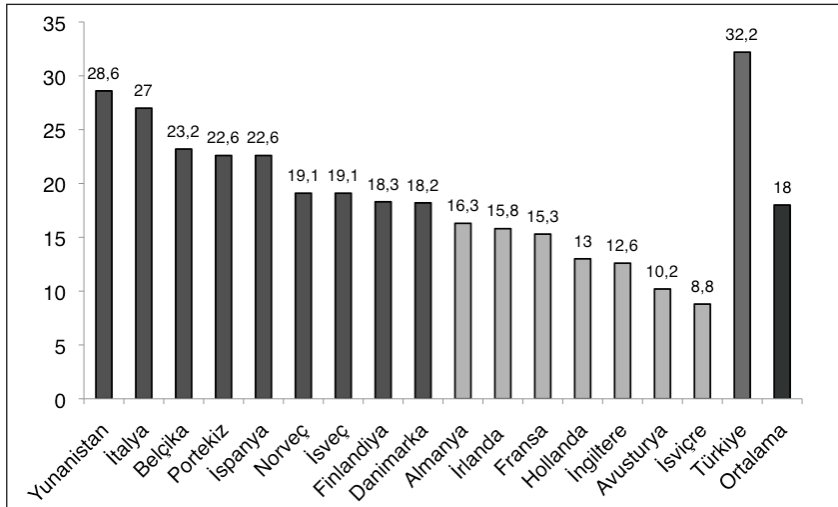
1.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

1.3.1. Genel Değerlendirme

Bütün dünyada önemli bir sorun haline gelen kayıt dışı ekonominin nedenlerinin ortaya konulması, yaşanan sorunun çözülmesi noktasında büyük önem arz etmektedir. Kayıt dışı ekonominin bir ülkedeki ekonomik gelişmişlik düzeyinden, kamu kesiminin yapısından, sosyo-ekonomik etkenlerden ve ücretler rejiminden kaynaklanan çeşitli sebep-

leri bulunmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004). Bunun yanında kayıt dışı ekonomi üzerine yapılan çalışmalarda, bu sorunun hukuki, politik, demografik ve sosyo-ekonomik boyutlarının olduğu ve bu unsurların kayıt dışılığın seviyesini belirledikleri belirtilmektedir. Ekonomideki kurumsal yapı ve örgütlenme şekli, kayıt altında çalışmanın maliyetini belirleyen koşullar, istihdam, üretim, pazarlama ve satış ilişkilerini belirleyen her türlü sosyo-ekonomik ilişki ve bağlantılar kayıt dışılığı doğrudan etkilemektedir. Ayrıca kültürel yapı, geleneksel davranış şekilleri, sosyolojik ve psikolojik faktörler de kayıt dışı üretimin büyüklüğünü şekillendirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sosyal ve kişisel ilişkiler ve bağlantılar, şehirlere göç ve eğitim eksikliğinin yarattığı vasıfsız işgücü gibi demografik faktörler, kayıt dışılığı beslemektedir (Ercan, 2006).

Mevcut duruma baktığımızda, kayıt dışı ekonominin ulaştığı rakamların ülke ekonomileri için oldukça ürkütücü boyutlara ulaştığını söylemek mümkündür. Sanayileşmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin %30-60 civarında olduğu, gelişmiş ülkelerde %10-20 arasında seyrettiği ifade edilmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin %45-60 civarında olduğu tahminleri yapılmaktadır (Fırat, 2004). Ancak “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010”da yer alan Şekil-1 incelendiğinde Türkiye’deki kayıt dışılığın %32,2 olduğu ifade edilmektedir.

Şekil 1.1: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü-ülkeler arası karşılaştırma (%GSMH) (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009)

Şekil 1.1’de de görüleceği üzere, incelenen ülkeler arasında kayıt dışı ekonominin GSMH’ye oranının en yüksek olduğu ülke Türkiye’dir. Milli gelirin üçte birinin kayıt altına alınamaması anlamına gelen bu durum, eğitimden sağlığa, yatırımlardan yeni iş sahaları yaratmaya kadar birçok alanda ülke kaynaklarının boşa gitmesini ifade etmekte, bu alanda önlem alınmasının bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde ekonomideki kayıt dışılığın oranı konusunda birbirinden bu kadar farklı sonuçların yer almasının nedeni, daha önce de belirtildiği üzere kayıt dışılığı ölçmede kullanılan yöntemlerin birbirinden farklı olmasıdır. Aşağıda yer alan Tablo 1.1 de bu durumu yansıtmaktadır.

Tablo 1.1: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile ilgili tahminler (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009)

Araştırmacı	Yıl	Yöntem	Kayıt Dışı Ekonomi (GSMH’ye Oran)
Ilgın	2001	Basit Parasal Oran	% 66,2
	1993	Basit Parasal Oran	% 55,3
	1992	Ekonometrik Oran	% 47,2
Altuğ	1992	Kayıt Dışı İstihdam Yaklaşımı	% 35
Derdiyok	1989	Vergi Yaklaşımı	% 46,9
Temel, Şimşek, Yazıcı	1992	Ekonometrik Yaklaşım	% 8,1
	1992	İşlem Hacmi	% 1,9
	1991	Vergi Yaklaşımı (farklı varsayımlarla)	% 29,9–16,4
Çetintaş, Vergil	2000	Ekonometrik Parasal Tahmin	% 24,7
	1992	Ekonometrik Parasal Tahmin	% 23
Schneider	2001	Karma Yöntem	% 33,2
Kasnakoğlu	1997	Nakit Oranı	% 30–61
		Ekonometrik	% 9–13
		İşlem Hacmi	% 31
Özsoylu	1990	Nakit Oranı	% 11,7

Kayıt dışı ekonominin yaklaşık tutarını belirleyebilmek için TÜİK’in verilerinden yararlanmak, sorunun genel bir resminin çıkarılabilmesi bakımından yararlı olacaktır. TÜİK’in “gelir yöntemi”ne göre hesapladığı ve en son 2006 yılı verilerini yayınladığı rakamlara göre Türkiye’nin gayri safi milli hâsılası (GSMH) cari fiyatlarla 575 milyar 784 milyon TL olmuş, gayri safi yurtiçi hâsılası (GSYİH) ise 576 milyar 322 milyon TL’ye ulaşmıştır. Birçok kaynakta vurgulandığı üzere Türkiye ekonomisinin ortalama %50’sinin kayıt dışı olduğu düşünüldüğünde, ekonomideki kayıt dışılığın miktarı neredeyse 300 milyar TL’yi bulmaktadır.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki verilen rakamlar, ekonominin kayıt altına alınmış birimlerinin yaptıkları harcamaları, yatırımları, gelirleri ifade etmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin hesaplamasında ana kriter olarak GSYİH’yi almak bizi yanlış sonuçlara götürebilecektir. Çünkü incelediğimiz konu zaten kayıt altına alınamayan birimlerin yürüttükleri ekonomik faaliyetler olduğundan, kayıt dışı ekonominin boyutlarının tespitinde eldeki kayıt altına alınmış veriler yetersiz olacaktır. Buradan hareketle, kayıt dışı ekonominin boyutlarının çok daha yüksek rakamlara ulaştığını söylemek mümkündür.

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Genel bir değerlendirme yaptıktan sonra kayıt dışı ekonominin nedenlerini incelemek, sorunun analizinin yapılması açısından gerekli olacaktır. Kayıt dışı ekonominin nedenlerini, genel olarak şu üç başlık altında incelemek mümkündür:

- 1- Sosyo-politik nedenler,
- 2- Ekonomik nedenler,
- 3- Hukuksal ve siyasal yapıdan kaynaklanan nedenler.

Kayıt dışı ekonominin belirtilen nedenleri, ülkemizin sosyo-politik, ekonomik, kamusal özellikleri ve koşulları göz önünde bulundurularak incelenmeye çalışılacaktır.

1.3.2.1. Sosyo-Politik Nedenler

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkma nedenlerine bakıldığında sosyo-politik nedenlerin bu soruna yol açan önemli faktörlerden olduğu görülmektedir. Sosyo-politik nedenler içinde birçok faktör bulunmakla birlikte

hızlı nüfus artışı, kentleşme ve eğitimin önemli unsurlar olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.2.1.1. Hızlı Nüfus Artışı

Türkiye'deki hızlı nüfus artışı ve 1950'lerden itibaren artan köyden kente göçün oluşturduğu emek piyasası özellikleri, kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili faktörlerden biridir. Nüfus artışı ve göçle birlikte kentlerde biriken büyük ölçüde niteliksiz işgücü, emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması sonucunu doğurmaktadır. Hızlı nüfus artışının sonucu olan genç nüfus fazlalığı, bu nüfusun barınma, sağlık, eğitim, özellikle istihdam vb. ihtiyaçlarının karşılanması için ülkenin harcaması gereken kaynak miktarını da artırmaktadır (DPT, 2002).

Ülkemizin çalışma çağındaki nüfusunun 1993-2003 arası dönemdeki durumuna bakıldığında bu nüfusun %25,6, işgücünün %16,4, istihdamın ise sadece %14,3 arttığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile 1993-2003 dönemindeki 9 milyon 955 bin kişilik çalışabilir nüfus artışına karşılık bu nüfusun ancak %26,6'sı iş bulabilmiştir. Bu sayıya iş arayanlar da eklendiğinde, oran, %33,4'e çıkmaktadır. Yani, çalışma çağındaki nüfusun sadece üçte biri işgücüne katılmaktadır (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği [TÜSİAD], 2004).

TÜİK'in Ekim 2009 verilerine göre ise ülkemizde çalışabilir nüfusun sayısı 51.933.000 kişidir ve bunun 25.319.000'i (%48,8'i) işgücüne katılmaktadır. Çalışabilir nüfusun içinde 22.019.000 kişi istihdam edilebilmiş ve bunun oran olarak ifadesi %42,4'tür. Bir kıyaslama yapmak için 1988 yılı verilerine baktığımızda toplam işgücü sayısı 33.746.000 kişi olurken, işgücüne katılma oranı %57,5 olmuştur. 17.755.000 kişi istihdam edilmiş ve bunun oran olarak ifadesi %52,6'dır. Aradan geçen 21 yıl içinde çalışma çağındaki nüfus 18.187.000 kişi artmış, bu artışın oran olarak ifadesi ise %54 olmuştur. Nüfus oranı %54 artarken işgücüne katılma oranı %57,5'ten %48,8'e, istihdam oranı ise %52,6'dan %42,4'e düşmüştür.

Görüldüğü üzere çalışabilir nüfus 1988'den 2009 yılına gelindiğinde sürekli artmış, ancak artan nüfusu karşılayacak iş alanları açılmamış ve istihdam oranı %10,2 puan düşmüştür. Günümüzde birçok ülke ekonomisinde görülen istihdam yaratmayan büyüme sorununun, ekonomilerin yapısal özelliklerinden kaynaklanan bir sorun olduğu ifade edilmiştir (TÜSİAD, 2004). Bununla birlikte istihdam yaratmayan bir büyüme

sorunu, sadece ülkemize özgü bir sorun olmayıp, dünyanın genelinde birçok ülkede yaşanan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) “2007 Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu”nda dünya ekonomilerinde istikrarlı bir büyümenin var olduğu, ancak bu büyümenin işsizlik oranlarında önemli bir düşüşü sağlamadığı belirtilmekte, çalışanların yoksulluğu oransal olarak azalsa da, mutlak yoksul sayısının artmakta olduğu ifade edilmektedir (ILO, 2007). 1996-2006 arası on yıllık dönemin incelendiği Rapor’da, aradan geçen 10 yıllık dönem içinde yıllık ortalama büyüme hızının %4,1 ve bunun karşısında istihdam artışının sadece %1,6 olduğu vurgulanmaktadır. Burada belirtilen yıllık ortalama büyüme hızının istihdamdaki artış hızından fazla olmasının temel nedeni işgücü üretkenliğindeki artıştır (ILO, 2007). Ancak ILO tarafından Ocak 2010’da yayımlanan “Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu”nda 2008 yılında başlayan kriz sebebiyle tüm dünyada ülke milli gelirlerinin azalacağı, işsizliğin ise yükseleceği ifade edilmektedir (ILO, 2010).

Doç. Dr. Özsoylu’nun da benzer şekilde ifade ettiği üzere, ülke nüfusunun yıllık ortalama %2 artması, sosyal devlet ilkesinin gereklerinin yerine getirilmesini güçleştirmekte, bireylerin refah artışından daha fazla pay almasını ve ekonominin değişim sürecinin daha hızlı gerçekleşmesini engellemekte, sürdürülebilir kalkınma çabalarını zorlaştırmakta, konut, sağlık, eğitim ve altyapıya olan ihtiyacı artırmaktadır (Özsoylu, 1999). Altyapı ihtiyaçlarının yetersiz kalması sonucunun yanında hızlı nüfus artışı, ülke insanlarına yeterli iş olanaklarının yaratılamaması sorununu da beraberinde getirmektedir. Artan nüfusa yeterli iş olanaklarının yaratılamaması sonucunda bireyler ne iş olursa yapmayı kabul edecek konuma düşmekte, bunun sonucunda da ücretlerde aşağı yönlü bir baskı ortaya çıkmaktadır. Ücretlerin düşme eğilimi gösterdiği bir ekonomide ise gelirlerini artırmak için bireyler, kayıt dışı sektörlere yönelmekte, bu da kayıt dışı ekonominin boyutlarını daha da artırmaktadır.

1.3.2.1.2. Kentleşme ve Göç

Ülkemizdeki kentleşme süreci, çok hızlı olmakla birlikte plansız bir seyir izlemiştir. 1935’lerde nüfusun yaklaşık olarak %17’si kentsel yerleşim alanlarında yaşarken, 1950’lerde bu oranda fazla değişiklik olmamakla birlikte %19’lara çıkmış ve bu yıldan sonra hızla artış göstermiştir. 1950 sonrasında kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki oranına bakıldığında, 1960’ta %26, 1970’te %36, 1980’de %42,1, 1985’te %47,2, 1995’te ise

%60,9'a çıkmıştır. 1988 yılında toplam nüfusun %49,7'si kentsel nüfustan oluşurken, 2008 yılına gelindiğinde kentsel nüfus toplam nüfusun %75'ini oluşturmuştur (TÜİK, 2008).

Son 50 yıldır devam eden köyden kente göç ve nüfus artışına bağlı hızlı kentleşme sonucu ortaya çıkan gecekondu olgusu, kayıt dışı ekonominin gelişimi açısından özel bir öneme sahiptir. Yeterli eğitim, sağlık, barınma ve istihdam gibi olanaklardan yoksun bir şekilde gecekondualarda yaşayan insanlar, kent içerisinde kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadır. Bunun en temel nedenlerinden biri, bu kişilerin gerekli mesleki ve teknik eğitimi alamamaları ve bunun akabinde bir meslek dalında uzmanlaşamamalarıdır. Herhangi bir alanda mesleki eğitimi olmayan bu kişiler, şehirlerdeki marjinal alanlarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar ve bu da kayıt dışı ekonomik faaliyetleri, dolayısıyla kayıt dışı istihdamı daha da artırmaktadır.

Kentleşme ve nüfus artış hızı dikkate alındığında, metropol niteliği kazanan yerleşim merkezlerinde ortaya çıkan sorunlar giderek ağırlaşmakta, bu durum yeni değer yargılarının oluşmasına ve yasalara itaat eğiliminin azalmasına yol açmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004). Son dönemlerde suç oranlarındaki artışın, bunun bir göstergesi olduğu söylenebilir.

1.3.2.1.3. Eğitim

Okuma-yazma oranının yüksek olduğu, mesleki ve teknik eğitimin gerekli altyapı sağlanarak sunulduğu ülkelerde, kayıt dışı ekonominin oranı düşük olmakta, bunun karşısında okuma-yazma oranının düşük olduğu, üniversite ya da mesleki ve teknik eğitimin yetersiz olduğu ülkelere kayıt dışı ekonomi oranı yüksek çıkmaktadır. Okuma-yazma oranının ve genel olarak eğitim seviyesinin yükselmesi sonucunda üretimin en önemli girdilerinden olan teknolojiyi kullanım oranı da artacaktır. Bunun yanında eğitim seviyesinin düşüklüğü, vergi bilincinin geliştirilip yaygınlaştırılamamasına, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gerektiği gibi yerine getirilmemesine neden olmaktadır (DPT, 2001).

1.3.2.2. Ekonomik Nedenler

1.3.2.2.1. Ekonomik Yapı

Kayıt dışı ekonominin nedenleri incelendiğinde, ekonominin yapısal özellikleri, kayıt dışılığın oluşmasında ve artmasında önemli bir unsur

olarak karşımıza çıkmaktadır. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da belirtildiği üzere bir ülkenin sahip olduğu ekonomik sistem ve buna bağlı yapısal özellikler kayıt dışılığa uygun bir zemin oluşturabilir. Türkiye ekonomisinin özellikle istihdam açısından tarım ve hizmetler sektörüne dayalı, tüm sektörlerde küçük işletmelerin yaygın olan yapısı, kayıt dışılığa ortam hazırlayan önemli faktörlerden biridir. Tarım ve hizmetler sektörü, izlenme ve denetlenmelerinin zor olması nedeniyle kayıt dışılığa daha elverişli sektörlerdir. Küçük işletmelerin yaygınlığı da yine izleme ve denetlemeyi zorlaştırdığı gibi, bu işletmelerin pek çok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına neden olmaktadır (DPT, 2001).

Bir ülkedeki ekonomik yapının gelişmişlik düzeyinin, kayıt dışılığın ortaya çıkmasında ve büyümesinde oldukça önemli bir yere sahip olacağı açıktır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kurumsallaşmış işletmelerin sayıca azlığı, ekonomi genelinde üretimin küçük ve orta ölçekli işletmelerde yapılmasını beraberinde getirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler kadar olmasa da gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı Avustralya’da %14,1, Avusturya’da %10,6, Belçika’da %22, Yunanistan’da %28,5, İtalya’da %27 olarak tahmin edilmektedir (Schneider, 2002). Aynı araştırmada Türkiye’deki oran %32,1 olarak verilmektedir. Burada hemen belirtmek gerekir ki kayıt dışılığın hesaplanmasında GSMH yöntemi, istihdam yöntemi, parasal yöntemler, fiziksel girdi (elektrik tüketimi) yöntemi ve karma yöntem gibi birbirinden farklı yöntemler uygulanmakta ve her yöntemle göre de farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

1.3.2.2.2. Gelir Dağılımı

Kayıt dışılığı etkileyen bir diğer faktör ise ülkedeki gelir dağılımıdır. Gelir dağılımının kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi, gelirden düşük pay alan grupların gelirlerini artırmak amacıyla kayıt dışı istihdama arz yaratması durumunda ortaya çıkmaktadır. Gelirlerinin yetersizliği karşısında düşük gelir grubunda bulunan bireyler ya ek iş talebiyle işgücü piyasasına çıkmakta ya da nitelikleri itibarıyla işgücü piyasasına dâhil olmayan kadınlar ve çocuklar bu piyasaya dâhil olmaktadır. Nitelikleri ve eğitim düzeyleri sınırlı ve dolayısıyla düşük ücret alan kesimler, gelirlerinden yapılan kesintileri önlemek için kayıt dışında kalmayı tercih etmektedir. Bunun yanında yüksek gelir grubunda bulunanlar da vergi sisteminin getirdiği yükümlülüklerden kaçabilmek için gelirlerini daha az bildirebilmektedir (Ercan, 2006).

1.3.2.2.3. Nakit Ekonomisi

Kayıt dışı ekonominin işleyişi incelendiğinde nakit para kullanımının tercih edildiği görüşü genel kabul görmektedir. Kayıt dışında yürütülen faaliyetlerde kayıtlara girmeyen ve kontrol edilmesi de kolay olmayan nakit paranın kullanılması, söz konusu sorunun boyutunu da büyötmektedir. Bilindiği gibi vergi kontrolleri, temelinde para hareketlerinin izlenmesine dayanmaktadır. Para hareketlerinin bankalar aracılığıyla yapılması durumunda, yürütölen ekonomik faaliyetler bir şekilde izlenebilmekte ve kayıt dışı bir faaliyette bulunmak daha da zorlaşmaktadır.

Ölkemizde Hesap Uzmanları Kurulu'nun 2004 yılında yaptıkları incelemeler sonucunda tespit ettikleri yaklaşık 9 katrilyon liralık matrah farkının yaklaşık 1,1 katrilyon lirası para hareketlerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkarılmıştır ve bu faaliyetler tamamen kayıt dışıdır. Söz konusu incelemeler göstermektedir ki ekonomide kayıtlılığı teşvik edici bir araç olarak değerlendirilen kartlı ödeme sistemlerinin yaygınlaştırılması, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede önemli adımlardan birisidir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).

1.3.2.2.4. Enflasyon ve Vergi Yükümlölükleri

Ekonominin genelinde fiyatlar genel düzeyinin devamlı yükseliş eğiliminde olması, yani yüksek enflasyon nedeniyle, enflasyon vergisinden kaçınma eğiliminde olan üretici kesim, kayıt dışı çalışmayı bir tercih olarak benimsemektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004). Kronik yüksek enflasyon ortamında, enflasyonun olumsuz etkisinin son döneme kadar dikkate alınmaması, kurumları sermayelerini korumak amacıyla daha az vergi verebilmek için gelirlerini olduğundan daha düşük, maliyetlerini ise daha yüksek göstermelerine yöneltmiştir. Ayrıca ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde firmalar vergi ve istihdam yükümlölüklerinden kaçınmak için kayıt dışı faaliyetlere yönelerek ayakta kalmaya çalışmaktadırlar (Ercan, 2006). Göröldüğü gibi enflasyon, kayıt dışılığı artırmakta, kayıt dışılık ise enflasyonu tetikleyerek ortaya sarmal bir ilişki çıkmaktadır. Böylesi bir ortamda ortaya çıkacak sarmaldan kurtulmak için güçlü bir siyasi iradenin ve etkin bir denetimin varlığı gerekmektedir.

Enflasyonla birlikte firmaların karşı karşıya oldukları vergi gibi mali yükümlölükler de kayıt dışılığın ortaya çıkmasında etkilidir. İşyeri açma ve işletme ile ilgili mevzuatın karmaşık, bürokratik işlemlerin fazla olduğü ekonomilerde, mevcut vergi istisnaları ve kolaylıkları vergiden kaçınma

teşebbüslerini artırmaktadır. Denetimin eksik ya da rüşvetin yoğun olduğu sistemlerde vergi kaçırma da artmaktadır (Schneider, 2002).

Vergiye karşı dirençte etkili olan faktörlerden biri de vatandaşların devlet harcamalarına bakış açısıdır. Eğer toplumda, toplanan vergilerin kötü harcandığına ilişkin genel bir kanı oluşmuşsa, mükellefin vergiye karşı direnci artmaktadır. Zaman zaman kamuoyuna da yansıyan kamu ihalelerinde yolsuzluk, hayali ihracat, örtülü ödenek tartışmaları vatandaşların ödedikleri vergilerin harcandığı yerler konusundaki kuşkularını artırıcı niteliktedir. Bu tür gelişmeler vergi ödemekle yükümlü vatandaşların vergi ödememek için kayıt dışı sektöre kayma eğilimlerini artırıcı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (DPT, 2001).

Ülkemizdeki kayıt dışı ekonominin vergi boyutu ile ilişkisini özetlemesi açısından “Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı: 2008-2010” adlı plana bakmak yararlı olacaktır. Bu Plan’da, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri vergi boyutu göz önünde bulundurularak incelendiğinde şu hususların belirtildiği görülmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009: 22):

- a) Vergi mevzuatındaki karmaşıklığın, kanunların anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini zorlaştırması,
- b) Vergi oranlarının yüksekliği, vergi oranlarının sık sık değişmesi ve ek vergiler konulması,
- c) Türk Vergi Mevzuatında yer alan muafiyet ve istisnalar,
- d) Denetim sürecinin etkinliğini ve kalitesini önemli derecede etkileyen denetim ilke ve standartlarının geliştirilmesi gerekliliği,
- e) Denetimde koordinasyon eksikliği,
- f) Mevcut vergi ceza sisteminin caydırıcı olmaması,
- g) Vergi kanunlarını uygulamakta olan birimlerin bürokratik işlemlere boğulmuş olması,
- h) Ekonomik kriz dönemleri haricinde vergi afları,
- i) Bilgilendirici ve yönlendirici muhasebe ve mali müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği.

Kayıt dışılığın incelendiği birçok çalışmada kayıt içinde kalmanın yüksek maliyeti sıklıkla vurgulanmaktadır (Tanzi, 1999). Vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin ağır olduğu ekonomilerde kayıt dışılığın yüksek olma ihtimali daha fazladır. Örneğin, çalışanlar, ya işini kaybetmek korkusu ile kayıt dışı tutulmaya itiraz edememekte ya da vergi ve sosyal güvenlik yükümlülükleri için ayrılması gerekenin çok daha altında bir tutarın kazançlarına eklenmesi karşılığında kayıt dışında çalışmayı kabul etmektedir (Ercan, 2006). Dünyadaki ve ülkemizdeki durum göz önünde bulundurulduğunda özellikle kadınların belirtilen hususlar sebebiyle kayıt dışında çalışmayı kabul ettikleri söylenebilir. Ülkemizdeki mevcut sosyal güvenlik sisteminde kadınlar, eşlerinin sahip olduğu sosyal güvenceden yararlanabilmekte, bunun sonucunda da çalıştıkları işyerlerinde sosyal güvencesiz dolayısıyla kayıt dışında çalışmayı genel olarak kabul etmektedirler.

Bunun yanında vergi mevzuatının karmaşık ve anlaşılmasının güç olduğu ekonomilerde, hükümetler tarafından uygulanan vergi istisnaları ve kolaylıkları vergiden kaçınma teşebbüslerini de artırmaktadır. Denetimin eksik ya da rüşvetin yoğun olduğu sistemlerde vergi kaçırma da artmaktadır (DPT, 2001).

1.3.2.3. Hukuksal ve Siyasal Yapıdan Kaynaklanan Nedenler

1.3.2.3.1. Bürokrasiden Kaynaklanan Nedenler

Devletin yapısı ve işleyişi konusu ilk çağlardan günümüze kadar sayısız eserin konusu olmuş, bu konuda birçok araştırma, inceleme ve tartışma yapılmıştır. İlkçağ filozofu Platon'dan 19. yüzyılın önemli sosyologlarından M. Weber'e kadar birçok düşünür, devlet meselesi üzerine birçok açıklamada bulunmuş, devlet adı verilen aygıtın yapısının ve özelliklerinin neler olması gerektiği üzerine fikir yürütmüştür. Devlet, kendisinden beklenen faaliyetleri yerine getirirken kendi bünyesi içerisindeki birçok farklı birimin kurulması gereği doğmuş, devlet aygıtının hem kendisinden beklenen faaliyetleri hem de kendini yeniden üretmesi sürecinde bürokrasi kavramı ortaya çıkmıştır. Doç. Dr. A. Fazıl Özsoylu'ya (1996) göre bürokrasinin görevi doğrudan veya dolaylı olarak kamu hizmeti üreterek vatandaşların mutluluğunu maksimize etmektir. Ancak ülkemizde bürokrasi; bir siyasal aktör, siyasal sistemin esaslı bir unsuru, toplumsal ürünlerin üreticisi veya tüketicisi, bir güç merkezi, bir baskı grubu, bir değişim ajanı, bir siyasal simge, bir toplumsal elit, bir ilgi yaratıcısı, bir

siyasal, toplumsal ve ekonomik sistem, bir siyasete giriş noktası ve bir çevresel belirleyici gibi görünümeler alabilmektedir (Özsoylu, 1996).

Kurumsal yapısı eksik, yaptırım gücü düşük, etkin çalışmayan bir bürokratik yapılanma içerisinde, hukuki yaptırımları uygulamada görülen aksaklıklar, kayıt dışı üretimin devam edebilmesi için elverişli bir ortam sağlamaktadır. Diğer taraftan etkin çalışan bir bürokratik yapıda, kayıt dışı faaliyette bulunmanın yaptırımı yüksek olmakta ve kayıt dışılığı azaltıcı bir etki yaratmaktadır.

DPT tarafından “Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007–2013” kapsamında yayımlanan “2009 Yılı Programı” içerisinde ifade edildiği üzere, ülkemizde, yatırım ortamının iyileştirilmesi kapsamında bürokrasinin azaltılmasına, enflasyon muhasebesi uygulamasına, gümrük, sosyal güvenlik ve vergi işlemlerinde büyük ölçüde otomasyona geçilmesine, kaçakçılıkla mücadele, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ve az gelişmiş yörelerde istihdamın artırılmasının teşvikine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler kayıt dışı ekonomiyle mücadele alanında altyapının oluşturulması bakımından önem arz etmektedir (DPT, 2009).

1.3.2.3.2. Siyasal Yapıdan Kaynaklanan Nedenler

Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı’nda, Türkiye’de kayıt dışı ekonomiye ilişkin olarak sosyal bilincin doğru bir şekilde gelişmemesinin en önemli nedenlerinden birisinin, kamu yönetiminde şeffaflığın uzun yıllar sağlanamaması olduğu ifade edilmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009). Siyasal partilere bağlı olarak sürekli değişen ekonomi politikaları, ekonomik istikrarsızlık ve ekonomik krizler kayıt dışılığa yol açan önemli nedenlerdir. Ekonomik faaliyet alanları kurumsallaşmış, enflasyon sorunu yaşamayan ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutlarının düşük olduğu görülmektedir. Özellikle seçim öncesi ya da sonrasında çıkarılan vergi ve sosyal güvenlik afları da kişileri kayıt dışı ekonomik faaliyete teşvik etmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Raporu’nda da belirtildiği üzere ülkemizde siyasi tercihler veya ekonomik gerekçelerle sıkça vergi affı çıkarılması veya ek vergilere başvurulması da mükellefleri belirsiz bir vergilendirme ortamına sokmaktadır. Türk Vergi Hukukunda 1960’tan 1992 yılına kadar vergi affına ilişkin hükümler taşıyan 15 adet kanun düzenlemesi yapılmıştır. Ortalama olarak 2 yılda bir vergi affı yapılması anlamına gelen bu durum, vergilemede açıklık ilkesini ze-

delediği gibi vergisini zamanında ödeyen mükellefler aleyhine bir adaletsizliğe yol açmakta, bu da kayıt dışında faaliyet yürütmeyi daha cazip hale getirmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

1.3.3. Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Ekonomideki kayıt dışılığın %50'lere geldiği koşullarda, ülkemizin kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılamayacak, bunun sonucunda gelir dağılımında ve daha birçok alanda ciddi olumsuzluklar yaşanacaktır. Bu durumda üretilen ekonomik değerlerin, ülke kalkınmasına katılamayacağı ve istihdam yaratan bir büyümeye ulaşılamayacağı sonucu çıkarılabilir. Önemli bir sorun olarak kabul edilen ancak uzun yıllardan beri kalıcı bir politika olarak sürdürülemeyen kayıt dışı ile mücadele konusu, 2007 yılında hazırlanan "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı: 2008-2010" ile öncelikli bir politika haline gelmiştir. Söz konusu Eylem Planı, kayıt dışı ekonomi ile mücadele ederken kamu kurum ve kuruluşların üstlenecekleri görevlerin neler olduğunu ve hangi kurumların hangi konularda sorumlu olduğunu belirlemiştir.

Ülkemizin önemli bir sorunu olduğu kabul edilen kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında birçok çalışmanın yapıldığını da bu noktada belirtmek gerekmektedir. Söz konusu Eylem Planı'nın dışında gerçekleştirilen faaliyetlerden bazıları şunlardır:

- Vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü ödeyen mükelleflere ayrı olarak hizmet verilmesine ve bunların izlenmesine yönelik olarak kurulan Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı 2007 yılında faaliyete geçirilmiştir.
- Akaryakıt ürünlerinde marker uygulaması ve akaryakıt istasyonlarında belge düzeninin sağlanması, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede önemli bir adım olan akaryakıt pompalarının ödeme kaydedici cihazlara bağlanmasına ilişkin uygulama başlatılmıştır.
- Enerji sektöründe (elektrik, doğal gaz, petrol, LPG) faaliyette bulunmak isteyenlere lisans alma zorunluluğu getirilmiştir.
- Alkollü içkilerde ve sigaralarda bandrollü izleme sistemi kurulması ve sistemin işletilmesine yönelik çalışmalar tamamlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir.

- Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi kapsamında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü” kurulmuştur. KADİM Projesi çerçevesinde 2006 yılı Ekim – 2007 yılı Aralık ayları arasında 189.567 işyeri denetimi yapılmış, toplam 731.875 çalışan denetlenmiştir. Yapılan denetimler sonucunda 43.806 kişinin kayıt dışı çalıştığı tespit edilmiştir. Bunların 352’si yabancı kaçak işçi statüsündedir. Proje kapsamında 400.000 adet broşür ve 50.000 adet afiş bastırılmış ve ülke geneline dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, KADİM Projesi çerçevesinde eğitim faaliyetlerine devam edilmesi, projenin tanınırlığını artırmak amacıyla görsel medya araçlarına ağırlık verilmesi, kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu inşaat, turizm ve hizmet sektörlerinde denetimlerin yoğunlaştırılması ile kayıt dışı ekonomiyle mücadelede kurumlar arası işbirliğinin daha etkin bir hale getirilmesi planlanmaktadır. 2002 yılında SSK’ya bağlı zorunlu sigortalı sayısı 5.223.283 kişi iken 2007 yılı Aralık ayında bu sayı 8.497.824 kişiye ulaşmıştır. Belirtilen dönemde sigortalı sayısındaki artış oranı %62,9 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında kayıt dışı istihdam oranı %52,1 iken, en son açıklanan Kasım 2007 Hane Halkı İşgücü Anketine göre bu oran %45,4’e düşmüştür.
- Sosyal Güvenlik Kurumu olarak 2005 yılı içerisinde taşra birimlerinde görevlendirmek ve yerinden denetim yapmak üzere 258 Yoklama Memuru (şimdiki adıyla Sosyal Güvenlik Kontrol Memuru) alınmıştır. Yine, sosyal güvenlik kurumlarının birleştirilmesine ilişkin 2006 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu’nda Sosyal Güvenlik Kontrol Memurları için 3400 kadro ihdas ettirilmiş, buna istinaden 2007 yılı sonunda da 194 kişinin daha istihdamı sağlanarak denetimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.
- E-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesine yönelik olarak 2003 yılından bu yana yürütülmekte olan “e-Dönüşüm Türkiye Projesi” ve 2006 yılında uygulanmaya başlanan Bilgi Toplumu Stratejisi projeleri ile, kullanıcıların elektronik ortamda sunulacak kamu hizmetlerine farklı platformlardan, güvenilir şekilde ve tek noktadan erişebilecekleri, vatandaş ve iş dünyasının ihtiyaçlarına odaklanmış, birlikte işler ve bütünleşik

hizmetlerin sunulacağı, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet yapısının oluşturulması planlanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapsamında gerçekleştirilen bu faaliyetler yanında ekonomide rekabet gücünün artırılması, iş ortamının iyileştirilmesi ve finansal sistemin geliştirilmesi gibi amaçlara yönelik alınan tedbirlerin de kayıt dışı ekonominin azaltılmasında önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Bu çerçevede kayıt dışılıkla mücadele kapsamında mali sistemin kullanımına yönelik olarak düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre 2001 yılı Eylül ayından itibaren mali kuruluşlarca yapılacak işlemlere taraf olanların vergi kimlik numarasının ilgili belge ve kayıtlarda kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. 8.000 TL'yi aşan tahsilât ve ödemelerin bankalar ve PTT aracılığıyla yapılması uygulaması başlatılmıştır. Ayrıca kayıt dışı işlemlerin tespitine yönelik olarak mali kayıtları esas alan veri ambarı uygulaması geliştirilmiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009).

Genel Değerlendirme

Birinci Bölümde genel olarak kayıt dışı ekonominin ne olduğu, bu kavramın farklı yazarlar ve araştırmacılar tarafından nasıl tanımlandığı, unsurlarının ve özelliklerinin neler olduğu, hangi sebeplerle ortaya çıktığı konuları incelenmiştir. Konu üzerine yapılan çalışmalar ve literatür incelendiğinde görülecektir ki, kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri de geniş bir yer tutmaktadır. Ancak ekonometrik ölçüm yöntemlerine dayanan bu yöntemlere bu çalışmada yer verilmemektedir.

Kayıt dışı istihdam sorununu ele alırken öncelikli olarak kayıt dışı ekonomi konusunu irdelemek ve konunun çerçevesini çizmek önem arz etmektedir. Bu sebeple birçok ortak özellikleri bulunmakla birlikte kayıt dışı ekonomi ile kayıt dışı istihdamı ayrı olarak ele almak konunun derinlemesine incelenmesini daha olanaklı kılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile kayıt dışı istihdamın ekonomi açısından sonuçlarının oldukça benzer olması ve tekrardan kaçınılmak istenmesi nedeniyle kayıt dışılığın sonuçları, İkinci Bölüm olan “Kayıt Dışı İstihdam” kısmında ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAYIT DIŞI İSTİHDAM

2.1. Kayıt Dışı İstihdamın Tanımı

Kayıt dışı ekonominin tanımında olduğu gibi kayıt dışı istihdam konusunda da birçok farklı tanım karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlar kendi aralarında farklılıklar içermekle birlikte kayıt dışı istihdamın ne olduğu konusunda ortak bir kavrayışın olduğu belirtilebilir.

Gündelik kullanımlarına bakıldığında *kayıt dışı çalışma* ile *kayıt dışı istihdam* kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte “kayıt dışı çalışma” kavramı, “kayıt dışı istihdam” kavramından daha geniş bir anlama sahiptir. *Çalışma* kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “emek, emek harcama” şeklinde tanımlanmaktadır. Etimolojik olarak Arapça bir kelime olan *istihdam* ise yine Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “bir görevde, bir işte kullanma” olarak tanımlanmıştır.

Çalışma kavramının kendisini ele aldığımızda, kavramın iki boyutunun olduğunu belirtmek mümkündür. Birinci durumda kişi, kendi inisiyatifi doğrultusunda yapacağı işi belirleyebilmekte, işin mahiyetini ve kapsamını kendisi belirlemekte iken ikinci durumda, yani “istihdam” kavramını karşılayan çalışma kavramında kişi, birinin emri ve talimatları doğrultusunda faaliyet yürütmektedir. İlk bakışta önemsiz gibi görünen bu ayrım, hukuksal ve ekonomik alanda birbirinden farklı sonuçları da beraberinde getirmektedir. Ekonomideki emek ve girişim, birbirinden farklı iki üretim faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimcinin elde ettiği gelir kâr adını alırken, emek faktörünün gelirin ücret denmektedir. Buna bağlı olarak her ikisinin elde ettiği gelir de vergi rejimi kapsamında farklı değerlendirilmekte, ülkemizin de içinde yer aldığı birçok ülkedeki mevcut vergi uygulamasında ücretten ve kârdan ayrı oranlarda vergi alınmaktadır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, *çalışma* denildiğinde kendi adına ya da başkasının adına emeğini harcayan herkes, *istihdam* denildiğinde ise başkasının emeğinin kullanılması ifade edilmektedir. Her iki kavrama kullanımları açısından bakıldığında, kayıt dışı çalışma daha çok bağımsız çalışanların kayıt yükümlülüklerine uymamalarını; kayıt dışı istihdam ise bağımlı olarak çalışanlar açısından söz konusu olan kayıt dışılık hali ifade etmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatındaki karşılığı olan kayıt dışı istihdam kavramı, ya da enformel sektör ifadesi, iktisadi kalkınma teorisine 1972 yı-

lında ILO’nun Kenya üzerine yazdığı raporla girmiş, kırdan kente göç edenlerin, formel sektörün kısıtlı iş yaratma kapasitesi sebebiyle bu sektörde iş bulamadığı koşullarda, yaşamlarını sürdürmek için yürüttüğü ekonomik faaliyetleri tanımlamak için kullanılmıştır (Toksöz ve Özsuca, 2002). Kayıt dışı sektör ve kayıt dışı istihdam, önceleri kayıtlı sektöre geçişte bir ön aşama olarak ele alınırken, zaman geçtikçe bu sektörün kalıcı olduğu görülmüş ve bu sektörü tanımlama ve ölçme konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Tıpkı kayıt dışı ekonominin tanımlanmasında olduğu gibi kayıt dışı istihdamda da birbirinden farklı tanımlamalar söz konusudur.

2006/28 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile duyurulan “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi”nde (KADİM), kayıt dışı istihdam şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Kayıt dışı istihdam; kendi adına ya da bağımlı çalışanların çalışmalarının ve/veya elde ettikleri ücret ve kazançların ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına (vergi dairesi, sosyal güvenlik kurumları vb.) hiç bildirilmemesi ya da gün veya ücret olarak eksik bildirilmesini ifade eder.”* Bir başka tanıma göre ise kayıt dışı istihdam, (*undeclared work*), yasal olarak istihdama dâhil olan nüfus ile yabancı işçi ve çocuk işçiler gibi yasal olarak çalışmalarına izin verilmeyen kişilerce ifa edilen ve kısmen ya da tamamen ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirilmeyen her türlü yasal iş ve faaliyeti kapsamaktadır (Ercan, 2006).

Kayıt altına alınamayan bir faaliyetin ülke ekonomileri açısından önemli bir gelir kaybına ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açtığı, çeşitli raporlarda sıkça dile getirilmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda da belirtildiği üzere kayıt dışı çalışmada ya da istihdamda, elde edilen gelir üzerinden vergi ile sosyal güvenlik kuruluşlarına ödenmesi gereken prim ve sosyal amaçlı kesintiler tahakkuk ettirilmemekte ve ilgili kurumlara ödenmemektedir (DPT, 2001). Buna bağlı olarak kayıt dışı çalışma ya da kayıt dışı istihdam sonucunda devlet, çok büyük vergi kayıplarına uğramaktadır.

Ülkelerin kalkınması önünde önemli bir sorun olduğu kabul edilen kayıt dışı istihdam konusu bir bütün olarak ele alındığında, bu sorunun dünyanın birçok ülkesinde uzun yıllardan beri yaşanmakta olduğu görülmektedir.

2.2. Dünyada Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu

2.2.1. Genel Değerlendirme

Dünya ekonomisinin son 40 yıl içinde geçirdiği evreler ele alındığında, dünya ekonomisinde 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz ile 1990'larla birlikte yoğun olarak tartışılmaya başlanan “küreselleşme” kavramlarının, bu süreci belirleyen ve tüm dünyada yapısal dönüşümlere neden olan önemli iki unsur olduğu söylenebilir. Esnek üretim sistemleri, mal ve hizmet üretimi ile tüketiminin uluslararasılaşmasını sağlamış, bu da tüm ekonomik ilişkilerin “küresel” ölçekte gerçekleşmesinin önünü açmıştır. Buna bağlı olarak, yaşanan küreselleşmenin etki ve sonuçlarının en çok hissedildiği alanlardan ikisi mal-hizmet üretimi ile sosyal güvenlik sistemleri ve istihdam politikaları olmuştur.

Daha önce kısa da olsa bahsedilen ve detaylarına tezin Üçüncü Bölümü'nde yer verilecek olan 1970'lerdeki kriz, sadece gelişmiş ülkelerde değil, birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede önemli sonuçlara neden olmuştur. Yaşanan bu krizle birlikte, üretim ve istihdam sistemlerinde önemli değişikliklere gidilmiş, 1970'lere kadar gelişmiş ülke sanayilerinde egemen üretim sistemi olan Fordizm yerine esnek üretim ve esnek istihdam biçimleri uygulamaya sokulmuştur. Fordizm'deki tam zamanlı çalışma sisteminin yerine 1970'lerden itibaren özellikle ABD'de ve Avrupa ülkelerinde yarı-zamanlı çalışma, alt-işveren sistemine bağlı olarak çalışma, tele-çalışma, ev-eksenli çalışma gibi birçok esnek çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan bu yeni istihdam biçimlerinde firmalar, üretimlerini birçok farklı bölgeye/ülkeye kaydırabilmekte ve üretimlerinin önemli bir bölümünü alt-işveren (taşeron) sistemi ile çok sayıdaki firmaya yaptırabilmektedir. Bu ilişki, firmalara, üretim sürecinde önemli bir esneklik ve avantaj sağlarken, bir yandan da önemli bir kayıt dışı çalışma ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Tablo 2.1'de verilen ülkeler incelendiğinde, birçok Avrupa ülkesinde kayıt dışı çalışmanın, esnekliğin işgücü piyasasında uygulanmaya başlandığı 1970'lerden sonra önemli oranda arttığı görülmektedir.

Tablo 2.1: 1978-1998 yılları arası dönemde bazı OECD ülkelerinde kayıt dışı istihdam oranları (%) (Schneider, 2002)

Ülkeler	Yıllar	Kayıt Dışı Ekonominin GSMH içindeki Oranı	Kayıt Dışında Çalışanların İşgücü İçindeki Oranı
Almanya	1974-82 1997-98	10,6 14,7	8,0-12,0 19,0-23,0
Avusturya	1990-91 1997-98	5,47 8,93	9,6 16,0
Danimarka	1980 1986 1991 1994	8,6 9,8 11,2 17,6	8,3 13,0 14,3 15,4
Fransa	1975-82 1997-98	6,9 14,9	3,0-6,0 6,0-12,0
İspanya	1979-80 1997-98	19,0 23,1	9,6-26,5 11,5-32,3
İsveç	1978 1997-98	13,0 19,8	13,0-14,0 19,8
İtalya	1979 1997-98	16,7 27,3	20,0-35,0 30,0-48,0
Avrupa Birliği	1978 1997-98	14,5 19,6	-
OECD (Avrupa)	1978 1997-98	15,0 20,2	-

Tablo 2.1’de de görüldüğü üzere, 1970’lerden başlayarak yaygınlaşan esnek üretim ve çalışma sistemleri sonucunda ülkelerin milli hâsıllarında ve istihdam oranlarındaki kayıt dışılık, giderek artmaya başlamıştır. 1970’lerde %3 ile %15 arasında değişen kayıt dışı istihdam oranları, 1990’lı yıllara gelindiğinde birçok ülkede iki katına varmıştır. Buradan hareketle, kayıt dışı istihdam konusunu sebep ve sonuçlarıyla değerlendirirken, bu sorunu, üretim ilişkilerinde ve çalışma sistemlerinde yaşanan değişim çerçevesinde ele almak büyük önem arz etmektedir.

Kayıt dışı istihdamı, ülkelerin iktisadi karar alıcılarının yanlış kararlar almalarının sonucu olarak görmek, sorunun anlaşılmasını basitleştirecek ve güçleştirecektir. Sorunun, bireysel hatalardan ziyade, piyasa ekonomisinde son 30 yıldır yaşanan ve 2008 ekonomik krizinde de etkileri ortaya çıkan “azalan kâr oranları” sorununun sonuçlarından biri olduğu; ayrıca, firmala-

rın, esnekliği, üretim maliyetlerini azaltıp kâr oranlarını artırmak amacıyla uyguladıkları, iktisat literatüründe de yoğun olarak tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2005; Yeldan, 2001).

Söz konusu “esnekleşmenin” istihdamda yarattığı en önemli sonuçlardan biri ise bu alandaki kayıt dışılığın artması olmuştur. 1970’lerde başlayan krize çözüm olarak üretimdeki esnekleşme, beraberinde, işgücü politikalarında ve özellikle sosyal güvenlik sistemlerinde “esnek” uygulamaları getirmiştir. Yaşanan gelişmeler doğrultusunda bu alana yönelik yeni kavramlar üretilmiştir. Bunlardan biri de *güvenceli esneklik* (*flexicurity*) kavramıdır. Kavram, ilk kez 1998 yılında Hollandalı bir sosyolog olan Hans Adriannsens tarafından dile getirilmiştir (Keune and Jepsen, 2007; Keune, 2008). Sonrasında ise birçok Avrupa ülkesinde ve Türkiye’de çok sık tartışılan kavramlardan biri olmuştur.

Son 40 yıllık dönem içerisinde, ekonomik faaliyetlerin *esnekleşmesi* yanında dünya ekonomisinde önemli sonuçlar doğuran etkenlerden bir diğerrinin de *küreselleşme* adı verilen süreç olduğu görölmektedir. Temelleri kimilerine göre 1800’lerin sonlarına kadar giden ancak özellikle Soğuk Savaş’ın bittiği 1990’ların başından itibaren yoğun olarak tartışılmaya başlanan *küreselleşme* kavramı, üretimden çalışma biçimlerine, sosyal güvenlik sistemlerindeki dönüşümden finansal piyasaların tüm dünyaya yayılmasına ve daha sayılmayan birçok alandaki değişime kadar kendini hissettirmiş, çokça tartışılmış, halen de tartışılmaya devam eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde birçok tartışmanın ve yorumun yapıldığını görmekte olduğumuz küreselleşme kavramını kısaca “sermayenin sınıraşırı hareketliliği ve üretimin ya da daha geniş olarak işin ülke sınırlarıyla bağlı olmaksızın yer değiştirebilir hale gelmesi” olarak da ifade etmek mümkündür (Hattatoğlu, 2000: 89).

Gerek küreselleşme sürecinin, gerekse üretim ve işgücünün esnekleşmesinin, tüm dünyada önemli yapısal dönüşümlere neden olduğu, konu üzerine yapılan sayısız çalışmada tartışılmıştır. Bu iki faktör, birbirinin ayrılmaz parçası olarak dünya üzerinde gerek üretim teknolojilerinde, gerek sosyal yapıda, gerekse çalışma ilişkilerinin tümünde çok önemli değişimlere neden olmuştur. Her iki faktörün en çok etkilediği konuların başında ise daha önce de ifade edildiği üzere işgücü politikaları ve çalışma ilişkileri gelmektedir.

2.2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı İstihdam

Kitlesel üretimin yapıldığı dönemlerde firma sahiplerinin aşırı üretim yapmaları ancak bunun karşısında mallarını satamamaları, stok maliyetlerinin artması ve kâr oranlarının azalması sonucunu getirmiştir. Son 30 yıldır sayıları oldukça artan çok uluslu şirketler ve üretim yapan diğer büyük firmalar, girdikleri durumdan kurtulmak için değişik yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerin başında ise kurumsallaşmanın olmadığı, iş güvenliğinin tam olarak sağlanmadığı *alt-işveren* (taşeron) firmaları devreye sokmak ve bunun yanında üretim maliyetlerini kısmak amacıyla kayıt dışı istihdama başvurmak gelmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere özellikle son 30 yıldır kayıt dışı istihdam oranı bütün dünyada artma eğilimindedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 2002 yılında yapılan araştırmada tarım dışı istihdamda kayıt dışılık oranı Latin Amerika’da %55, Asya ülkelerinde %45 ile %85, Afrika’da ise %80 oranlarındadır.

ILO tarafından yapılan ve Tablo 2.2’de yer alan çalışmada, kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu bölgeler incelenmiş, Asya, Güney Amerika ve Afrika ülkelerindeki durum, örneklerle ele alınmıştır. Kadın ve erkeklerdeki kayıt dışı istihdam oranlarının da verildiği bu tablolar sayesinde, kadınların, çalışma yaşamında karşılaştıkları eşitsiz ilişkilerin uluslararası alanda da yaşanan bir gerçeklik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2.2: Gelişmekte olan ülkelerde tarım dışı istihdamda kayıt dışılık oranı (%) (ILO'dan akt. Ercan, 2006)

Ülke/Kıta	Toplam Kayıt Dışılık Oranı	Kadın İstihdamında Kayıt Dışılık Oranı	Erkek İstihdamında Kayıt Dışılık Oranı
Kuzey Afrika	48	43	49
Cezayir	43	41	43
Fas	45	47	44
Tunus	50	39	53
Mısır	55	46	57
Güney Afrika	72	84	63
Benin	93	97	87
Çad	74	95	60
Gine	72	87	66
Kenya	72	83	59
Güney Afrika	51	58	44
Latin Amerika	51	58	48
Bolivya	63	74	55
Brezilya	60	67	55
Şili	36	44	31
Kolombiya	38	44	34
Kosta Rika	44	48	42
El Salvador	57	69	46
Guatemala	56	69	47
Honduras	58	65	74
Meksika	55	55	54
Dominik Cumhuriyeti	48	50	47
Venezuela	47	47	47
Asya	65	65	65
Hindistan	83	86	83
Endonezya	78	77	78
Filipinler	72	73	71
Tayland	51	54	49
Suriye	42	35	43

Afrika kıtasının ülkelerinde ekonominin kurumsal yapıya sahip olamaması ve bunun sonucunda veri toplama sorunları sebebiyle karşılaştırılmalı bir analizin yapılması güç olmakla birlikte kıta genelinde kayıt dışı istihdam oranının %50-60 civarında olduğu hesaplanmaktadır. Bununla birlikte kadın istihdamında kayıt dışılığın en yüksek olduğu bölgenin Afrika kıtası olduğu görülmektedir.

Latin Amerika’da da benzer durum karşımıza çıkmaktadır. Kıta genelinde kayıt dışı istihdam oranının %50-60 arasında olduğu görülürken kadın istihdamındaki kayıt dışılık bu kıtada da erkeklerden daha yüksek oranlarda seyretmektedir.

Söz konusu bölgeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde “gelişmekte olan ülkeler” olarak adlandırılan bu ülkelerdeki kayıt dışı istihdam oranının %50-60’lar arasında olduğu görülmektedir. Kadın istihdamındaki kayıt dışılık ise %70-80’lere dayanmaktadır. Bölgenin genel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ülkelerdeki ekonomik alt yapının, üretici işletmelerin ve bu işletmelerde çalışan kişilerin sosyal güvenlik haklarının oldukça zayıf olduğu, kurumsallaşmanın olmadığı, üretimin daha çok ucuz emeğe ve kayıt dışı istihdama dayandığı görülmektedir. Bunun temelinde ise bu bölgelerin eski sömürgeler olmaları, ekonomik altyapılarının eski sömürge dönemi ilişkilerine dayanması ve sadece hammadde kaynağı olarak değerlendirilip bu bölgelerde üretime dayalı bir ekonominin gelişmemesinin olduğu söylenebilir.

2.2.3. Avrupa Birliği’nde Kayıt Dışı İstihdam

Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bazı çalışmalarda Avrupa Birliği (AB) üyesi eski ülkeler ile sonradan üye olan ülkelerdeki kayıt dışı istihdam oranları incelenmiş ve kayıt dışı istihdamın GSYİH’nin ne kadarını oluşturduğu hesaplanmıştır. Yeni ve eski üyelerin kayıt dışı istihdamdaki durumlarının ayrı ayrı gösterilmesi ülkeler arasında yapılacak karşılaştırmaları da mümkün kılmaktadır.

Tablo 2.3’te AB’ye üye eski ülkeler, Tablo 2.4’te ise sonradan katılan ülkelerin kayıt dışı istihdam/GSYİH oranları verilmektedir.

Tablo 2.3: AB ülkelerinde kayıt dışı istihdam/GSYİH oranları (%) (Renooy vd., 2004)

Ülke	Büyüklik (%GSYİH)	Yapıldığı Yıl
Almanya	6,0	2001
Avusturya	1,5	1995
Belçika	3,0-4,0	1995/1997/1999
Danimarka	5,5	2001
Finlandiya	4,2	1992
Fransa	4,0-6,5	1998
Hollanda	2,0	1995
İngiltere	2,0	2000
İsveç	3,0	1997
İtalya	16,0-17,0	1998/2001
Portekiz	5,0	1996
Yunanistan	20,0	1998

Tablo 2.3'te görüldüğü üzere AB'nin eski üyelerinde kayıt dışı istihdamın GSYİH'ye oranının en yüksek olduğu ülke %20 ile Yunanistan olmakta, hemen arkasından ise %16-17 oran ile İtalya gelmektedir. Kayıt dışı istihdamın GSYİH'ye oranının ortalama olarak %4 ile %7 arasında olduğu AB ülkeleri arasında en düşük oranın %1,5 ile Avusturya'da, %2,0 ile Hollanda ve İngiltere'de olduğu görülmektedir.

İlk bakışta bu ülkelerdeki kayıt dışı istihdamın GSYİH içindeki oranının düşük olduğu sanılabilir. Ancak söz konusu ülkelerin birçoğunun, dünyanın en büyük ekonomilerine sahip ülkeler olması ve kayıt dışı istihdamın bu ülkelerin milli gelire oranının verilmesi, çok büyük rakamların ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

2.2.4. AB'ye Sonradan Katılan Ülkelerde Kayıt Dışı İstihdam

Doğu Bloğu yıkılmadan önce var olan sistemde toplum içerisinde etkin bir kontrol mekanizmasının olmasıyla, kayıt dışı istihdam, büyük oranlara ulaşmamaktaydı. Bu dönemde tarımsal üretimden ürün elde edilmesi ve bunların satılması, ufak tamirat işleri, özellikle kırsal kesimlerdeki ev inşaatlarında, otoritelerin müsamahalı yaklaşımları belirli oranda kayıt dışı istihdama neden olmuştur (Ercan, 2006). Bununla birlikte bu ülke-

lerdeki kayıt dışı istihdam oranları, ülke yönetiminin özel sektöre tanıdığı toleransla da ilgilidir. Örneğin, Renooy vd. (2004) araştırmacıların belirttiği üzere özel üretimin daha katı bir şekilde kontrol edildiği Çek Cumhuriyeti’nde kayıt dışı istihdam sınırlı olurken o dönem içerisinde özel üretime daha toleranslı bakan Polonya ve Macaristan gibi ülkelerde kayıt dışılık daha yüksek gerçekleşmiştir (Ercan, 2006).

Tablo 2.4: AB’nin son üyelerinde kayıt dışı istihdamın büyüklüğü (Renooy vd., 2004)

Ülke	Kayıt Dışı İstihdam (% GSYİH)	Hesaplama Yılı	Kişi Başına Gelir (Euro)	Yabancı Doğrudan Yatırım (% GSYİH)
Bulgaristan	22-30	2002/2003	2.089	6,0
Romanya	21	2001	5.660	31,0
Letonya	18	2000	7.750	31,0
Macaristan	18	1998	12.250	15,7
Slovenya	17	2003	16.210	12,6
Litvanya	15-19	2003	8.960	26,0
Polonya	14	2003	9.410	-
Slovakya	13-15	2000	11.200	28,0
Çek. Cum.	9-10	1998	13.700	12,0
Estonya	8-9	2001	9.240	8-10

Tablo 2.4’te görüldüğü üzere, kişi başına milli gelirin düşük olduğu ülkelerde, kayıt dışı istihdamın oranı da yüksek olmaktadır. Kişi başına gelirin düşük olması, kişileri, vergi ve benzeri ödemelerden kaçınmak amacıyla kayıt dışında çalışmaya itmekte, bunun sonucunda kayıt dışı istihdamın GSYİH içindeki payı giderek artmakta ve dolayısıyla kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi iç içe geçmektedir.

Eski Doğu Blok ülkelerinde de kayıt dışı istihdamın kadınlar açısından doğurduğu sonuçların erkeklere göre daha ağır olduğu söylenebilir. Birçok ülkede de olduğu gibi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği sebebiyle istihdamda erkekler ön planda iş yaşamına katılırken, kadınlar çocuk bakımı ve aile ile ilgili diğer sorumlulukları üstlenmektedirler. Ercan’a göre (2006) komünizm sonrası dönemde, erkekler daha çok tarım, inşaat,

ormancılık, balıkçılık ve taşıma işlerinde kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Kadınların tıbbi hizmetler, eğitim gibi hizmet sektöründe ve tekstil, deri gibi üretim sektöründe çalışmaları kayıtlara girmemektedir.

Söz konusu ülkelerin serbest piyasa ekonomisi ile entegrasyonu ve ekonomilerindeki yapısal dönüşüm çalışmaları, sıkıntılı bir süreç izlemiştir. Eski düzenden kalan yapı ile pazar ekonomisinin gerektirdiği hukuksal, siyasal ve ekonomik altyapının birbirlerinin yerini alması kolay olmamıştır. İktisadi, hukuksal ve sosyal altyapısı oluşturulmadan pazar ekonomisine geçiş, milyonlarca kayıt dışı istihdamı da beraberinde getirmiştir. Kayıt dışı istihdamla mücadelenin sonucunda işsizliğin ürkütücü boyutlara ulaşmasından çekinilmesi sebebiyle, bu alanda kesin çözüm sağlayacak önlemler de alınamamaktadır. Buna bağlı olarak, sosyal patlamalara sebep olacak büyüklükte işsizliğin belli bir seviyede kayıt dışı istihdam ile azaltılması tercih edilmektedir (Renooy vd., 2004).

2.3. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam

Ülkemizde uzun yıllardan beri yaşanan kayıt dışı ekonomi sorununun en önemli unsurlarından birini de kayıt dışı istihdam oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonominin sonuçlarında görüldüğü gibi, kayıt altına alınamayan bir istihdam, devletleri önemli bir gelirden yoksun bırakmakta, bunun yanında çalışanlar, güvencesiz ve oldukça sağlıksız koşullarda çalışmak zorunda kalmaktadır. Sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışanlar, sosyal güvenlik kapsamında yer alan sağlık, iş kazaları ve tazminat gibi birçok olanağa yoksun kalmaktadır.

Kayıt dışı istihdam sorunu, Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde bulunan ülkemizde de, alınan önlemlere rağmen artarak devam eden bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2008 yılının son aylarında başlayan ve etkileri artarak devam eden ekonomik krizin en büyük etkisini istihdamda göstereceği, kayıt altında çalışmanın maliyetinin artması sebebiyle kayıt dışılığın çok daha yüksek oranlara ulaşacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Ülkemizde 2008 krizi öncesinde de uzun yıllar önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan kayıt dışı istihdam sorununun bugünkü durumu ve sebepleri incelendiğinde, bu sorundan, dezavantajlı kesimlerin başında gelen kadınların çok daha fazla etkilendikleri görülmektedir. Nitekim TÜİK’in Ekim 2009 verilerine göre Türkiye’de kadın istihdamının %60’ının kayıt dışı olması, bu durumu doğrular niteliktedir. Bununla birlikte, kayıt dışı istihdam konusu araştırılırken bu sorunun kadın emeği açısından ne tür

sonuçları olduğu, Türkiye'deki kadınların kayıt dışı istihdamdan nasıl etkilendikleri, hangi sebeplerin ve koşulların kayıt dışı istihdama yol açtığı konuları yeteri kadar incelenmemiştir.

Bu bölümde öncelikle Türkiye’deki kadın istihdamının genel çerçevesi incelenecek, Türkiye’de kayıt dışı istihdamın sebeplerinin neler olduğu konusu tartışılacak ve mevcut durumun analizi yapılmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Genel Olarak Türkiye’de İstihdamın Yapısı

Türkiye’de istihdamın mevcut yapısı ele alındığında işgücüne katılım ve istihdam oranlarının, gelişmiş ülkelere kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Ülkemizdeki işgücü ve istihdam oranlarının düşük olmasının nedenleri, yüksek nüfus artış hızı, sermaye birikiminin yetersiz oluşu, kamu ve özel sektör yatırımlarının yeterince artırılmaması, işgücünün niteliğinin sanayi ve hizmetler sektörünün ihtiyaçlarına uygun olmaması, meslek eğitimi ile işgücü piyasası arasındaki uyumsuzluk, hızla değişen ve gelişen teknoloji ve giderek artan uluslararası rekabet koşullarında daha nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulması olarak sıralanabilir (Yereli ve Karadeniz, 2004). Belirtilen nedenler sebebiyle Türkiye'deki işgücüne katılım oranı yıllar içerisinde azalırken, Tablo 2.5’te görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerde bu oran sürekli bir artış içerisinde.

Tablo 2.5: Çeşitli ülkelerde işgücüne katılım oranları (%) (OECD, 2009)

Ülkeler	1988	1998	2002	2008
Türkiye	61,6	56,9	53,0	50,6
A.B.D	78,0	79,6	78,8	75,3
Almanya	67,9	72,0	72,3	75,9
Belçika	58,7	63,5	64,4	66,3
Danimarka	83,8	80,1	81,1	80,9
Finlandiya	76,1	72,9	75,0	76,7
Fransa	66,5	67,8	68,6	69,7
Hollanda	65,2	73,5	76,3	78,4
İngiltere	77,9	77,1	77,8	76,8
İspanya	61,9	64,9	67,5	73,7
Japonya	72,7	78,2	78,0	73,8
AB (19)	67,5	69,4	70,6	71,4
OECD	71,3	72,1	72,1	70,8

TÜİK verilerine göre Türkiye'deki işgücüne katılım oranı 2008 yılında %46,9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl içerisinde kadınlardaki işgücüne katılım oranı ise ortalamanın oldukça altında gerçekleşmiş ve %24,5 olmuştur. 1988 yılından 2008 yılına kadar aradan geçen 20 yılda Türkiye'deki işgücüne katılım oranı %61,6'dan %46,9'a düşerken, kadınların işgücüne katılım oranının %34,3'ten %24,5'e düştüğü görülmektedir (TÜİK, 2008).

İşgücüne katılım ve istihdam oranlarının gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında düşük olmasının birtakım yapısal nedenleri olduğunu ve bu nedenlerin birçoğunun Türkiye ekonomisinin geçmişinden kaynaklandığını belirtmek gerekmektedir. Bilindiği üzere Türkiye ekonomisi, 1950'lerin sonuna kadar esas olarak tarımsal üretime dayanmaktaydı. Bunun karşısında sanayi ve hizmet sektörlerinin ekonomideki payı, daha düşük oranlara tekabül etmekteydi. Cumhuriyet döneminde ve özellikle son 50 yılda yapılan sanayileşme çabalarına rağmen Türkiye ekonomisi, Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında da tarımın ağırlığının belirgin olduğu bir ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında, Türkiye'deki işgücü piyasasını, diğer ülkelerin işgücü piyasaları ile karşılaştırdığımızda da önemli farklılıkların bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedenlerini, tarım sektöründeki yüksek istihdam-düşük verimlilik, işgücüne katılım ve istihdam oranının özellikle kadınlarda çok düşük olması ve işgücünün ortalama eğitim seviyesinin düşüklüğü oluşturmaktadır (TÜSİAD, 2004).

Türkiye, tarımsal ürünler ve madenlerden oluşan hammaddeleri ihraç edip karşılığında sınai ürünler ithal eden bir ülke konumunu uzun yıllar muhafaza etmiş, ekonomisinin temelleri de bu yapıya bağlı olarak şekillenmiştir. Yeterli sermaye birikiminin olmaması, Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren birçok üretim faaliyetinin devlet tarafından yapılmasını gerektirmiş, bununla birlikte ulusal ölçekte sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik önemli çalışmalar da yapılmıştır. 1950'lerden sonraki dönemde sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin odağını iç ve dış ticaret ile büyük toprak sahipliği oluşturmuştur (Ataay, 2006). Özel teşebbüsün yetersiz olduğu bu koşullarda, sanayi sektöründe üretim yapan en büyük kuruluşlar devlete ait kuruluşlar olup, bu durum 1960'ların başına kadar bu şekilde devam etmiştir.

Tarımsal ürünlerin ve madeni hammaddelerin ihraç edilip yerine sınai ürünlerin ithal edilmesi, hem yeterli sermaye birikimini sağlamamakta,

hem de uluslararası ekonomiye eklemlenme önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bu sebeple birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 1950’lerin sonundan itibaren “ithal ikameci büyüme modeli” benimsenmiştir. İthal ikameci sistemin 1930’lardan itibaren birçok ülke tarafından izlenen bir model olmasında, dünyadaki 1929 Bunalımı’nın çok büyük etkileri olduğunu da vurgulamak gerekir.

Piyasa ekonomisinin kendi kendini düzenleyeceği ilkesine dayanan liberal ekonomik model, 1929 Bunalımı ile birçok kişi tarafından sorgulanır olmuş, devletin ekonomide çok daha etkin rol almasının gerekli olduğunu savunan Keynesyen politikaların tüm dünyada genel kabul görmesini sağlamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak ithal ikameci model, birçok ülkenin, ulusal ekonomisini ayakta tutmak amacıyla izlediği bir model olarak kabul görmüştür.

Ülkemizde de 1930’lardan itibaren izlenen ithal ikameci modelde, sınıf malların çok büyük bir çoğunluğu devlet tarafından kurulan Karabük Demir Çelik ya da Sümerbank gibi kuruluşlar tarafından üretilmiştir. İthal edilen sanayi ürünlerinin 1930’lardan itibaren ülke içerisinde üretilmesi prensibine dayanan ithal ikameci bir ekonomik modelin benimsenmesinde 1934 yılında kabul edilen “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”nın payı büyüktür. Birinci Sanayi Planı, ülke kalkınmasında önemli kararların alınmasını sağlarken 1938 yılında kabul edilen “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, 2. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla uygulanamamıştır.

İthal ikameci sanayileşme modeli, gelişmiş “merkez” ülkelerle “çevre” ülkeler arasındaki işbölümünün önemli bir değişikliğe uğramasını da beraberinde getirmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, çevre ülkeler, dünya ekonomisine artık sadece hammadde sağlayarak eklemlenmemekte, aynı zamanda ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme süreci içine girmekteydiler. Teknoloji, yatırım malları ve ara malların ithal edildiği, nihai ürünlerin ise ülkede yerli-yabancı sermaye ortaklığı ile üretildiği bir sanayileşme yani montaj sanayi süreci bu süreçte başlamaktadır (Atay, 2006).

Ülkemizde montaj sanayinin kurulması ve bu alana yönelik büyük yerli sermaye kuruluşları ile yabancı sermayenin yatırımlar yapması, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Kocaeli gibi şehirlerde büyük fabrikaların kurulmasını sağlamış ve bu fabrikalar, birçok insan için istihdam olanağı yaratmıştır. Büyük kentler, sanayi yatırımları ve istihdam olanaklarıyla

birer cazibe merkezi haline gelmiştir. Bunun yanında tarımdaki makineleşme, bir yandan tarımsal üretimdeki verimliliği artırırken bir yandan da kırsal alanda yaşayan birçok kişinin işsiz kalmasına ve kentlere göç etmesine neden olmuştur. 1954-1980 arası dönemde kırdan kente göçün hızının sanayinin yarattığı istihdam olanaklarından yüksek olması sonucunda kentlerde marjinal ve enformel sektörler önemli oranda artış göstermiştir (Boratav, 2005; Yeldan, 2001; Ataay, 2006).

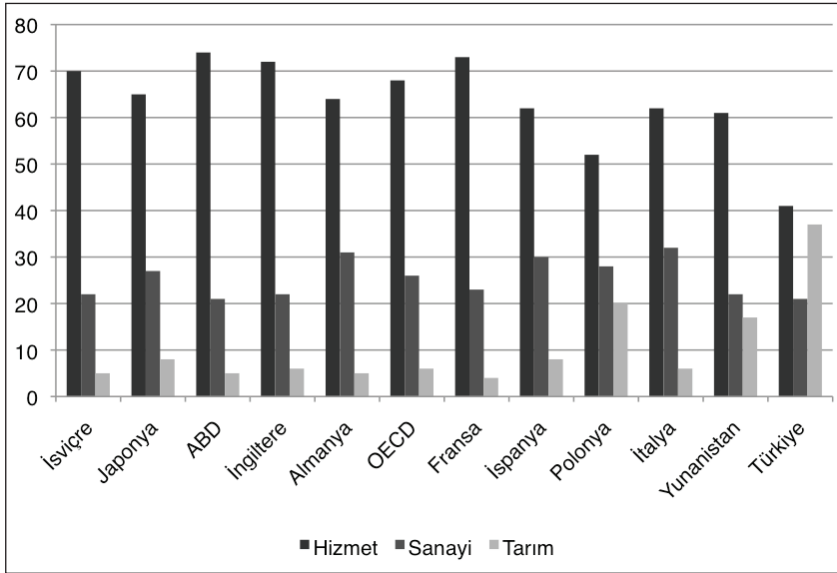
Sanayi üretimi kentlerde yoğunlaşırken, dokuma ve tekstil sektörlerinin bu süreçte büyük bir ekonomik değere ulaştığını da belirtmek gerekmektedir. Bu iki sektör, yerli firmaların uluslararası pazara girerken faaliyet gösterdikleri en önemli alanlar olarak ortaya çıkmıştır. Teknoloji-yoğun sistemler yerine daha çok emek-yoğun bir şekilde üretimin yapıldığı bu sektörlerde faaliyet gösteren yerli firmaların uluslararası rekabete girerken en büyük avantajı, kentlerde birikmiş olan aşırı emek arzı olmuştur. Bu sayede tekstil ve dokuma fabrikalarındaki birçok kişi, Avrupa'daki çalışanlara nazaran daha düşük ücretler karşılığında çalışarak bu alanda faaliyet gösteren firmalara büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu süreçte özellikle kadınların, kentlerdeki tekstil ve dokuma fabrikalarının en önemli işgücünü oluşturduğu görülmektedir (KSGM, 1999a-1999b).

Dünya ve Türkiye ekonomisinde özellikle 1950'lerden itibaren yaşanan yapısal dönüşümlere paralel olarak ülkemiz işgücü piyasasında da önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Tarımsal üretimin GSYİH içindeki ağırlığı azaldıkça, bu sektörde çalışan kişi sayısı da yıllar içerisinde azalmıştır. İstihdamın 1988 yılındaki sektörel dağılımı incelendiğinde, tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki oranı %46,4 iken bu oranın 2008 yılına gelindiğinde %23,6'ya düştüğü görülmektedir.

OECD verilerine göre 2006 yılında tarımın GSMH içindeki payı ülkemizde %9,4 olarak hesaplanmıştır. Bu oran Fransa'da %2, Almanya'da %0,9, Yunanistan'da %3,7 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2006). Aynı yıl tarımdaki istihdam ise %24'tür. Görüldüğü üzere toplam istihdamın dörtte birinin tarım sektöründe yer almasına rağmen tarımın GSMH içindeki payı sadece %9,4'te kalmaktadır. Bu sonuçtan yola çıkarak, tarımda verimli olmayan bir üretim ve istihdam yapısının var olduğu söylenebilir. Bununla birlikte tarımdaki devlet desteğinin ve tarımsal ürünlerin getirisinin tüm dünyada azalmasına bağlı olarak tarım sektöründeki istihdam

yıllar geçtikçe azalmakta, bu sektörde istihdam edilenler şehirlere göç etmekte ve kentlerdeki işsizlik oranı da giderek yükselmektedir.

Şekil 2.1’de farklı ülkeler arasında istihdamın sektörel dağılımı gösterilmektedir. Şekil’den de görüleceği üzere, ülkelere göre istihdamın sektörel dağılımı verilirken Türkiye’nin tablodaki ülkeler arasında tarımdaki istihdamın en yüksek ülke olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 2.1: Ülkelere göre istihdamın sektörel dağılımı (%) (OECD, 2004)

OECD tarafından 2002 yılı dikkate alınarak hazırlanan yukarıdaki şekle göre ülkemizdeki tarım istihdamı oranı %40’a yaklaşırken, bu oran Almanya’da %4, Fransa’da ve İngiltere’de %5 civarındadır.

Gelişmişliğin bir ölçüsü olarak kabul edilen sanayideki istihdam oranı *Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Stratejisi Eylem Planı*’nda belirtildiği üzere %21’de kalmaktadır. TÜİK tarafından yayımlanan verilere göre ise 2008 yılında sanayideki istihdam oranı %26,8 olarak hesaplanmaktadır. Sanayi üretiminin ülke GSMH içindeki oranı OECD’nin 2006 verilerine göre Türkiye’de %26,1 olarak gerçekleşmiştir. Sanayinin GSMH içindeki payı Fransa’da %20,7, Almanya’da %29,6, Yunanistan’da ise %20,6 olarak hesaplanmaktadır (OECD, 2006).

Dünyada ve ülkemizde hizmetler sektöründe yaşanan değişim, diğer sektörlerle kıyaslandığında oldukça dikkat çekicidir. 2000'li yıllara gelindiğinde birçok gelişmiş ülkede istihdamın %60'tan fazlası, hizmet sektöründe çalışmaya başlamıştır. Son 20 yılda bankacılık sektöründeki gelişmelere bağlı olarak hizmet sektörü önemli oranda büyümüş ve birçok AB üyesi ülkede bu sektördeki istihdam oranı %70'lerde gerçekleşmiştir. European Statistics (EUROSTAT) 2008 yılı verilerine göre Almanya'da hizmetler sektöründeki istihdam oranı %69, Belçika'da %73,8, Fransa'da %73,7, Hollanda'da %78,5, İngiltere'de %76,9 olarak gerçekleşmiştir (EUROSTAT, 2008). Bankacılık ve finansal faaliyetlerin önemli bir yer tuttuğu hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığı önemli bir boyuta ulaşmış, bu gelişmeye paralel olarak, bu sektörde çalışanların sayısı da önemli oranda artmaya başlamıştır. Hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığının artışına paralel olarak toplam işgücü içerisinde kadınların oranı da son 40 yıl içerisinde önemli bir artış kaydetmiştir.

Ülkemiz ekonomisinde yaşanan dönüşümle birlikte 2002'den 2008 yılına gelindiğinde sektörlerin Türkiye ekonomisi içindeki ağırlıkları da değişmiştir. TÜİK tarafından hazırlanan veriler göz önüne alındığında 2002 yılında %40'a yaklaşan tarım istihdamının 2008 yılına gelindiğinde %23,7'ye düştüğü, sanayideki istihdamın %20'den %26,8'e, hizmetler sektöründeki istihdamın ise %41'den %49,5'e yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2008).

Hizmetler sektöründe görülen bu artış, o dönem yaşanan ekonomik gelişmelerle de doğrudan ilgilidir. Bilindiği gibi 2001 yılında ülkemizde önemli bir ekonomik kriz yaşanmış, krizde ülke GSMH'si %9,5 oranında küçülmüştür. Krizinden sonra ise ülkemize oldukça yüksek miktarda yabancı sermaye girişi olmuş, yabancı sermaye kuruluşları birçok banka satın almış, buna bağlı olarak da özellikle bankacılık sektöründeki istihdamda ciddi bir artış meydana gelmiştir. Ancak, sıcak para girişine dayalı böylesi bir istihdam, yaşanan olumsuz gelişmelerden doğrudan etkilenmekte, söz konusu sıcak paranın ülke dışına çıkması durumunda hizmetler sektöründe önemli oranda işsizlik sorunu ortaya çıkmaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 2.6 incelendiğinde 2004 yılında kayıt dışılığın yoğun olarak yaşandığı "kendi hesabına" çalışma ile "ücretsiz aile işçisi" olarak çalışmanın %40,3 olduğu görülmektedir. 2004 yılında istihdamdaki toplam kayıt dışılık ise %50,1'dir. 2008 yılına gelindiğinde ise "kendi hesabına" çalışma ile "ücretsiz aile işçisi" olarak çalışma oranının

%33,1’e düştüğü, buna bağlı olarak ülkedeki toplam kayıt dışı istihdam oranının da %43,5’e düştüğü görülmektedir. 2008 yılında yaşanmaya başlanan ekonomik krizle birlikte işsizliğin tüm dünyada ve ülkemizde artması sonucunda, birçok kişinin kayıt dışı çalışmaya razı olacağı, bunun sonucunda da kayıt dışı istihdam oranlarının yükselebileceği ihtimali, göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 2.6: İşteki durum ve ekonomik faaliyete göre istihdam edilenler (TÜİK, 2008; Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009)

	TOPLAM			
	2004		2008	
	Sayı (Bin)	%	Sayı (Bin)	%
TOPLAM	19.631	100,0	21.194	100,0
Ücretli veya Yevmiyeli İşveren	10.693	54,4	12.937	61,0
Kendi Hesabına	999	5,0	1.249	5,9
Ücretsiz Aile İşçisi	4.571	23,2	4.324	20,4
	3.367	17,1	2.684	12,7
EKONOMİK FAALİYETLER	19.631	100,0	21.194	100,0
Tarım	5.713	29,1	5.016	23,7
Sanayi	4.885	24,9	5.682	26,8
Hizmetler	9.033	46,0	10.495	49,5

Ülkemizdeki istihdamın yapısını sektörel bazda incelediğimizde ortaya çıkan bu tabloyu nüfus artış oranı ile birlikte değerlendirdiğimizde, nüfus artış oranını karşılayacak bir istihdam artışının sağlanamadığı ortaya çıkmakta, bunun da işsizlik sorununu çok daha büyük boyutlara taşımakta olduğu görülmektedir. Türkiye’de 1993-2003 arası 10 yıllık dönemde çalışma çağındaki nüfus %25,6 artarken, işgücü %16,4, istihdam ise %14,3 artmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde 9 milyon 955 bin kişilik çalışabilir nüfus artışına karşılık, bu nüfusun ancak %26,6’sı bir iş bulabilmiştir. Bu kişilere iş arayanlar da eklendiğinde oran %33,4’e çıkmaktadır. Buradan çıkan sonuç, çalışma çağına giren nüfusun ancak üçte birinin işgücüne katıldığıdır (TÜSİAD, 2004).

1999-2009 arasındaki 10 yıllık dönemi incelediğimizde de benzer durumun devam ettiği görülmektedir. Ekim 1999’dan 2009 yılı sonuna kadar çalışma çağındaki nüfus %13,4 artmış, buna karşın bu 10 yıllık dönem-

de istihdam edilenlerin sayısı 21.507.000 kişiden 21.277.000 kişiye düşmüştür. Yani aradan geçen 10 yılda istihdam oranı artmamış, aksine %1,07 düşmüştür (TÜİK, 2009).

Sonuç olarak istatistikî veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ülkemizdeki istihdam yapısının özellikle son 10 yıl içerisinde büyük bir değişim geçirdiği söylenebilmektedir. Son 10 yıl içerisinde tarım sektöründeki istihdamın giderek azaldığı bir gerçektir. Tarımdaki devlet desteğinin giderek azalması, bunun yanında tarım ürünleri fiyatlarının uluslararası piyasada da son dönemlerde giderek düşmesi, çalışanlar açısından bu sektörü cazip olmaktan çıkarmış, buna bağlı olarak da tarımdaki istihdam oranı son dönemlerde giderek azalmıştır. Bununla birlikte tarım sektöründe çalışanların belirtilen hususlar sebebiyle bu sektörden ayrılarak kentlere göç etmesi, birçok sorunu da beraberinde getirmiş, kentlerde işsizlik oranı çok yüksek oranlara ulaşmış, bunun sonucunda da kayıt dışı istihdam oldukça yaygın hale gelmiştir.

2.3.2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Yapısı

Ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanan nedenlerle ülkemizdeki kayıt dışı istihdamın büyüklüğü net olarak hesaplanamamakta, TÜİK ve OECD tarafından yapılan çalışmalarla bu oran yaklaşık olarak hesaplanmaya çalışılmaktadır. TÜİK’in işgücü istatistikleri verilerine dayanarak Ankara Ticaret Odası (ATO) tarafından hazırlanan “*İşsizliğin Acı İlacı: Kayıt Dışı İstihdam*” raporunda 2002-2006 döneminde tarım dışı sektörlerde yaratılan istihdamın %47’sinin kayıt dışı istihdam olduğu ifade edilmektedir. 1989 yılından 2006 yılı sonuna kadar tarım dışı sektörlerdeki kayıt dışı istihdamın incelendiği bu Rapor’da kayıt dışılığın halen toplam istihdamın yarısını oluşturduğu belirtilmektedir (Ankara Ticaret Odası [ATO], 2009).

OECD’nin 2004 yılında yaptığı araştırmasında ise Tablo 2.7’de görüldüğü üzere Türkiye’deki kayıt dışı istihdamın toplam istihdam içindeki payının 1988’de %58,1’den 2003 yılında %51,7’ye gerilediği görülmektedir. Aradan geçen zaman içerisinde kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında alınan birtakım önlemler sayesinde kayıt dışı istihdam da azalış göstermiştir. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerdeki oranlarla kıyaslandığında ülkemizdeki kayıt dışı istihdam hala yüksek oranlarda gerçekleşmektedir. TÜİK’in verilerine göre 2008 yılı içinde toplam 21.194.000 kişi istihdam edilmiştir. Bunun içinde sosyal güvenlik sistemine kayıtlı

olmadan çalışan kişi sayısı 9.220.000 olup, bunun oran olarak ifadesi %43,5’tir. Yani ülkemizdeki istihdamın neredeyse yarısı kayıt dışıdır. Önceki yıllara göre kayıt dışı istihdamda bir düşüş yaşansa da bu oranın gelişmiş ülkelere oranla hala yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2.7’de yer alan OECD verilerine göre ülkemizdeki kayıt dışı istihdamın sektörler bazında farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 2003 yılı itibariyle kayıt dışılığın %91,2 ile en yüksek olduğu sektör “tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık” iken, “elektrik, gaz ve su” sektöründeki kayıt dışı istihdam oranı %1 olarak gerçekleşmiştir. Kayıt dışılığın en çok yaşandığı ikinci sektör ise inşaat sektörüdür ve bu sektördeki kayıt dışılık %64 seviyesindedir. TÜİK’in 2008 yılı verilerine baktığımızda ise kayıt dışı istihdamın en çok görüldüğü sektörün yine tarım sektörü olduğu görülmektedir. 2008’de kayıt dışı olarak çalışan 9.220.000 kişinin içinden 4.406.000 kişi (%47,8) tarım sektöründe kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Kayıt dışı kadın istihdamının en çok görüldüğü sektör de yine tarım olmaktadır. Kayıt dışı çalışan toplam 3.269.000 kadından 2.332.000’i tarım sektöründe çalışmaktadır ve bunun oran olarak ifadesi %71,3’tür (TÜİK, 2008).

Tablo 2.7: Türkiye'de sektörler itibarıyla kayıt dışı çalışanlar (%) (OECD, 2004)

Yıllar	Toplam	Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	Maden ve Ocaklar	İmalat	Elektrik, Gaz ve Su	İnşaat	Toptan Perakende Satış, Restoranlar ve Oteller	Ulaştırma, İletişim ve Depolama	Finans, Sigorta, Emlak, Hizmetler	Toplumsal, Sosyal ve Bireysel Hizmetler
1988	58,1	93,5	3,9	23,9	0,0	56,2	37,5	44,5	9,8	14,3
1989	58,7	92,2	3,8	26,3	11,0	56,7	39,2	44,9	8,4	14,5
1990	55,6	90,3	4,2	23,5	0,0	52,8	34,5	38,4	8,1	13,1
1991	50,5	79,6	4,4	25,1	0,0	57,9	32,5	30,5	7,7	12,3
1992	48,8	78,2	7,8	24,9	0,0	54,1	31,9	30,3	7,8	13,1
1993	47,5	78,0	6,5	24,5	0,0	52,2	31,5	29,8	9,3	13,1
1994	45,7	70,2	5,8	27,3	0,0	55,2	47,5	29,7	9,9	14,2
1995	49,2	78,0	3,0	25,2	0,4	57,8	34,3	32,6	9,3	13,2
1996	52,7	88,4	2,6	23,0	0,0	58,0	31,5	30,4	11,3	12,4
1997	51,6	89,2	1,4	21,6	4,0	60,8	30,3	33,6	8,9	12,3
1998	50,3	88,5	5,0	20,7	0,9	53,1	29,0	35,5	8,0	11,7
1999	52,1	89,3	7,9	25,6	1,4	60,4	33,1	39,9	10,4	12,7
2000	50,6	88,6	9,8	26,4	2,2	65,5	37,1	41,4	13,8	10,7
2001	52,9	91,8	8,2	27,2	0,0	61,7	39,5	43,1	16,2	11,8
2002	52,1	90,2	11,7	31,7	1,9	61,5	42,7	43,9	18,9	13,7
2003	51,7	91,2	14,5	30,7	1,0	63,8	42,2	43,9	19,9	13,6

2.3.3. Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin kayıt dışı istihdamda da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran nedenlere baktığımızda, işverenlerin, işçilerin veya kendi hesabına çalışanların özellikle vergi, sigorta primi vb. mali yükümlülüklerden kaçınmak, bürokratik işlemlerden kurtulmak amacıyla kayıt dışı ekonomik faaliyette bulundukları ve elde ettikleri geliri kayıt dışında bıraktıkları görülmektedir.

Kayıt dışı istihdam sonucunda devlet, çok büyük bir vergi gelirinden mahrum kalmakta, üretim faaliyeti kurumsallaşamamakta, kayıt altına alınmayan çalışma sebebiyle çok sayıda kişi sağlıklı koşullarda ve düşük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kalmaktadır. Kayıt dışı istihdamın ülke ekonomisine getirdiği olumsuzluklar daha da artırılabilir. Bununla birlikte kayıt dışı istihdamın ulusal ekonomiye sadece negatif etkisinin olduğunu belirten genel görüşün yanında kayıt dışı istihdamın ekonomiye olumlu katkısının da olduğunu, ekonomiye birçok girdi sağladığını savunan görüşler de mevcuttur. Genel olarak kayıt dışı ekonominin özelde kayıt dışı istihdamın olumlu sonuçlar da doğurduğunu iddia edenlerden Prof. Dr. Altuğ’a göre mevcut yapı içerisinde devlete verilen vergiler yerinde kullanılmamaktadır. Bunun temelinde yolsuzluklar, yersiz harcamalar, gereksiz tüketim, çalışmayan kişilere maaş verilmesi gibi nedenler yer almaktadır. Oysaki kayıt dışı işlem sonucu devlete verilmeyen vergiler “üretime, istihdama, yatırıma kaynak teşkil etmekte, vergi kaçırarak kaçırdığının (kazandığının) kıymetini daha iyi bildiğinden yerinde/zamanında harcamaktadır” (Altuğ, 1994: 67). Bununla birlikte kişi başına gelir ve refah seviyesinin yüksek, kayıt dışılık oranının ise düşük olduğu, vergilendirmenin çok katı kurallara bağlandığı gelişmiş ülkelerdeki durum göz önüne alındığında, kayıt dışılığın ekonomi açısından olumlu sonuçları olduğunu iddia etmek, günümüz dünyasındaki somut durumla çelişmektedir.

Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran nedenleri ekonomik, sosyal ve idari/kamusal nedenler olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür.

2.3.3.1. Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran en temel nedenin ekonomik olduğu söylenebilir. İnsanlar, kayıt altına girerek vergi ödemek yerine kayıt dışında çalışmayı tercih etmekte, bu da kayıt dışı sektörünün yıllardan beri

sürmesine neden olmaktadır. Bunun yanında son yıllarda yaşanan ekonomik krizler sonucunda artan işsizlik ve bozulan gelir dağılımı, önemli bir sorun olan yoksulluğu artırmış, buna bağlı olarak birçok kişi kayıt dışı da olsa bir işte çalışmayı tercih etmişlerdir. Nitekim Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi'nde (KADİM), kayıt dışı istihdamın en önemli nedenlerinden biri de gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler ve yoksulluk olarak belirlenmiştir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2006).

En son 2008 yılında tüm dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik kriz ve sonrasındaki gelişmeler, ekonomik krizler sonucunda kayıt dışı istihdamın artması arasındaki korelasyon ilişkisini doğrular niteliktedir. TÜİK verilerine göre 2007 yılındaki kayıt dışı istihdam oranı %45,4 iken, 2008 krizi ile birlikte bu oran %46,8'e yükselmiştir (TÜİK, 2008). Yaşanan ekonomik krizlerin yanında uzun yıllardan beri süregelen enflasyon da kayıt dışı istihdamın artmasındaki önemli nedenlerden biridir. 1970'lerden bu yana devam eden yüksek enflasyon, ücretli çalışanların satın alma gücünü azaltmıştır. Buna çözüm olarak birçok kişi ikinci bir işte kayıt dışı olarak çalışmaya başlamıştır (Yereli ve Karadeniz, 2004).

Ülkemizdeki firmaların büyük çoğunluğunun küçük ve orta büyüklükte olması, bu işletmelerin sermaye yapılarının zayıf olmasını da beraberinde getirmektedir. Türkiye'de sanayi kesiminde 200.000 civarında olan küçük ve orta büyüklükteki işletmenin toplam işletme sayısının %99'unu oluşturduğu ve ülkedeki toplam istihdamın %56'sını sağladığı tahmin edilmektedir. Buna karşın bu işletmeler, toplam kredilerin sadece %3-4'ünü kullanmaktadırlar (Alkin, 2004). İşletmeler, hem üretim yapmak hem de ödemekle yükümlü oldukları vergi, sigorta primi gibi giderleri karşılamak için finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Bu finansmanı bulamadıklarında firmaların çoğu, maliyetlerini azaltmak amacıyla kaçak işçi çalıştırmaya yönelmektedirler.

Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran ekonomik nedenlerin en önemli unsurlarından biri de gerek işverenden gerekse işçiden alınan vergilerin önemli bir mali yük oluşturmasıdır. Söz konusu taraflar, vergi yükünden kurtulmak amacıyla kayıt dışı çalışmayı tercih etmektedirler. Ülkemizde işverenin istihdama bağlı sosyal sigorta primleri ve sosyal amaçlı fon ödemeleri gibi yükümlülükleri sebebiyle toplam işgücü maliyeti yükselmektedir. En son yapılan düzenlemelere göre asgari ücretle çalışan bir işçinin işverene toplam maliyetinin % 41'ini işverenin kamuya yaptığı ödemeler oluşturmaktadır. OECD ülkelerinde ise sanayi kesiminde ça-

İşşan bir işşinin işşverene toplam maliyetinin %37’sini işşverenin kamuya yaptığı ödemeler oluşturmaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2006).

2.3.3.2. İdari/Kamusal Nedenler

Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran nedenlerden biri de idari ve bürokratik yapıdan kaynaklanmaktadır. Ülkemizde işşyeri açma ve işşçi çalıştırma ile ilgili bürokratik işşlemler sayıca fazladır. Türkiye İşşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun (TİSK) 2001 yılında yaptığı bir araştırmaya göre; bir anonim şirketin kurulması için 24 belge, bir fabrikanın kurulması için 123 belge ve onay, vergi, çalışma ve sosyal güvenlik idarelerine ilişkin olarak 38 belge, odalara zorunlu kayıt için ise 38 belge gerekmektedir. Böylelikle bir fabrika kurabilmek için işşverenden toplam 193 belge istenmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2006). Bürokratik işşlemlerin fazlalığı firmaları ya yatırım yapmaktan vazgeçmeye ya da gerekli izinleri almadan ve kayıt dışı işşçi çalıştırmaya yöneltmektedir. Bürokratik işşlemlerin azaltılması yönünde önemli çalışmalar yapıldığı da görölmektedir. Yapılan düzenlemeler ve alınan tedbirlerle bazı bürokratik işşlemler azaltılmıştır. Şirket kuruluşlarında 11.06.2003 tarihli ve 4884 sayılı Kanun’la değişikliğe gidilmiş, bu Kanun’la birlikte şirket kuruluşu 19 işşlemden 3 işşleme indirilmiştir. Şirket kuruluşlarında vergi dairesine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Bölge Müdürlüğü’ne ve SSK Sigorta Müdürlüklerine yapılan ve çok sayıda belge istenilen işşlemlerin tek bir belge ile ticaret sicil memurluklarınca yapılması sağlanmıştır. Bu sayede kayıt dışı istihdamı artıran önemli bir etmen olan kamu kurumları arasındaki eşşgüdüm eksikliği de azaltılmaya çalışılmıştır.

Kayıt dışı istihdamın ortaya çıkmasında ve artmasındaki önemli nedenlerden biri de bu alanda yapılan denetimlerin yetersizliği ile ceza sisteminin etkin olamamasıdır. İşşyerlerinde fiili denetim genellikle ihbar ve şşikâyetlere bağılı olarak veya İşş Teftiş Kurulu Başkanlığı ile Sigorta Teftiş Kurulu Başkanlığı tarafından yıllık programlar içinde belirli dönem ve illerde yaygın yoğun denetim olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak bu denetimlerin sıklaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Denetimin yetersiz olması yanında ülkemizde sık çıkarılan prim ve idari para cezası afları, kayıt dışı çalışmaya yönelik verilen cezaların etkinliğini azaltan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 yılından 2004’e kadar sadece Sosyal Sigortalar Kanunu’nda prim ve idari para cezası ödeme kolaylığı ve affı şeklinde beş düzenleme gerçekleştirilmiştir (Yereli ve Karadeniz, 2004).

2.3.3.3. Sosyal Nedenler

Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran sosyal nedenlerin başında hızlı nüfus artışı, kırsal kesimlerden kentlere yapılan göç ve çarpık kentleşme gelmektedir. Ülkemizde 1950'lerden beri kırsal kesimlerden kentlere yapılan göçler sonucunda şehirlerdeki emek arzı oldukça artmış, artan bu emek arzını karşılayacak iş alanları ise yaratılamamıştır. 1988 yılında toplam nüfusun %50,3'ü kırsal alanda yaşarken 2008 yılında bu oran %30,6'ya düşmüştür. Kırdan şehirlere yapılan göçler sonucunda kentlerde mesleki bilgiden yoksun kişiler, işgücü piyasasında vasıfsız olarak değerlendirildiklerinden çoğu zaman iş bulamamışlar ve "kendi kendilerine" iş yaratmışlar, böylece enformel sektör ve enformel istihdam giderek artmaya başlamıştır (Yereli ve Karadeniz, 2004).

Nüfus artışı ve göç sorununa ek olarak çalışma yaşamında özellikle 1970'lerden itibaren yaşanan önemli sistem değişiklikleri de kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran nedenlerin başında gelmektedir. Üretim faaliyetlerinin küresel ölçekte yapılmaya başlaması, ticaretin ve rekabetin de küresel ölçekte yapılmasının önünü açmıştır. Birçok işletme maliyetlerini düşürmek amacıyla iş, sosyal güvenlik ve vergi mevzuatından kaynaklanan sorumluluklarından kaçınmaya yönelmiş ve işletmelerini küçültmüştür. Günlük 8, haftalık 45 saati esas alan geleneksel Fordist istihdam biçiminin yerini kısmi süreli çalışma, geçici iş ilişkisi, işin bazı bölümlerinde ya da tümünde aracı (taşeron) kullanma ve ev-eksenli çalışma biçimleri almıştır. Post-Fordist ya da "esnek" olarak ifade edilen yeni üretim sistemleri, çalışanların sosyal haklarında önemli kısıntılara gidilmesini de beraberinde getirmiştir. Ülkemizde 1980'lerden itibaren ev-eksenli çalışma ve taşeronlaşma en çok kullanılan esneklik araçları olmuştur. Esneklik uygulamaları, üretimde yaratılan katma değeri artırmak adına değil maliyetleri düşürmek adına yapılmaktadır (Erdut, 1999). Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran bir neden olarak esnek işgücü uygulamaları ile ev-eksenli çalışma sistemi, tezin Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerinde ele alınacaktır.

2.3.4. Türkiye'de Kadın İşgücü ve Kayıt Dışı İstihdam

2.3.4.1. Kadın İşgücünün Yapısı

Eğitimden sağlık olanaklarına, siyasete katılımdan çalışma yaşamında üst düzey yönetici olmaya kadar birçok alanda, yasal herhangi bir engel olmamasına karşın, kadınlar, erkeklerle eşit bir şekilde bu olanaklardan yararlanamamaktadır. Sorunun temelinde daha önce ifade edilen unsur-

lar yanında, çok uzun yıllardır devam eden bir süreç sonucunda oluşan toplumsal değer yargılarının ve her alanda kendini hissettiren toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkili olduğu söylenebilir.

Özellikle istihdam alanında, kadınların erkeklere kıyasla çok daha dezavantajlı bir konumda oldukları, istatistikî sonuçlara bakıldığında da görülmektedir. Ülkemizdeki yasalarda gerçekleştirilen olumlu değişikliklere rağmen kadınların niteliklerinin iş piyasasının gerektirdiği niteliklere uyumlu olmaması ve işgücü piyasasına girişi sağlayacak mekanizmaların yetersizliği nedeniyle kadının işgücüne katılımı hem mutlak olarak hem de erkeklere oranla düşük orandadır (DPT, 2000).

TÜİK’in 2008 yılı Hanehalkı İşgücü Anketlerinde elde edilen verilere göre işgücüne katılım kadınlarda %25,4, erkeklerde ise %70,1’dir (TÜİK, 2008).

Kadınların işgücüne katılımlarını kır-kent ayrımı çerçevesinde incelediğimizde de önemli farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Kentsel alanlarda kadınların işgücüne katılım oranı 2008 yılında %16,6 iken kırsal kesimde bu oran %32,9 olarak hesaplanmaktadır. Kırsal kesimdeki işgücüne katılım oranının kentteki orana göre yüksek olması, kadın istihdamının ülkemizdeki yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimdeki işgücüne katılım oranının yüksek olmasının en temel nedeni, kırsal alandaki kadınların “ücretsiz aile işçisi” olmalarıdır.

2006 yılı verilerine göre kadın istihdamının %48’i tarım sektöründe gerçekleşmiştir. Bu oran 2007 yılında %47, 2008 yılında ise %44,5 olarak gerçekleşmiştir. Verilerden de görüldüğü gibi tarım sektöründeki istihdamın son 10 yıl içinde ülke genelinde düşüşüne paralel olarak kadın istihdamı da bu sektörde yıllar içinde düşmeye başlamıştır.

Kırdan kente göçün uzun yıllar devam eden bir olgu olması ve buna bağlı olarak kentlerdeki nüfus yoğunluğunun her geçen gün artması, kentlerdeki istihdam sorununu giderek büyötmüştür. Kadınların aileleriyle birlikte kırdan kente göç etmesi, bununla birlikte kentte istihdam edilmemesinin gerektirdiği şartlara sahip olmaması sebepleriyle, kadınların kentsel alanlarda işgücüne katılım oranları da oldukça düşük olmaktadır.

Ülke genelinde hizmet sektöründe görölen bu artış eğilimi, kadın istihdamında da benzer bir durum ortaya çıkarmaktadır. 2006 yılında %36,5 olan hizmet sektöründeki kadın istihdamı, 2007 yılına gelindiğinde %37,8, 2008 yılında ise %40,6 olmuştur. “Bu yükseliş eğilimi, hem bu

sektör kapsamına giren iş alanlarının genişlemesiyle hem de bu sektördeki bazı işlerin '*kadın işleri*', '*kadına uygun iş alanları*' olarak değerlendirilmesiyle açıklanabilir" (DPT, ÖİK 2000: 151).

Sanayi sektörü açısından kadın istihdamına baktığımızda ise üç sektörde en düşük kadın istihdam oranının bu sektörde olduğu görülmektedir. Ülke genelinde 2006 yılında sanayideki istihdam %25,4 olurken 2007 yılında bu oran %24,4, 2008 yılına gelindiğinde ise %24,6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayideki kadın istihdamının son üç yıl içindeki durumuna baktığımızda bu oran 2006 yılında %15, 2007 yılında %14,7, 2008 yılında ise %14,9 olarak gerçekleşmiştir. DPT'nin Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında hazırladığı "Toplumda Kadının Katılımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu"nda iktisadi faaliyet alanları ile kadın istihdamı arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilmektedir (DPT, 2000: 151):

"Sanayi sektörünün bazı alt sektörleri, koruyucu yasalar ve sosyal nedenlerle kadın istihdamına kapalıdır. Kadın emeği, '*ucuz*' emek oluşu nedeniyle, tekstil, hazır giyim, gıda ve tütün gibi emek yoğun sanayi dallarında tercih edilmekte, ama bu aynı zamanda kadınların düşük ücretle çalışmalarına da neden olmaktadır. Özellikle imalat sanayinde, istihdam yaratma maliyetinin yüksek olması bu alt dalın çok yavaş büyümesine ve kadın emeğinin ikincil konuma düşmesine neden olmaktadır. Bunda kadının, işgücünün teknolojik donanımına uyum gösterecek bilgi ve eğitimin uzak tutulması etkili olmaktadır."

Tablo 2.8'de, AB ülkeleri ile Türkiye arasında kadınların istihdama katılımları arasında bir karşılaştırma yapıldığında ülkemizdeki kadın istihdam oranının görece düşük olduğu görülmektedir. EUROSTAT'ın verilerine göre 2007 yılında kadınların en yüksek oranla istihdama katıldıkları ülke %74 ile Norveç olurken hemen arkasından %73,2 oran ile Danimarka gelmektedir. AB'ye en son üye olan ülkelerden Macaristan'da bu oran %50,9, Polonya'da ise %50,6 olarak ölçülmektedir. TÜİK verilerine göre aynı yıl ülkemizde kadınların istihdama katılım oranı %23,6'dır.

Tablo 2.8'i genel olarak değerlendirdiğimizde 1996-2007 yılları arasında kadın istihdamı bütün ülkelerde bir artış eğiliminde iken sadece ülkemizde bir düşüş eğiliminin olduğu görülmektedir. 2000 yılında %25,8 olan bu oran, 2008 yılına gelindiğinde %21,6 olarak hesaplanmaktadır. 2001 krizi sonrası dönemde ekonomideki büyümeye, milli gelirden ve istihdam oranlarındaki artışa rağmen kadın istihdamının sürekli bir düşüş eğiliminde olması oldukça ilginçtir.

Tablo 2.8: Kadınların ülkelere göre toplam nüfus içindeki istihdam oranları* (%) (EUROSTAT, 2009)

ÜLKELER	YILLAR													
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007		
ALMANYA	55,3	55,3	55,8	57,4	58,1	58,7	58,9	58,9	59,2	60,6	62,2	64,0		
AVUSTURYA	58,4	58,6	58,8	59,6	59,6	60,7	61,3	61,6	60,7	62,0	63,5	64,4		
BELÇİKA	45,4	46,5	47,6	50,4	51,5	51,0	51,4	51,8	52,6	53,8	54,0	55,3		
DANİMARKA	67,4	69,1	70,2	71,1	71,6	72,0	71,7	70,5	71,6	71,9	73,4	73,2		
FINLANDİYA	59,4	60,3	61,2	63,4	64,2	65,4	66,2	65,7	65,6	66,5	67,3	68,5		
FRANSA	52,2	52,4	53,1	54,0	55,2	56,0	56,7	58,2	58,2	58,5	58,8	60,0		
İNGİLTERE	62,5	63,1	63,6	64,2	64,7	65,0	65,2	65,3	65,6	65,8	65,8	65,5		
İRLANDA	43,2	45,9	49,0	52,0	53,9	54,9	55,4	55,7	56,5	58,3	59,3	60,6		
İSVEÇ	68,1	67,2	67,9	69,4	70,9	72,3	72,2	71,5	70,5	70,4	70,7	71,8		
İSVİÇRE	67,1	67,8	68,8	69,6	69,3	70,6	71,5	70,7	70,3	70,4	71,1	71,6		
İSPANYA	33,1	34,6	35,8	38,5	41,3	43,1	44,4	46,3	48,3	51,2	53,2	54,7		
İTALYA	36,0	36,4	37,3	38,3	39,6	41,1	42,0	42,7	45,2	45,3	46,3	46,6		
MACARİSTAN	45,2	45,4	47,2	49,0	49,7	49,8	49,8	50,9	50,7	51,0	51,1	50,9		
NORVEÇ	-	-	-	-	73,6	73,6	73,7	72,6	72,2	71,7	72,2	74,0		
POLONYA	-	51,3	51,7	51,2	48,9	47,7	46,2	46,0	46,2	46,8	48,2	50,6		
PORTEKİZ	54,9	56,5	58,2	59,4	60,5	61,3	61,4	61,4	61,7	61,7	62,0	61,9		
TÜRKİYE	-	-	-	-	25,8	26,3	27,0	25,7	24,3	23,8	23,9	23,8		
YUNANİSTAN	38,7	39,3	40,5	41,0	41,7	41,5	42,9	44,3	45,2	46,1	47,4	47,9		

* Oranlar, istihdam edilen 15-64 yaş arası nüfusun aynı yaş grubundaki toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilmiştir.

Tablo 2.8’de yer alan ülkelerdeki kadın istihdam oranı ile Türkiye’deki kadın istihdam oranını kıyasladığımızda, ortalama 2-3 kata yakın bir farkın olduğu göze çarpmaktadır. Ülkemizdeki kadınların istihdama, eğitime ve siyasete katılım oranları ile Avrupa ülkelerindeki kadınların söz konusu alanlara katılım oranları kıyaslandığında ülkemiz kadınları açısından durumun istenilen seviyede olmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu olumsuzluğun nedenleri arasında bölgesel, tarihsel, kültürel ve toplumsal farklılıkların önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

2.3.4.2. Kayıt Dışı Kadın İstihdamı

Dünyada ve ülkemizde kayıt dışı ekonominin ve kayıt dışı istihdamın olumsuz etkilediği kesimlerin başında kadınların geldiği açıktır. TÜİK’in 2008 verilerine göre kayıt dışı kadın istihdam oranı %58,4 olarak gerçekleşirken bu oran Ekim 2009 Hanehalkı İşgücü Anketleri sonucuna göre %59,7 olmuştur. 2008 yılında tüm dünyada ve ülkemizde baş gösteren ekonomik krizin etkisiyle birlikte kayıt dışı istihdam oranlarının artacağı öngörülebilir.

Kayıt dışı çalışan kadınlar, bütün diğer kayıt dışında çalışanlar gibi sosyal güvenlik hukukunun kendilerine sağlayacağı güvenceden yoksun kalmaktadırlar. Kayıt dışında çalışan kadınların çalışma süreleri uzundur. Ücretleri, özellikle tekstilde parça başı ücret uygulaması sebebiyle düşüktür. Kayıt dışında çalışmalarına bağlı olarak iş kazalarına karşı bir korumaları da bulunmamaktadır.

Ülkemizdeki kayıt dışı çalışan kadınların büyük bölümünün kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı görülmektedir. TÜİK’in 1988 yılı verilerine göre ülkemizdeki kadın istihdam oranı %30,6’dır. Aynı yıl içinde kadın çalışanlar arasında kayıt dışılık oranı ise %82,3’tür. Kadın çalışanlar arasında kayıt dışılığın en yüksek görüldüğü çalışma biçimleri “kendi hesabına” ve “ücretsiz aile işçisi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki çalışma biçimindeki kayıt dışılık %84,1 gibi çok yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Bu iki çalışma biçimindeki kadın istihdam oranı ise %45,5’tir. 1988 yılından 2008 yılına gelindiğinde ülkemizdeki kadın istihdamı %21,6’ya düşmüş, kadın istihdamındaki kayıt dışılık oranı ise %58,4 olmuştur. 2008 yılında kadın istihdamında kayıt dışılığın en yüksek olduğu çalışma biçimleri yine “kendi hesabına” ve “ücretsiz aile işçisi” olan kadınlar arasında görülmüştür. Her iki çalışma biçiminde istihdam edilen kadınlardaki kayıt dışılık oranı %75’tir. Dolayısıyla kadın istihda-

mındaki kayıt dışılığın en önemli nedenlerinden birinin de kadınların çok büyük bölümünün hala “ücretsiz aile işçisi” olarak çalışması olduğu söylenebilir. 2008 yılında ülkemizde “ücretsiz aile işçisi” olarak çalışanlara baktığımızda kadınların %34,4’ünün bu şekilde çalıştığı görülmektedir. Oysa bu oran erkeklerde sadece %4,8’dir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlardaki kayıt dışılık oranı kadınlarda %58 iken, erkeklerde %11’dir.

Kayıt dışı istihdamın önemli nedenlerinden biri de üretim faaliyetinde bulunan firmaların küçük ölçekli olması ile ilgilidir. Ülkemiz ekonomisinde üretim yapan firmaların büyük çoğunluğunun küçük ölçekteki firmalar olması, sermaye birikiminin yetersizliği gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Uluslararası rekabete girebilmek için finansmana ihtiyaç duyan ancak kaynak bulmakta sıkıntı çeken bu firmalar, üretim maliyetlerini azaltmak amacıyla daha fazla oranda kayıt dışı işçi çalıştırmaya yönelmektedirler. Kayıt dışı istihdamın en yüksek olduğu kesimlerin başında kadınların geldiği istatistiklerde de görülmektedir. Kadınların, erkeklere oranla daha fazla kayıt dışı çalıştırılmalarının temelinde toplumdaki cinsiyet ayrımına dayalı işbölümünün rolü olduğu ifade edilebilir. Malos’a (1982) göre kadınlar, düşük ücretlerle, vasıfsız işlerde, otorite hiyerarşisinde düşük konumlarda, kötü iş koşullarında çalışmaya kolaylıkla mahkûm edilmektedirler. İşverenlerin kadınları bu koşullarda çalıştırmaktan kazancı oldukça büyük olmaktadır. Ucuz işgücünü oluşturan kadınlar, emek sürecinde ezilmeye açık, kolay işten çıkarılan ve yedek işçi ordusu niteliği taşıyan bir kesimdir (KSGM, 1999b).

Kadınların elde ettikleri gelirin ev içinde “ek gelir” olarak algılandığı, ailenin geçiminin esas olarak erkeğin sorumluluğunda olduğu düşüncesi, kadınların işgücü piyasasında düşük ücretle çalıştırılmalarına da zemin hazırlamaktadır. Aynı düşünce yapısının bir sonucu olarak, işten çıkarma dönemlerinde kadınlar, erkeklerden önce işten çıkarılmakta, kadınların iş arama süreleri erkeklerden daha uzun sürmektedir. TÜİK’in 2008 yılı verilerine göre toplam işsiz erkekler arasında en az 2 yıldır iş arayanların oranı %10 iken, kadınlarda bu oran %14’tür. Yani kadınlar, işsiz kaldıklarında, erkeklere oranla daha uzun süreyi iş arayarak geçirmektedir. Belirtilen hususlara bağlı olarak kadınların işgücü piyasasındaki konumları güçsüz kalmakta, bu da onları kayıt dışı çalışmayı kabul etmeye zorlamaktadır.

Kadın çalışanlar arasında kayıt dışılığın en yoğun yaşandığı çalışma biçimi ise “ev-eksenli çalışma” sistemidir. Ev-eksenli çalışma, esnek çalışma biçimlerinden biri olup ülkemizde özellikle 1980’lerden itibaren

oldukça yaygınlaşan bir çalışma biçimidir. Kadın istihdamındaki kayıt dışılığın 2009 yılı itibariyle %60'lara geldiği koşullarda esnek çalışma biçimlerinin, bu oranları daha yüksek rakamlara taşıması, ciddi risk potansiyelleri taşımaktadır. Ülkemizde 1990'lı yıllardan itibaren yoğun olarak tartışılmaya başlanan esnekliğin, sosyal güvenlik sistemlerinde gerekli düzenlemeler yapılmadan ve gerekli diğer altyapılar hazırlanmadan uygulanması halinde özellikle kadın çalışanların iş güvencelerini azaltma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Esnek çalışma biçimlerinin yoğun olarak uygulandığı Avrupa ülkelerinde ve ABD'deki esnek işgücü politikaları, ülkemizdeki bazı çevreler tarafından örnek olarak gösterilmektedir; ancak unutulmamalıdır ki söz konusu bu ülkelerde kayıt dışı istihdam oranları %10'lar gibi düşük seviyelerdedir. Kayıt dışı kadın istihdamının %60 olduğu ülkemizde ve daha başka birçok gelişmekte olan ülke gruplarında esneklik uygulamalarının daha dikkatle ele alınması, konunun toplumsal cinsiyet eşitliğine olası etkilerinin mutlaka hesaba katılması gerekmektedir.

İşgücündeki esneklik uygulamaları, ülkemizdeki bazı çevreler tarafından olumlu karşılanmakla birlikte, bu hususta birçok karşı görüşün var olduğu da görülmektedir. Bu çerçevede, esneklik kavramının nasıl ortaya çıktığı ve hangi temellere dayandığı, orijinal metinlerde esnekliğin nasıl incelendiğinin ele alınması büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla, tezin Üçüncü Bölümünde esneklik konusu ele alınacaktır.

Genel Değerlendirme

Kayıt dışı istihdamın, sadece ülkemizde değil birçok ülkede yaşanan önemli bir sorun olduğu açıktır. Bu sorunun ortaya çıkmasında birçok unsurun payı olduğu, üretim sistemlerinde ve teknolojilerinde yaşanan değişimlerin ve dünya konjonktüründe yaşanan dönüşümlerin ekonomiler üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdam, ülke ekonomilerinde önemli gelir kayıplarına yol açarken işgücü piyasasında da ciddi kırılmalara neden olmakta ve birçok kişinin sosyal güvencesiz, kötü koşullarda ve düşük ücretler karşılığında çalışmasını beraberinde getirmektedir. Yaşanan bu olumsuzluklar, işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumları sebebiyle kadınları çok daha fazla etkilemektedir. Nitekim ülkemizdeki mevcut durum incelendiğinde kayıt dışı çalışmanın, özellikle kadınlarda yüksek oranlarda olduğu görülmektedir.

Kayıt dışı çalışma üzerine yapılan çalışmalar, bu alanda önemli bir literatürün de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu alandaki birçok görüş, kayıt dışı çalışmanın nedenleri ve ölçülmesi üzerine çeşitli açıklamalarda bulunmuş ve çeşitli modeller önermiştir. 1990’larla birlikte sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş sanayi ülkelerinde de önemli bir sorun haline gelen kayıt dışı istihdamın nedenleri konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bununla birlikte birbirinden farklı görüşlerin ortaklaştıkları noktalardan birisi, kayıt dışı istihdamı yaratan en önemli nedenlerden birinin, son 30 yıldır oldukça sık tartışılmaya başlanan işgücünün “*esnekleşmesi*”dir. Esneklik, kimi kaynaklarda işsizlik sorununa bir çözüm olarak değerlendirilirken birçok kaynakta da kayıt dışı istihdamı artıran bir neden olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, düşük istihdam ve yüksek kayıt dışı çalışma oranlarıyla kadınların bu süreçten doğrudan etkilenecekleri de dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Kayıt dışı istihdamla mücadele ederken ya da esnek çalışma sistemlerini yaygınlaştırırken toplumsal cinsiyet bakış açısını göz önünde bulundurmak, eşit ve adil bir topluma ulaşma hususunda büyük önem arz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESNEKLİK

3.1. Giriş

Günlük hayatta toplumsal ilişkilerde kullanılan “esneklik” kavramının zihinlerde genel olarak olumlu bir anlam çağrıştırdığı söylenebilir. Toplumsal ilişkilerde “esnek” olmak, toplum tarafından olumlu bir davranış biçimi olarak kabul görmektedir ve esneklik, katı olmamakla, değişime, değişen koşullara uyum sağlayabilme ile paralel anlamlar çağrıştırmaktadır. Amerikalı sosyoloji profesörü Richard Sennett’e göre esneklik (*flexibility*) kavramı İngilizceye 15. yüzyılda girmiştir. Sözcüğün asıl anlamı, rüzgârda eğilen ağaç dallarının tekrar eski konumunu aldığı şeklindeki basit gözlemden gelmektedir. Esneklik kelimesi, ağacın eğilip düzelme gücünü, ağacın biçiminin rüzgârda sınanmasını ve eski haline dönmesini ifade etmektedir. Sennett, toplum tarafından, ideal insan davranışının da aynı elastik güce sahip olmasının beklendiğini, insanların, değişen koşullara uyum sağlamasının bir gereklilik olduğunun kabul edildiğini ifade etmektedir (Sennett, 1999).

Ancak 1970’lerden itibaren iktisat ve siyaset bilimi literatüründe oldukça sık tartışılan, üretim sistemlerinde ve özellikle çalışma yaşamı üzerine birçok tartışmanın yapıldığı “esnekleşme” kavramı, günlük hayatta kullandığımız esneklikten daha farklı anlamlar ifade etmekte, etkisi ve sonuçları çok daha farklı olmaktadır. Esneklik uygulamalarının özellikle istihdam politikalarında uygulanması, birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların başında, esnek çalışma biçimlerinin çalışanlar açısından, özellikle de kadınlar açısından olumlu sonuçlar yaratıp yaratmadığı konusu yer almaktadır. Esnek çalışma biçimlerinin tüm çalışanlar açısından faydalı olduğu iddiaları yanında, esnekliğin, kadın ve erkek çalışanlar arasında eşitsiz ücret ve çalışma koşulları yarattığı da tartışmalardan biridir (Wigfield, 2001).

İstihdam alanında uygulanmak istenen esneklik, çalışma biçimlerinde birçok farklı uygulamayı beraberinde getirmiş, Fordist dönemdeki tam-zamanlı (*full-time*) çalışma modeli yerine part-time çalışma, kısmi zamanlı çalışma, alt-işveren (taşeron) sistemine bağlı olarak çalışma ve ev-eksenli çalışma gibi farklı çalışma biçimleri ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu yeni çalışma biçimleri özellikle 1970’lerden itibaren tüm dünyada yaygınlaşmış ve birçok insan, bu yeni istihdam biçimlerinde çalışmaya başlamıştır. Özellikle kadın emeği, part-time çalışma ya da ev-eksenli

çalışma biçimleri gibi yeni esnek çalışma biçimlerinin en önemli girdisi olmuştur.

Bununla birlikte ortaya çıkan bu yeni istihdam biçimleri, emek piyasasında kadın ve erkek çalışanlar açısından çok farklı sonuçlar doğurmuş, kadın çalışanlar, emek piyasasının, ücretler ve sosyal güvenlik bakımından en zayıf ve güvencesiz halkasını oluşturmuşlardır. Bu durum bugün de geçerliliğini sürdürmektedir.

Günümüzde özellikle iş çevreleri tarafından sıkça tekrar edilen ve varolan işsizlik sorununa bir çözüm olarak öne sürülen “esneklik” kavramının kökenlerinin, 1970’lerde piyasa ekonomisi ya da kapitalizm adı verilen sistemde ortaya çıkan krizde yattığı, iktisat ve siyaset bilimi literatüründe en sık tartışılan konulardan biridir. Üretim tekniklerinde, özellikle de istihdam alanında uygulanmak istenen ve genellikle olumlu anlamlar atfedilen “esnekleşme”, piyasa ekonomisi ya da kapitalist ekonomik modelde 1970’lerde ortaya çıkan krize bir çözüm önerisi olarak öne sürülmüştür.

1970’lerdeki krizi açıklamaya çalışan birçok teori ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu dönemde ortaya çıkan krizi, Fordist üretim ve istihdam sisteminin krizi ya da sermaye birikiminin krizi olarak değerlendiren, getirdikleri teorik açıklamalarla tüm dünyada etkili olan iki teorik yaklaşım Kurumsalcılık (*Institutionalism*) ile Düzenleme Okulu (*Regulation School*)’dur. Bu iki teori dışında Tekno-Ekonomik Paradigma olarak ifade edilen *Neo-Schumpeterci* yaklaşım da Fordizm ve onun krizi üzerine teorik açıklamalar yapmaya çalışmıştır. Ancak tüm dünyada kapsamı ve etkileri bakımından özellikle *Kurumsalcılık* ile *Fransız Düzenleme Okulu*, büyük öneme sahiptir.

Günümüzde sıklıkla tartışılan esnekliğin ve çalışma yaşamı üzerindeki etkilerinin analiz edilebilmesi için *Kurumsalcı* teori ile *Fransız Düzenleme Okulu*’nun görüşlerini detaylı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Çünkü *Kurumsalcı* teori ve *Fransız Düzenlemeciler* Leborgne ve Lipietz, üretim tekniklerinde, emek sistemlerinde ve istihdam biçimlerinde uygulanacak esnek örgütlenme modelleri sayesinde, çalışanlar çok daha fazla mesleki bilgi artışı sağlayacak, bu da onlara çok beceriklilik (*multi-skilling*), daha insani (*humanized*) ve otonom (*autonomous*) bir çalışma yaşamı getirecektir. Çalışanlar açısından herhangi bir ayırım getirmeden, örneğin kadın ya da erkek, göçmen ya da yerli, merkez firma ya da çevre firma (*core-periphery*) çalışanı gibi ayrımlar getirmeden, her

iki yaklaşım da, esnek çalışma biçimlerinin çalışanlar açısından olumlu sonuçlar getireceğini iddia etmektedirler. Dolayısıyla esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışma biçiminin de bu alanda çalışan kişiler açısından iddia edilen olumlu sonuçları sağlaması gerekir. Ev-eksenli çalışma biçiminin analizine geçmeden önce, her iki yaklaşımın, *Kurumsalcı* teori ile *Fransız Düzenleme Okulu*'nun temel argümanlarını incelemek önem arz etmektedir.

3.2. Kurumsalcı Görüş

2. Dünya Savaşı sonrasında dünyada oluşan görece refah ve istikrar döneminin 1960'ların sonuna doğru yerini yeniden siyasal ve iktisadi krizlere bırakması sonucunda, o dönemin geçerli üretim ve istihdam modeli olan Fordizm de birçok eleştiriye maruz kalmış ve krizin asıl nedeni olarak gösterilmiştir. Fordizm'e yönelik yapılan eleştiriler, beraberinde birçok Post-Fordist argümanın da ortaya çıkmasının önünü açmıştır. Fordist sisteme karşı eleştiriler getiren ve bunları sistematik bir biçimde ifade eden teorilerin başında *Kurumsalcılık* gelmektedir. *Kurumsalcılığın* en önemli temsilcileri Amerikan sosyologları Charles Sabel ve Michael Joseph Piore ile Jonathan Zeitlin ve Paul Hirst'tir. *Kurumsalcı* görüşün temel argümanları Piore ve Sabel tarafından kavramsallaştırılan "Esnek Uzmanlaşma Teorisi"dir. 1984 yılında kaleme aldıkları "İkinci Endüstriyel Bölünme" (*Second Industrial Division*) adlı eserlerinde Piore ve Sabel, piyasa ekonomisi adı verilen sistemin neden krize girdiğini, sistemin bu krizi nasıl aşacağını açıklamaya çalışmışlar ve "esnek uzmanlaşma"yı Fordist modele alternatif olarak öne sürmüşlerdir. Eserlerinin temelinde yatan ana fikir, Fordist sistemin dayanaklarının artık sona erdiği, piyasanın ihtiyaçlarına cevap veremediği, bu sistem yerine esnek üretim ve çalışma modellerinin devreye sokulmasının bir zorunluluk olduğudur.

3.2.1. Temel Argümanları

"Esnek Uzmanlaşma Teorisi"ni kuran Piore ve Sabel, ABD'de ve Avrupa'da 1960'lara kadar egemen sistem olan Fordist modelin pazarın değişen şartlarına cevap veremediğini savunmuşlardır. Ekonominin performansının kötüye gitmesinin temelinde yatan nedenin ise Fordizmin en temel özelliği olan kitlesel üretim sistemi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu sistem, kaliteli olmaktan ziyade çok fazla miktarda mal üretimine dayanmaktadır ve bu üretimi montaj hattı ya da üretim bandı (*assembly line*) ile sağlamaktadır (Piore and Sabel, 1984).

Fordist sistemde devasa büyüklükteki makineler, makine sistemleri ve fabrikalar temel üretim unsurlarıdır ve bu model, çok büyük oranda standart malın üretimine dayanmaktadır. Bu üretim süreci sonunda aşırı stok oluşması ise kaçınılmazdır. Aşırı stokların oluşması firmalar açısından çok büyük bir sorundur ve maliyetleri artırmaktadır. Bu tarz bir üretim sistemi yerine esnek modelin benimsenmesi, küçük oranlarda siparişleri mümkün kılacak, bu da pazarın değişken taleplerine kısa zaman içerisinde cevap verilmesini sağlayacaktır.

Piore ve Sabel’in Fordizm yerine kurulacak esnek firma modelleri için örnek aldıkları bölge İtalya’da “Üçüncü İtalya” adı verilen bölgedir. Emilia ve Bologna bölgelerini kapsayan Üçüncü İtalya bölgesi, Piore ve Sabel için küçük ölçekli zanaat üretiminin (*craft production*) yeniden doğuşunu ifade etmektedir. Sanayi kapitalizmine geçmeden önce geçerli üretim modeli olan zanaat üretimi, esnek üretim tekniklerinin teknoloji ile birlikte uygulanmasıyla bir rönesans yaşayacaktır. Böylece az miktarlarda ama üst kalitede ürünler üretilecek, aşırı üretimin neden olacağı stok maliyetleri ve piyasa belirsizlikleri gibi durumların önüne geçilecektir (Piore and Sabel, 1984). “Esnek uzmanlaşma” adını verdikleri sistemle, firmalar, pazarın taleplerine mümkün olduğu kadar kısa sürede cevap verebilecektir. Buna ek olarak işgücünü de esnekleştirerek piyasadaki daralmalar ya da genişlemeler karşısında firmalar daha fazla hareket serbestliği kazanabileceklerdir.

Günümüz dünyasında üretim yapan sayısız firmanın bulunduğu, bu firmaların, ulaşım ile teknolojide yaşanan gelişme sayesinde ürünlerini tüm dünyaya pazarlayabildikleri göz önüne alındığında esnek çalışma biçimlerinin firmalar açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte günümüz küresel ticaretinde artan rekabet karşısında firmaların, işgücü maliyetlerini azaltmak için daha ucuz ve örgütsüz olan kadın ve çocuk emeğine başvurduğu görülmektedir (Toksöz ve Özsuca, 2002; Erendil, 2002).

Fordist sistemde her makine, belirli bir amaç için tahsis edilmiştir. Bir makine, sadece belirli bir amacı yerine getirmek üzere tasarlanmıştır. Bu esasa göre düzenlenmiş fabrikalarda çalışanlar da tıpkı makinelerde olduğu gibi üretimin tek ve belirli bir aşamasını yerine getirmekte, üretim sürecinin tümünde görev almamaktadırlar. Bu da aşırı bir işbölümüne sebep olmaktadır. Bunun sonucunda ise çalışanlar arasında işe dair memnuniyetsizlik, işgücünün beceri anlamında giderek zayıflama-

sı (*deskilling*) ve yabancılaşma ortaya çıkmaktadır. *Kurumsalcı* görüşe göre bu durumlar sebebiyle Fordist model, ciddi bir verimsizliği de beraberinde getirmektedir.

Kurumsalcı görüşün bu olumsuzluklara karşılık önerdiği model, katı olmayan daha esnek bir üretim ve istihdama dayalı sistemdir. Nielsen (1991: 12), *Kurumsalcı* görüşün en önemli temsilcileri Piore ve Sabel'in varsayımlarını şu şekilde özetlemektedir:

“Piore ve Sabel (1984), argümanlarını iki zıt endüstriyel üretim biçimi arasındaki ayrıma dayandırmaktadırlar: Kitle üretimi ile esnek uzmanlaşma. 'Kitle üretimi', belirli amacı yerine getirmeye yönelik tahsis edilmiş makineler ile yarı-beceriye (*semi-skilled*) sahip olan işçilerin standart üretimi yapmalarını ifade ederken, 'esnek uzmanlaşma' ya da zanaat (*craft*) üretimi, yüksek beceri sahibi işçilerin kişiye-özel mal (*customized good*) üretmesine dayanmaktadır.”

Görüldüğü gibi, Fordist üretim sistemi ile esnek uzmanlaşma sistemi arasındaki en temel ayrımlardan biri, üretim hacmi ve işçilerin bu üretim sürecindeki konumları ile ilgilidir. Fordist sistemde işlerin aşırı işbölümü ile yapılması, işçilerin üretim sürecinin sadece belirli bir bölümünde görev almasını beraberinde getirmiştir. Çalışanlar, üretim sürecinin bütünü konusunda bilgi sahibi değildiler, dolayısıyla yaptıkları iş için yüksek beceriye sahip olmaları da gerekmemektedir. Belirli bir rutin içerisinde standart bir malın belirli bir parçasını üretmektedirler. Esnek uzmanlaşma modeli ise bunun tam tersinin olması gerektiğini iddia etmektedir. Bu modelin teorisini yapanlardan Sabel'in çalışmalarında esnek uzmanlaşma sistemi, kapitalist üretim sistemi içinde uzmanlaşmış emeğin en son teknolojiyi kullanarak ve küçük ölçekte üretim yaparak çok değişik pazarlara ve taleplere cevap vermesini ifade etmektedir (Murray, 1983).

Üretimde, ulaşımda ve haberleşme teknolojilerinde kaydedilen mesafe, firmalara çok hızlı bir şekilde üretim yapma ve üretilen malları kısa bir zaman içerisinde dünyanın çok farklı bölgelerinde pazarlayabilme şansı vermiştir. Bunun sonucunda Tam Zamanında Üretim (*Just-in-Time-JIT*) kavramı ortaya çıkmıştır.

3.2.1.1. Tam-Zamanında Üretim (*Just-in-Time*)

Üretim, ulaşım ve haberleşme teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, firmalara büyük olanaklar sağlamıştır. Dünyanın bir ucunda yapılan üreti-

min sonucunda elde edilen ürünler, gelişmiş ulaşım kanallarıyla dünyanın bir başka ucuna kısa bir süre içinde gönderilebilmekte ve buralarda pazarlanabilmektedir. Bu durum firmalar açısından büyük bir avantajdır. Ancak bu durum aynı zamanda rekabetin de aşırı derecede artması anlamına gelmektedir. Serbest ticaretin tüm dünyada yaygınlaşması ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarca korumacı ekonomi modellerine karşı birçok düzenlemenin yapılması, ticaretin önündeki engelleri de büyük oranda kaldırmaktadır. Sayısız firma, bu aşırı rekabet koşulları içinde üretimini yapmakta ve ürünlerini pazarlamaya çalışmaktadır. Piyasadaki dalgalanmalar, değişen pazar koşulları, değişken talepler, firmaları çok kısa zaman içerisinde çok farklı çeşitlerde üretim yapmaya zorlamaktadır. Bu koşullar altında firmalar, Fordist sistemde olduğu gibi çok büyük miktarlarda üretim yapmak yerine az miktarda ancak çok çeşitli alanlarda üretim yapma yolunu benimsemektedirler. Bu sistem Tam Zamanında Üretim (*Just-in-Time-JIT*) olarak ifade edilmektedir. JIT sisteminin örnek modeli Toyotaizm kavramı altında Japonya’da uygulanmıştır. Kavramı şekillendiren kişi Taichi Ohno’dur. Bu kişi uzun yıllar Japon Toyota firmasında görev yapmıştır. Toyota firmasında uygulanan ve firma kârlarının artmasında etkili olduğu sonucuna varılan bu sistem, 1970’lerde ortaya çıkan kriz sonrasında birçok gelişmiş ülkede de uygulamaya başlanmıştır.

Bu sistemde, üretimin her bir parçası, bir sonraki aşama tarafından talep edildiğinde üretilmektedir. Böylece aşırı üretimin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu modelde, işçilerin üretimin bütün süreçlerinde bilgi sahibi olmaları ve her süreçten anlamaları beklenmektedir (Wood, 1993).

Tam Zamanında Üretim sisteminin en önemli başlıklarından biri de “*Toplam Kalite Sistemi*”dir. Buna “*Toplam Kalite Çemberi*” de denmektedir. Bu model, Fordist sistemde olduğu gibi bir ürünü üretim sürecinin en sonunda kontrol etmek yerine üretimin her aşamasında kontrol etmeye dayanmaktadır. Böylece üretimin sonunda ortaya çıkabilecek hatalı mallar, henüz ürün nihai halini almadan önlenmeye çalışılmaktadır.

3.2.1.2. Emeğin Esnekleşmesi (*Flexibilisation of Labour*)

Fordist modelin kitlesel üretim özelliği yanında bir diğer temel özelliği fabrikalarda çalışan işçilerin çalışma koşulları ve sahip oldukları haklarıdır. Kitlesel üretim, çok büyük fabrikalarda ve çok sayıdaki işçi tarafından gerçekleştirilmekteydi. Tipik çalışma biçimi 8 saatlik işgünü ve tam

zamanlı istihdamdı. Ücretler de işçilerin yürüttükleri çalışmalar sonrasında yükselmişti. Fordizm ismine kaynaklık eden Ford firmasının sahibi Henry Ford, fabrikalarında çalışan işçilerin sorunsuz bir şekilde çalışmalarını sağlamak üzere bir uygulama başlatmış ve o dönem için büyük bir ücret olan günlük 5 dolarlık (*five-dollar a day*) ücret politikasını uygulamıştır. Böylece hem işçilerin motivasyonu hem de fabrikalarda üretilen araçların fabrikada çalışan işçilere satılması amaçlanmıştır. İşçilerin ücretlerinin ve sosyal olanaklarının iyileştirilmesinin en temel nedeni ise işçilerin grev ve buna benzer araçlarla fabrikalardaki üretim sürecine müdahaleleri, firma sahiplerinin ise bunun karşısında zayıf kalmalarıdır. Fordist sistemdeki üretim sürecinin işçilerin müdahalesine oldukça açık olması, firma sahiplerinin başka bir üretim ve istihdam sistemi aramalarının da en önemli nedenidir.

Belirtmek gerekir ki esnek üretim sistemindeki emeğin rolü ile Fordist kitlesel üretim sistemindeki rolü birbirinden farklıdır. Bu farklar şu şekilde sıralanabilir:

- Her işçinin bir işten sorumlu olduğu katı iş tanımları yerine çok işte sorumluluk alması (fonksiyonel esneklik),
- Çalışan işçi sayısının, esnek işgücü uygulamalarıyla ekonomideki daralma ya da genişleme durumlarında kolaylıkla azaltılması/ artırılması (sayısal esneklik),
- Belirli kıstaslara göre eşit ücret sisteminin, kişisel beceri ve başarıya dayalı farklılaşan ücret sistemine dönüşmesi (ücret esnekliği),
- Yüksek uzmanlaşma düzeyi yerine, görev sınırlandırmalarından kaçınma (fonksiyonel esneklik),
- Eğitimde kısa süreli iş başında eğitimin terk edilerek, uzun süreli iş başında eğitimin benimsenmesi,
- Yatay işgücü örgütlenmesinin benimsenmesi ve düşey işgücü örgütlenmesinin kalkması,
- İşçiye verilen sorumluluğun artırılması,
- İşçiden işin gerektirdiği becerileri kazanmasının istenmemesi, bunun yerine işçiden mevcut becerilerden ve geleneksel birikimlerinden yararlanmasının istenmesi.

Fordist üretim ve işgücü örgütlenmesinden esnek örgütlenme modeline geçilmesi, işgücünün konumunu da temelinden etkilemektedir. “Tüm bu değişim geleneksel toplu pazarlık sisteminin zaman içinde giderek bireysel pazarlık sistemine dönüşmesini de desteklemektedir. İşçi, örgütlenme ile iş güvencesi kazanımı yerine, beceri nedeniyle iş güvencesi kazanımına yönlendirilmekte, böylelikle pazarlık gücü yüksek sendikalar ortadan kalkmaktadır” (KSGM, 1999a: 18).

Daha önce de değinildiği üzere Fordizmin en temel özellikleri olan kitlesel üretim-tam zamanlı çalışma-verimliliğe göre artan ücret, firmalar açısından büyük mali yükler yaratmış, bunun yerine esnek üretim ve çalışma biçimlerinin kurulmasına yönelik düzenlemeler planlanmıştır. Büyük bir ana firma altında üretim yapmak yerine üretimi çok sayıda küçük ya da orta büyüklükteki işletmelere kaydırmak, bir çözüm olarak kabul görmüştür. Bunun sonucunda ana firmanın ürettiği malın belirli bir parçasını üreten firmaların (*stage firms*) önemi ve sayısı artmıştır. Bu firmalar, kendi aralarında da esnek iş ilişkileri kurarak üretim sürecine katılmışlardır.

Günümüzde alt-işveren sözleşmesi (taşeron) sistemi ile çalışma yapan firmalar bu kapsamda yer almaktadır. Bir üretim sürecinde, malın, nihai halini aldığı firma (*final firm*) ile nihai halini alana kadar geçirdiği evrelerde, sayısız ara firma (*stage firm*) sürece katılmaktadır. Her bir firmada çalışan işçilerin koşulları, sosyal güvenceleri, ücretleri ve kayıtlı/kayıtsız olma durumları da birbirinden farklıdır. Malın nihai halini aldığı en son firmada (*final firm*) çalışanlar sosyal hakları ve ücret bakımından alt-işveren (taşeron) firmalarında çalışanlardan daha avantajlı durumdadırlar. Taşeronlaşmanın yoğun olduğu sektörlerde çalışanların kayıt dışı çalışma oranları ile işlerini kaybetme riskleri daha yüksek, ücretleri ise daha düşük olmaktadır ve bu sektörlerde kadınlar yoğun olarak tercih edilmektedir (Amin, 1989).

Büyük ana firmalar (*core firm*), üretimlerini bu tür ara firmalara (*peripheral firms*) kaydırarak pazardan kaynaklanabilecek dalgalanmaları ve diğer riskleri de paylaştırmakta ve kendi risklerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Sayılarının çok, denetlemenin ise zor olduğu bu ara firmalarda (*stage firms*) çalışanlar işlerini kaybetmemek gerekçesiyle daha düşük ücretlere ve daha kısıtlı sosyal olanaklara rağmen çalışmaya devam etmektedirler (Toksöz ve Özşuca, 2002).

Fordist sistemin yerine esnekliğin üretim ve emek süreçlerinde uygulanması gerektiğini savunan *Kurumsalcılığın* en önemli gerekçelerinden biri, Fordist modeldeki üretimde planlama (*conception/planning*) ile uygulama/icra (*execution*) süreçleri arasındaki ayırmadır. *Kurumsalcılığın* temel iddiasına göre, Fordizmdeki bu ayırım, hem üretimin hem de çalışanların verimliliğini düşürmektedir. Standart malların kitlesel bir şekilde üretiminin yapıldığı Fordizmde çalışanlar gittikçe körelmekte, işe yabancılaşmakta, mesleki bilgi ve becerileri hiçbir şekilde artmamaktadır. Piore ve Sabel'e göre bir malın her gün sadece bir parçasını üreten ve malın nihai halini alana kadar geçirdiği evreleri bilmeyen bir çalışan, işe karşı yabancılaşacaktır. Bu da onda işe karşı ciddi bir isteksizliğe neden olmaktadır (Piore and Sabel, 1984). *Kurumsalcı* görüşten Buchanan da esnek üretim ve çalışma modelinin yerleşmesi ile planlama ile uygulama/icra arasındaki ayırımın ortadan kalkacağını, işçilerin daha özerk (*autonomous*) bir konuma geleceğini, üretim sürecinin tümüne katılacağını, böylece mesleki bilgi ve becerilerinin de artacağını iddia etmektedir (Buchanan, 1994).

Kurumsalcı teorinin en önemli temsilcileri olan Piore ve Sabel ile Buchanan bu görüşlerini kavramsallaştırırken işgücü piyasasının farklı katmanlardan oluştuğunu, görece avantajlı grupların yanında kadınlar gibi dezavantajlı grupların da bulunduğunu ve onların bu süreçten eşit bir şekilde yararlanıp yararlanmadıklarını sormamaktadırlar. Mutari ve Figart (1997), esnekleşme konusunda yazılan eserlerin büyük çoğunluğunda toplumsal cinsiyet kavramının dikkate alınmadığını, "işçi"den bahsederken bu işçinin erkek olanı kastettiğini, kadın konusunun ise göz ardı edildiğini ifade etmektedir. İşgücünün esnekleşmesi sürecinde toplumsal cinsiyet konusunun göz ardı edildiğini savunan Wigfield "Esneklik konusunu inceleyen birçok yorumcu, toplumsal cinsiyet dilinden bağımsız bir dili kullanma hatasına düşmektedir. İşçiden bahsederken asıl olarak 'erkek' kastedilmektedir ve kadınlar hala farklı, marjinal ve 'gerçek' işçiye benzemeyen olarak tarif edilmektedir." demektedir (Wigfield, 2001).

Kurumsalcı görüşün Fordizme alternatif olarak sunduğu esnek üretim ve çalışma sistemi, "merkez (*core*) / çevre (*periphery*) firma" ayrımını beraberinde getirirken, bu ayrıma bağlı olarak işgücü piyasasında da ikili bir yapı ortaya çıkmaktadır. İşgücü piyasasında merkez firmalarda çalışanlar, görece olarak ücretleri ile sosyal olanakları iyi olan ve hemen

hemen hepsi kayıt altında çalışan işçilerden oluşurken ara ya da çevre firmalarda çalışanlar daha düşük ücretler karşılığında ve yoğun olarak kayıt dışında çalışmaktadırlar. Üretim teknolojilerinde yaşanan gelişme sayesinde firmalar, merkez fabrikalarında eskiye nazaran çok daha az işçiyle üretim yapabilmektedirler. Çünkü bu fabrikalarda üretim artık yüksek teknolojiye sahip makinelerde teknoloji-yoğun olarak yapılmaktadır. Çevre firmalarda ise teknolojik olarak gelişmiş makineler maliyetli olduğundan üretim daha çok emek-yoğun olarak yapılmaktadır.

Ticaretin küresel ölçekte yapıldığı günümüzde rekabetin oldukça artmış olması, firmaları üretim maliyetlerini düşürmeye zorlamaktadır. Üretim için gerekli olan hammadde fiyatlarına müdahale etme şansı sınırlı olan firmalar, maliyetlerini kırmak için daha çok işgücüne başvurmakta, bu da ücretlerde genel olarak bir düşme eğilimini ortaya koymaktadır. Çevre firmalarda çalışanlar, emek-yoğun makinelerle çalışmakta, ileri teknolojiye sahip makineleri kullanma konusunda gerekli bilgiye sahip olamamaktadırlar. Bu da onların kalifiye işgücü olmaları önündeki en büyük engellerden biridir. Bunun sonucunda aynı işi yapabilecek çok sayıda işgücü ortaya çıkmakta, buna bağlı olarak ücretler düşmekte ve firmalar için bir maliyet unsuru olan çalışanların kayıt altına alınması da güçleşmektedir.

Emek piyasalarının kendi içinde farklı katmanlardan oluşması, kadın işgücünün bu piyasadaki konumunu da belirlemektedir. Ücretlerin ve sosyal güvenlik sistemine kayıtlılığın daha yüksek olduğu birincil işgücü piyasasının aksine, ikincil işgücü piyasasında ücretler düşük, çalışma saatleri yüksek, sosyal haklar kısıtlı, kayıt dışılık ise daha yüksektir. Buna bağlı olarak ikincil işgücü piyasasında, birincil piyasada iş bulamayan işçiler, beceri düzeyleri ne olursa olsun güvencesiz koşullarda ve görece olarak daha düşük ücretlerle çalışarak işgücü piyasasına katılabilmektedirler. Böylece çoğunlukla kayıt dışı kesimi oluşturan bu piyasada kadın işgücü yoğun şekilde istihdam edilmektedir (KSGM, 1999a).

3.2.1.3. Emeğin Esnekleşmesinin Unsurları

Üretimin ve emek süreçlerinin esnekleşmesine dair yapılan tartışmaların ülkemizdeki yazın dünyasında tartışılmaya başlaması 1990’ların başına rastlamaktadır. Dolayısıyla esneklik ve Post-Fordizm tartışmalarının, ülkemiz açısından yeni tartışmalar ve kavramlar olduğu söylenebilir. Üretim süreçlerinin ve emeğin esnekleşmesi üzerine ülkemizde yazılan

eserlerin büyük bir çoğunluğu, bu konular üzerine yazılan orijinal metinlerin incelenmesine değil, ikinci hatta üçüncü yorumlarına dayanmakta, bu da ülkemizdeki esnekleşme konusuna dair varolan kafa karışıklığını artırmaktadır. Bunun sonucunda ise esnekleşmenin çalışanlar açısından iyi mi kötü mü sonuçlar doğurduğu konusu bir muğlâklıkla karşı karşıya kalmaktadır.

Esnekliğin hangi biçimlerde işgücüne uygulandığı, Atkinson ve Meager (1986) ile Burrows vd. (1992) tarafından ele alınmış ve bunun dört biçiminin olduğu ifade edilmiştir. Bunlar fonksiyonel esneklik, sayısal esneklik, çalışma sürelerinde esneklik ve ücret esnekliğidir. Bunlardan fonksiyonel/işlevsel esneklik “içsel” (*internal*) esneklik olarak, sayısal esneklik ise “dışsal” (*external*) esneklik olarak da ifade edilmektedir (Gladstone, 1991; Atkinson and Meager, 1986). Belirtilen bu unsurlar, esnekliğin çeşitleri değil, emeğin esnekleşmesinin uygulandığı alanlardır.

3.2.1.3.1. Fonksiyonel (*Functional*) Esneklik

Üretimin ve emeğin esnekleşmesi sürecini ele alan Kurumsalcı görüşün en önemli temsilcileri Piore ve Sabel, Fordist üretim sisteminin işçiyi yaratıcılıktan ve özgür iradede yoksun bıraktığını, belirli bir rutin içerisinde hayatı boyunca sadece belirli bir iş yapmasından ötürü de bilgi/beceri konusunda gittikçe köreldiğini ifade etmektedir (Piore and Sabel, 1984). Bir işçi, üretim sürecinin her aşamasına değil, sadece belirli bir aşamasına katılmakta, üretim sürecinin bütünü konusunda sorumluluk ve bilgiye sahip olamamaktadır. Gladstone, “fonksiyonel/işsel esneklik” için “İşsel esneklik, emeğin, üretim süreçlerinin tümünde çalışabilme ve sorumluluk alabilme yeteneğidir.” demektedir (Gladstone, 1991: 25). Atkinson ve Meager de fonksiyonel esneklik için “fonksiyonel esneklik, işçilerin değişen teknolojik koşullara, iş yüküne ve üretim metotlarına uyum sağlayabilme becerisi” ifadesini kullanmaktadır (Atkinson and Meager, 1986: 4).

Fonksiyonel esneklikte, çalışanlardan üretim sürecinin bütününden anlamaları beklenmekte, işletmeye yeni bir işçi almadan mevcut çalışanlarla yeni üretim tekniklerine uyum sağlanarak değişik görevlerin yerine getirilmesi amaçlanmaktadır. *Kurumsalcı* görüşe göre fonksiyonel esneklik işçinin iş süreçlerine dair bilgi ve becerisinin her alanda artması demek iken, Fransız Düzenleme Okulu’nun en önemli temsilcilerinden Aglietta’ya

göre işçilerin üretim süreçlerinin her aşamasından anlamalarını zorlamak, onların sadece iş yükünü artırmaktır (Aglietta, 1979).

Esnekliğin bu unsuru, Fordizmdeki üretme (*execution*) ile planlama (*conception*) süreçlerindeki ayrımın tersine çevrilmesidir. Fordizmde, çalışanlar arasında çok kesin bir işbölümü ayrımı vardır ve üretim ile planlama süreçlerinden ayrı ayrı birimler sorumludur. Bir işçi, sadece kendi yaptığı iş konusunda bilgi ve sorumluluk sahibidir. Bu durumda ise o işçinin yaptığı işten başkaları anlamamakta ve üretimin o aşaması sadece o işçiye bağlı olmaktadır. Bir malın belirli bir parçasını üreten işçilerin firma açısından sıkıntılı durumlar yaratmaları durumunda, örneğin greve gitmeleri durumunda, üretim sürecinin bütünü o işçilerin ürettiği parçalara bağımlı olduğundan üretim süreci sekteye uğrayacak, bu da firmalar açısından ciddi maddi kayıplara yol açacaktır. Ancak eğer her bir işçi grubu, üretim sürecinin bütün aşamalarından anlar ve sorumluluk alırsa, bir grubun yeri bir başka grup tarafından rahatlıkla doldurulabilecek ve üretim de devam edebilecektir. Esnekliğin bu unsurunun yerine getirilmesi için mesleki eğitimi büyük önem kazanmakta, personel alımlarında farklı sertifika vb. belgelere sahip olmak büyük avantaj sağlamaktadır.

Üretim teknolojilerinde yaşanan gelişmeleri, firmaların, kendi bünyelerinde uygulamaları gerektiğini vurgulayan Piore ve Sabel, esnek üretim sürecinin en önemli araçlarının Bilgisayar Destekli Dizayn (*Computer Aided Design-CAD*), Bilgisayar Destekli Üretim (*Computer Aided Manufacturing-CAM*), Esnek Üretim Sistemleri (*Flexible Manufacturing Systems-FMS*) olduğunu ifade etmektedirler. Bu üretim tekniklerinin, kol gücüne dayanan ve işçiye bağımlı Fordist üretim tekniğinin yerini alması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Piore and Sabel, 1984). Böylesi bir değişim, çalışanların konumunun da yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Küresel rekabetin ve piyasalardaki belirsizliğin arttığı günümüz ekonomilerinde fonksiyonel esneklik, firmalar açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada Atkinson ve Meager (1986)’e göre, fonksiyonel esnekliği kendi bünyelerinde uygulamak, firmalar açısından bir tercih değil zorunluluktur. İşverenlerin fonksiyonel esnekliğin ekonominin bütününde uygulanması talepleri, birçok Avrupa ülkesinde de yaygınlık kazanmaktadır. Sendikalar, fonksiyonel esneklik sonucunda çalışanların iş tanımlarının artmasını çalışanların aleyhine bir gelişme olarak değerlendirip

buna karşı çıkmaktadır. Bunun karşısında firma sahipleri de fonksiyonel esneklikte sendikaları aradan çıkarıp işçilerle doğrudan temas kurmak istemektedirler. Toplu pazarlık yerine firma sahipleriyle tek tek sözleşme yapılması esasına dayanan bu sistemin, çalışanların gücünü zayıflatıcağı günümüzde yoğun olarak tartışılmaktadır.

3.2.1.3.2. Sayısal (*Numerical*) Esneklik

Emeğin esnekleşme sürecinin en önemli unsurlarından biri de sayısal esnekliktir. Sayısal esnekliğe dışsal (*external*) esneklik adı da verilmektedir (Storper and Scott, 1990: 576). Sayısal esneklik, firma sahiplerinin istedikleri durumlarda çalışan sayısını azaltma ya da artırma serbestliğini ifade etmektedir. Bilindiği üzere piyasada talepten kaynaklanan bir daralma olması durumunda firmalar, sayısal esneklik gereğince çalışanlarının sayısını herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan azaltmak eğilimindedirler. Ancak esnekliğin bu unsurunu işe alma ve işten çıkarmaların sıkı bir şekilde yasalarla düzenlendiği gelişmiş Avrupa ülkelerinde uygulamak kolay olmamaktadır. Günümüzde sendikaların esnekleşme konusunda en çok karşı çıktıkları konu da sayısal esnekliğin uygulanma biçimidir.

Sayısal esnekliğin günümüzdeki en önemli unsurlarından biri de farklı istihdam biçimlerinin gittikçe yaygınlık kazanmasıdır. 1970'lerin ortalarına kadar Avrupa Topluluğu ülkelerinde temel istihdam biçimi "tam süre çalışma"dır. Yalnız bu durum, özellikle son 30 yılda çok büyük oranda değişmekte, farklı istihdam biçimleri ortaya çıkmaktadır. "Atipik istihdam biçimleri" olarak adlandırılan bu çalışma biçimleri, çevresel/ikincil (*periferal*) emek gücünü artırmaktadır (Belek, 1997).

Hall ve Parker (1993)'a göre, sayısal esneklik, istihdam biçimleriyle bağlantılı olarak üç tip çalışan modeli ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki merkezde yer alanlardır. Bunlar profesyoneller, teknisyenler ve organizasyonel işlerde görev alan yöneticilerdir. İkinci gruptakiler asli olmayan işlerde duruma göre sözleşmeli olarak çalıştırılan uzmanlardır. Üçüncü grup ise yarı zamanlı ve geçici olarak çalıştırılan, kalifiye olmayan çalışanlardır.

Kimi yazarlar, sayısal esneklik konusu ile ilgili olarak var olan yasal ve idari düzenlemelerin içeriğine eleştiriler getirmektedir (Yavuz, 1995). İşten çıkarma ile ilgili idari işlemlerin uzun ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu, özellikle sanayileşmiş pazar ekonomilerinde işçi çıkarma konu-

sunda işverenlerin birçok “katılıkla” karşılaştıklarını belirten Yavuz, bu katılıkların neler olduğunu açıklamamakta, iş güvencelerinin yok olması durumunda çalışanlara ne tür alternatifler önerileceği konusunda somut hiçbir öneri de getirmemektedir. Böyle bir durumda işgücü piyasasının en zayıf, daha düşük ücretlerle ve sosyal güvenceden yoksun çalışan kadınların, en kolay vazgeçilecek çalışanlar olacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tam zamanlı çalışma biçiminin günümüz ihtiyaçlarını karşılamadığı, onun yerine atipik istihdam modellerinin uygulanması gerektiği söylemi, günümüzde firmalarla sendikaları karşı karşıya getiren en önemli konulardan biridir. Sayısal esnekliğin tam anlamıyla uygulanması durumunda, firmalar, çalışanlarını istedikleri durumlarda işten çıkarabilme serbestliğine kavuşacaklardır. Buradan hareketle sayısal esneklik, çalışanların sosyal haklarının azalması anlamına geleceğinden bu konuda ciddi tartışmaların çıkacağı söylenebilir.

Sayısal esneklik uygulaması kadınlar açısından oldukça önemlidir; çünkü dünya genelindeki durum incelendiğinde firmaların, işçi çıkarma dönemlerinde öncelikle kadınları işten çıkarmayı tercih ettikleri, bunun sonrasında kadınların iş arama sürelerinin erkeklerinkinden daha uzun olduğu ifade edilmektedir (Wigfield, 2001).

3.2.1.3.3. Çalışma Sürelerinde Esneklik (*Working Time Flexibility*)

Çalışma sürelerinin kısaltılması çok uzun yıllardan beri işçiler ve firma sahipleri arasında önemli tartışmalara neden olmuştur. İşçi sendikaları yasal düzenlemelerle ya da toplu pazarlık yöntemiyle ücretlerde herhangi bir düşüş olmadan çalışma sürelerinin kısaltılmasını talep ederken, işverenler çalışma sürelerinin esnekleşmesini istemektedirler (Yavuz, 1995). Firmalar, işyerine yeni işçiler almadan çalışma sürelerini daha da esnekleştirerek maliyetlerini azaltmaya çalışmakta, bu sürecin sonucunda da vardiyalı çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, çağrı üzerine çalışma, part-time çalışma gibi yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmaktadır.

Çalışma sürelerinin esnekleşmesinde firmaların temel amacı, maliyetlerini azaltmak, bunun yanında kâr oranlarında önemli bir düşüş olmadan mevcut üretim düzeyini korumaktır. 1970’lere kadar tam süreli çalışmanın ve 8 saatlik işgününün benimsendiği AB ülkelerinde çalışma süreleri ile ilgili düzenlemelerin özellikle 1980’lerden itibaren değişikliğe uğradığı görülmektedir. 1987 yılında Belçika’da yapılan yasal düzenlemeler son-

rasında işçilerin pazar günü ve diğer tatil günleri fazla mesai ücreti almadan çalışmaları esası getirilmiştir. Buradan hareketle işçilerin sosyal haklarının 1980'lerden önceki duruma kıyasla azaldığı ifade edilebilir.

3.2.1.3.4. Ücret Esnekliği (*Pay Flexibility*)

Ücret esnekliği, ücretlerin hem bireysel hem de kurumsal performansına bağlı olarak belirlenmesidir. Treu (1992), bunun firma sahiplerinin uluslararası rekabete uyum zorunluluğundan kaynaklandığını belirtmektedir. Ücretlerde yapılacak esneklik uygulamasının işçilerin verimliliğini artıracığı, prim vb. ödenekleri almak için işçilerin çok daha istekli bir şekilde çalışacağı, bunun da işletmelere çok önemli faydaları olacağını yorumları yapılmaktadır (Yavuz, 1995). İşçi ücretlerinin katı ve yüksek olmasının, ekonomi için de olumsuz sonuçları olacağı, bunun enflasyona yol açacağı iddialarının karşısında iktisatçı Prof. Dr. Erinc Yeldan (2001), ücretlerin tüm dünyada son 30 yılda bir düşüş eğiliminde olduğunu, örneğin Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren reel ücretlerin %5,5 ile %3,5 düzeylerine düştüğünü hesaplamaktadır.

Esnekleşmenin bu dört unsurunu bir bütün içinde değerlendirdiğimizde, esnekleşme kavramının çalışanlar ve firma sahipleri açısından çok farklı sonuçları olduğunu, tek ve mutlak bir olumluluğun ya da olumsuzluğun olmadığını vurgulamak önem arz etmektedir. İşgücünün esnekleşmesi sürecinde emek piyasasının en zayıf halkasını oluşturanların, örneğin kadınların ve göçmen kitlelerin, bu süreçten olumsuz etkilenebileceğini göz önünde tutmak gerekmektedir. Kadınlar, part-time ya da ev-eksenli çalışma gibi esnek çalışma modelleriyle üretim sürecinde yer alarak ekonomik ve sosyal hayata katılmaktadır. Ancak bu süreç, bir yandan da kadınları geleneksel rollerinden uzaklaştırmadan düşük ücretler ve güvencesiz koşullarda işgücü piyasasına sokmaktadır. Sonuç olarak Kurumsalcı teorinin kavramsallaştırdığı esneklik konusu ele alınırken, işgücü piyasası içinde yer alan bütün kesimlerin, özellikle de kadınların mevcut durumlarının göz önünde tutulması ve bazı önlemlerin alınması gerekmektedir.

3.3. Fransız Düzenleme Okulu

1970'lerle birlikte ortaya çıkan sistem krizini analiz etmeye ve teorik açıklamalar getirmeye çalışan önemli bir diğer yaklaşım da Düzenleme Okulu (*Regulation School*)'dur. Bu teorinin ortaya çıkmasındaki en önemli unsur Fordist ekonomik modelin yaşadığı kriz ve bu krizin nasıl

aşılacağına dair yapılan yorumlardır. Fordizmin mevcut ekonomik sistemi tıkadığını, yerine Fordizm sonrası, yani Post-Fordist yeni bir düzenleme biçiminin gelmesi gerektiğini ifade eden Düzenleme Okulu, kendi içinde farklı gruplara bölünmektedir. Fransız Düzenleme Okulu, getirdiği açıklamalarla bu gruplar içinde yer alan en etkin ekoldür.

Hemen belirtmek gerekir ki Düzenleme Okulu, kendi içinde çok farklı gruplara ayrılmaktadır. Bu ekoller Fordizmin analizinde, Fordizm sonrası dönemin adlandırılmasında ve krizi açıklamak noktasında farklılaşmaktadır. Düzenleme Okulu’nun kavramsal altyapısı üzerine önemli eserler vermiş olan Bob Jessop’a (1992) göre, günümüzde yedi tane birbirinden farklı *Düzenleme Yaklaşımı* ekolü bulunmaktadır. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde *Düzenleme Yaklaşımı* içerisinde Fransız Düzenlemecileri (Aglietta, Lipietz ve Leborgne), Alman Düzenlemecileri (Hirsch ve Esser) ile ne Fransız ne de Alman Düzenlemecileri içinde yer alan İngiliz Bob Jessop ve Amerikan David Harvey gibi teorisyenler/akademisyenlerin bulunduğu söylenebilir. Ancak siyaset bilimciler Hirst ve Zeitlin’e göre (Hirst and Zeitlin, 1990) *Düzenleme Okulu* içerisinde en etkili ve en gelişmiş teorik yaklaşım, Fransız Düzenlemecilerin Paris ekolü ve onun temsilcileri Aglietta, Leborgne ve Lipietz’dir. Bununla birlikte Fransız Düzenlemecilerin arasında esnekleşme konusuna birbirinden farklı açıklamalar getiren teorisyenler/akademisyenlerin bulunduğu eklenmelidir.

Fordizm kavramı, Fransız Düzenlemeciler tarafından 1945 ile 1970 arası dönemi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu dönem, Aglietta tarafından “yoğun sermaye birikimi” olarak ifade edilmiştir. Fordist yoğun birikim, kitlesel üretim dinamiklerine, işin yoğunlaşmasına (*intensification of work*), verimliliği artırmak amacıyla çok detaylı görev dağılımına ve mekanizasyona bağlı idi (Amin, 1994). Fransız Düzenlemeciler, Fordist sistemin mantığının temel bir unsura dayandığını ifade etmektedirler. Bu temele göre üretim miktarı ne kadar büyük olursa ekonomi için de o kadar iyidir. Fordizme adını veren Ford şirketinin Willow Run bölgesinde yer alan fabrikaları 1 kilometreyi geçen uzunlukta ve 400 metreyi bulan genişlikte bir yapıydı. Üretim için gerekli olan bütün malzemeler bu fabrikada toplanmıştı ve fabrika, katı bir hiyerarşi ile yönetici bürokrasisi tarafından koordine ediliyordu. Üretimin ve fabrikanın büyük olması, enerji tasarrufu sağlıyor, malzeme taşıma giderlerini azaltıyor, satış ve planlama bölümlerini bir merkez altında topluyordu. Bunların hepsi, verimliliği artırıyor (Sennett, 1999).

Sennett'in ifade ettiği bu unsurlara karşın Leborgne ve Lipietz, Fordizmin, teknolojik yeniliklere uyum sağlama noktasında yetersiz kaldığını, insanların birbirinden farklı tüketim taleplerine cevap veremediğini, sosyal harcamaların yükselmesi ve üretimdeki verimlilik kayıplarının sonunda krize neden olduğunu iddia etmektedirler (Leborgne and Lipietz, 1988).

Fransız Düzenleme Okulu ve diğer bütün Düzenlemecilerin krizi açıklarken analizlerinde başvurdukları temel iki kavram “birikim rejimi” (*regime of accumulation*) ve “düzenleme biçimi”dir (*mode of regulation*). Bunlardan birikim rejimi, kapitalizmin devam etmesi için en temel koşul olan sermaye birikiminin devam etmesinin iktisadi koşullarını ifade etmektedir. Sermaye birikiminin istikrarlı devamının sağlanması için gerekli sosyal ve kurumsal “düzenlemelerin” yapılarak sistemdeki düzensizliklerin yok edilmesi gerekmektedir.

Fordist sistemin dayandığı en önemli temel ise üretim (*execution*) ile karar verme/planlama (*conception*) süreçlerinin birbirinden kesin ve katı bir şekilde ayrılmasıdır. Bu husus, Lipietz (1994)'e göre Fordizmin bitmesindeki en önemli nedendir ve Fordizm, üretimdeki verimliliğin düşmesine neden olmakla birlikte, işgücünün verimini de düşürmektedir. Fransız Düzenlemeci Lipietz, Fordist istihdam sistemi yerine esnek çalışma sisteminin kurulmasının emek açısından olumlu sonuçları olacağını iddia ederken, Aglietta buna kesinlikle karşı çıkmakta, emeğin esnekleşmesinin sadece daha fazla iş yükü anlamına geleceğini ifade etmektedir. Lipietz (1994) verimliliğin ve daha demokratik iş ilişkisinin sağlanması için esnekleşme sürecinin değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Fransız Düzenlemeciler içinde yer alan ve esnekliği savunan Leborgne ve Lipietz (1988)'e göre, aslında emeğin esnekleşmesi ile istenen şey, Fordizmin dayandığı Taylorist emek örgütlenmesinin kopardığı bağlantıyı üretim sürecinde yeniden inşa etmektir. Bu bağlantının iddia edildiği gibi kurulup kurulamayacağı bir diğer Fransız Düzenlemeci Aglietta açısından bir eleştiri konusudur ve emeğin esnekleşmesi sonucunda çok beceriklilik (*multi-skilling*) ya da iş zenginleşmesi (*enrichment*) iddiaları aslında “utanmaz bir propaganda”dır (Aglietta, 1979: 122).

Son olarak belirtmek gerekirse Düzenleme Okulu'nun Fordizmin krizi ve emeğin esnekleşmesi sürecine yönelik ortaya çıkardığı eserler ve iddialar büyük bir hacme sahiptir. Ancak bu tartışmaların tümüne yer vermek bu tez çalışmasında mümkün değildir.

3.4. Türkiye’de Esneklik Tartışmaları

1970’lerden itibaren ABD’de ve Avrupa ülkelerinde yoğun olarak tartışılmaya başlanan Post-Fordizm/esneklik konularının Türkiye’de tartışılması süreci, 1990’ların başına rastlamaktadır. Post-Fordizm/esneklik üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, esneklik teorisi üzerine yazılan orijinal metinlerin çevirisine ya da onların ikincil metinlerine dayanmaktadır. Buradan hareketle, ülkemizdeki emeğin esnekleşmesi tartışmalarına genel olarak bakıldığında, konunun oldukça muğlak bir şekilde ele alındığı görülecektir. Üretim süreçlerinin özellikle de çalışma biçimlerinin esnekleşmesinin bir gereklilik olduğu, bunun için yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilirken, bu esnekleşmenin ve düzenlemelerin neleri kapsadığı net olarak ifade edilmemektedir. Bu belirsizlik, DPT tarafından hazırlanan Kalkınma Planları içinde de görülmektedir. Örneğin kadın istihdamının artırılması için esnekliğin bir çözüm olarak öne sürüldüğü 9. Kalkınma Planı’nın **“5.3. İstihdamın Artırılması”** altında yer alan **“5.3.1. İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi”** başlığında *“İşgücü piyasasında, mevzuattaki esneklik hükümlerinin uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi, aksaklıkların giderilmesi ve sosyal güvenlik ile ilişkinin kurulması gereği sürmektedir.”* ifadesine yer verilmekte, ancak ne tür bir esnekleşmeden bahsedildiği açık bir şekilde ifade edilmemektedir. Yine aynı Plan’ın **“7.1.3. Ekonomide Kayıtdışılığın Azaltılması”** başlığı altında esneklik ve kayıt dışı istihdam ilişkisi şu şekilde ifade edilmektedir (DPT, 2006: 67):

“Kayıt dışı işletme, kişi ve çalışanların kayıt altına alınabilmesini teminen kayıtlı sistem güçlendirilecektir. Bu amaçla, idari-mali ve yasal yükümlülükler bütçe imkânları doğrultusunda kademe olarak azaltılacak, başta KOBİ’ler olmak üzere kayıtlı işletmelere yönelik finansman olanakları artırılacak, iş ve çalışma hayatına ilişkin mevzuat basitleştirilerek bürokratik formaliteler azaltılacak, işletmelerin kurumsallaşması teşvik edilecek, kayıtlı işletme ve bireylere yönelik kamu hizmetleri iyileştirilecek, iş ve işgücü piyasasında **esneklik** artırılacaktır. Kayıt dışı sektörle mücadelede aktif rol oynayan kurumlar arasında etkin işbirliği ve koordinasyon sağlanacaktır.”

“7.2. İstihdamın Artırılması” ana başlığı altında yer alan **“7.2.1. İşgücü Piyasasının Geliştirilmesi”** başlığında ise *“Esneklik ile güvence bir*

arada değerlendirilerek işgücü piyasasının daha esnek ve hareketli bir yapıya kavuşması sağlanacaktır.” denilmektedir (DPT, 2006: 83).

9. Kalkınma Planı içerisinde yer alan ve esnekliğin işgücü piyasasında etkili bir şekilde uygulanacağını belirten bu ifadelere bakıldığında esnekliğin önümüzdeki dönemde yoğun olarak tartışılacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu alıntılardan da görüleceği üzere esnekliğin işgücü piyasasında tam olarak nasıl uygulanacağı belirtilmemektedir. Bu belirsizlik içinde işgücünün esnekleşmesinin olumlu mu olumsuz mu sonuçları olacağı konusu da belirsizlik içinde kalmaktadır.

Bununla birlikte işgücünün esnekleşmesinin ülkemizde olumlu sonuçları olacağını ve esnekliğin işgücü piyasasında uygulanması gerektiğini ifade eden akademisyenler de mevcuttur. Bunlardan Doç. Dr. Arif Yavuz (1995)’a göre esnek çalışmanın hem firma sahipleri hem de işçiler için sakıncadan çok faydası bulunmaktadır. Yavuz (1995)’a göre esnek çalışma, işçinin çalışma ortamına ve üretim sürecine olan hâkimiyetini artıracak, bunun sonucunda işin insancıllaşması sağlanacak, böylece çalışma hayatının kalitesi de artacaktır. İşçiler, esnekleşme ile birlikte üretim sürecinde çok daha etkin bir rol alacaklar, karar alma mekanizmalarına katılarak ürünün nasıl olacağı üzerinde bile karar verebileceklerdir. Diğer yandan esnek çalışma, iş hayatını düzenleme konusunda çalışanlara yetki ve fırsat verecek, böylece onlara daha fazla özgürlük sağlayacak, onların özel hayatlarının kalitesinin de artmasına yardımcı olacaktır.

Yavuz (1995), esnek çalışmanın olumlu özellikleri yanında az olmakla birlikte bazı zararları olduğunu da eklemektedir. Ona göre esnek çalışma sistemi sonucunda çalışanların fazla mesai ücretleri azalmakta, kısa süreli ücretli izinler ortadan kalkmakta, sosyal sigortadan yoksun olmakta yani kayıt dışı istihdam artmaktadır.

Görüldüğü üzere Yavuz, esnekleşmenin çalışanlar açısından olumlu sonuçları olacağını ifade ederken işçinin özgürleşmesinden, işin insanileşmesinden bahsetmekte, yani soyut kavramlara başvurmaktadır. Olumsuz yanlarını ifade ederken ise ücret düşüklüğü, kayıt dışılık, sosyal güvenliğin azalması gibi çok daha somut parametreleri kullanmaktadır. Yavuz da diğer Kurumsalcılar ve Fransız Düzenlemeciler Leborgne ve Lipietz gibi esnek çalışmanın olumlu bir uygulama olacağını iddia ederken bütün emek gruplarını bir bütün olarak ele almakta, olumlu sonuçla-

rın bütün çalışan gruplar ve bütün çalışma biçimleri için geçerli olacağını iddia etmektedir. Eğer bu iddialar geçerli ise esnekliğin bütün işgücü grupları (örneğin kadınlar) ve bütün çalışma biçimleri için de (örneğin ev-eksenli çalışma) geçerli olması gerekir. Ancak esnek çalışma sistemi, kadınlar ve özellikle de sayıları her geçen gün artan ev-eksenli çalışan kadınlar açısından iddia edilen sonuçları doğurmamaktadır. Kurumsalcılar, Fransız Düzenlemeciler Leborgne ve Lipietz ile ülkemiz akademisyenlerinden Arif Yavuz’un iddia ettikleri gibi esnekliğin çalışanlara özellikle de ev-eksenli çalışan kadınlara üretim sürecinde daha fazla özgürlük ve daha fazla insancıl bir çalışma hayatı getirip getirmediği belirsizliğini korumaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse “Farklı üretim modellerine ilişkin tartışmalardan izlenebileceği gibi son dönemde değişen ekonomik koşullar, giderek önemi azalan sınırlar ve artan rekabet birbirinden çok farklı örgütlenmelerle dünya pazarına eklenmeye çalışan sanayi yapılarını ortaya çıkarmıştır. Yine bu tartışmalar, yeni ortaya çıkan emek süreçlerinin ‘işçi sınıfı’nın geçmiş dönemdeki pazarlık gücünü azaltmaya yönelik olduğunu göstermektedir” (KSGM, 1999a: 24).

Tezin bundan sonraki bölümünde esnek çalışma biçimlerinin iddia edildiği gibi bütün işgücü grupları ve bütün esnek çalışma biçimleri için geçerli olup olmadığı incelenecektir. Bu kapsamda ilk olarak esnek çalışma biçimlerinden biri olan “ev-eksenli çalışma” konusu ele alınacaktır. Bu çalışma biçiminin ortaya çıkma süreci, tarihsel kökenleri, dünyadaki ve ülkemizdeki örneklerinin incelenmesinin ardından, esnekliğin iddia edilen olumlu sonuçlarının olup olmadığı bizzat ev-eksenli çalışan kadınlara sorularak değerlendirilecektir. Bu noktada ev-eksenli çalışan kadınların mevcut durumlarının ortaya koyulması amacıyla tezin bu bölümünde Ankara’nın Tuzluçayır semtinde ev-eksenli olarak çalışan 10 kadınla Ağustos 2009 tarihinde derinlemesine mülakat yöntemiyle yapılan görüşmelerin detayları verilecektir. Böylece esnekliğin iddia edildiği gibi bütün işgücü grupları ve bütün çalışma biçimleri için olumlu sonuçlar doğurup doğurmadığı sorgulanacaktır.

Genel Değerlendirme

Günümüz istihdam politikalarının belirlenmesinde sıkça tartışılan ve işgücü piyasasının sahip olması gereken bir özellik olarak önerilen esnekliğin, tüm etki ve sonuçlarıyla değerlendirilmeden, artılarının ve

eksilerinin neler olduğu ilgili taraflarla tam olarak tartışılmadan işgücüne uygulanması, birçok sorunu da beraberinde getirecektir. İşgücünde esnekliği uygulayan ABD ve Avrupa ülkelerindeki örnekler incelendiğinde esneklik, çalışanların işgüvencelerini önemli oranda azaltmış, bu da üretimdeki verimliliği düşürmüştür. İşgücü piyasasının ve ilgili yasal düzenlemelerin esnekleştirilmesi, çalışanların işgüvencelerini kaybetmelerine neden olacak şekilde kurgulandığı durumda, üretimdeki verimliliğin düşeceği sonucu tecrübe edilmiştir ve bunun örnekleri, esnekliğin etkin uygulandığı ABD’de tespit edilmiştir (Sennett, 1999).

İşgücünün esnekleşmesi sürecinde öncelikli olarak yapılması gerekenlerden biri de, işgücü piyasası içinde yer alan tüm grupların, özellikle de dezavantajlı grupların başında gelen kadınların, tüm süreç boyunca göz önünde bulundurulması, esnekliğin bu gruplar üzerinde yaratacağı sonuçların bir bütün olarak değerlendirilmesidir. İşgücünün esnekleştirilmesinin, bütün ülke gruplarında aynı sonucu vermeyeceği göz önünde tutulmalıdır. Ekonominin oldukça kurumsallaştığı, her türlü faaliyetin kayıt altına alındığı ve kayıt dışılığın ortalama %15-20’lerde olduğu ABD ve AB ülkelerindeki esneklikle, kayıt dışılığın %60’lara dayandığı ülkemizde uygulanacak esnekliğin farklı sonuçlar doğuracağı açıktır. Alt-ışveren sisteminin (taşeronlaşma) her iş kolunda giderek yaygınlaştığı ülkemizde çalışanların işgüvencesinin azaldığı, teftiş sisteminin de zayıf olduğu göz önünde bulundurulduğunda, esnekleşmenin yasal ve sosyal çerçevesinin çok iyi kurgulanmasının gerektiği ortaya çıkmaktadır. İş çevrelerinde çok sıkça vurgulanan “işgücünün esnekleşmesi”nden ne anlaşıldığı, bunun ne anlama geldiği çok net olarak ifade edilmediği sürece, bu konudaki kafa karışıklığı da devam edecektir. İşgücünün esnekleşmesi, işverenlere, çalışan sayısını kendi istekleri doğrultusunda belirleyebilme hakkını vermek olarak uygulandığında, öncelikli olarak kadın çalışanların bu süreçten mağdur olacakları söylenebilir. İşverenlerin annelik, doğum vb. durumlar sebebiyle çok fazla kadın çalışan tercih etmedikleri, mevcut istatistiklerden de görülmektedir. Esnekleşme sonucunda çalışanların işgüvencesinin zayıflaması sonucu ortaya çıktığında, bu durumdan öncelikle kadınların etkileneceğini belirtmek mümkündür. Sonuç olarak emek süreçlerinde uygulanacak esnekleşme, ilgili taraflarca detaylı bir şekilde ele alınmalı, çalışanların işgüvencelerinin zayıflatılması sonucuna neden olmamalıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EV-EKSENİ ÇALIŞMA

4.1. Giriş

Esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışma, bütün dünyada ve ülkemizde son yıllarda çok büyük bir yaygınlık kazanmış olan çalışma biçimidir ve bu çalışma biçiminin kökenleri Sanayi Devrimi öncesi süreçlere kadar gitmektedir. “Ev-eksenli çalışma, sanayi kapitalizmine geçişin ilk aşamalarında yoğun olarak kullanılan bir üretim ve emek örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmış, ancak Fordist/kitleselel üretimin yaygınlık kazanmasıyla giderek önemini yitirmiştir” (Erendil, 2002: 37). Günümüzde daha çok “az gelişmiş” ve “gelişmekte olan ülkeler” adı verilen ülke gruplarında yaygın olmakla birlikte, ev-eksenli çalışma sistemi, Almanya, İtalya, Fransa, Japonya, Portekiz ve İrlanda gibi gelişmiş ülkelerde de oldukça yaygınlaşmıştır. Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkelerde ev-eksenli çalışanların çok büyük bölümü kadınlardan oluşmaktadır. Türkiye’de ev-eksenli çalışanlardaki kadın oranı %85'lere varırken bu oran Almanya, Hollanda, Yunanistan, İrlanda ve İtalya’da %95, Japonya’da %93,5, Hindistan’da %90, Cezayir’de %97, Fransa’da %84, İspanya’da %75, İngiltere’de %70 civarındadır (ILO 1995, akt. Hattatoğlu 2002). Dolayısıyla ev-eksenli çalışma sisteminin incelenmesi, temelde ev-eksenli kadın emeğinin incelenmesidir.

Bilindiği gibi Sanayi Devrimi öncesinde üretim, evlerde, aile üyeleri tarafından gerçekleştirilmekteydi ve üretim miktarı oldukça sınırlıydı. Ancak nüfusun artmasıyla birlikte ev-eksenli olarak yapılan üretim, talebi karşılama noktasında yetersiz kaldı. Bu durum, Sanayi Devrimi sonrasında üretim teknolojilerinin gelişmesi ve buhar teknolojisinin kullanılmaya başlanmasına kadar devam etti. Gelişmiş fabrikaların kurulması ve üretim bantları (*assembly line*) sisteminin fabrikalara uyarlanmasıyla birlikte kitleselel üretim sistemi önce ABD’de, 1940’lerden sonra ise Avrupa ülkelerinde egemen oldu. Kitleselel üretim sistemi, daha sonra “Fordist üretim sistemi” olarak da ifade edildi. Fordist üretim sisteminin gelişmiş ülkelerde temel model olmasıyla birlikte ev-eksenli çalışma sistemi eski önemini yitirdi. Bu durum, Fordizmin 1970’lerde yaşadığı krize kadar sürdü.

Fordist üretim modelinin 1970’lerden itibaren yaşadığı yapısal sorunlar, bu sistemin yerine başka bir sistemin kurulması tartışmalarını da bera-

berinde getirmiştir ve Fordizmin yerine bulunan sistem hem üretim hem de işgücünün “esnek” örgütlenmesi olmuştur. Sürecin bu şekilde gerçekleşmesinde birkaç temel nokta bulunmaktadır. Birincisi, Fordist esaslara göre üretim yapan piyasa ekonomisi, 1970’lerden itibaren “azalan kâr oranları” sorunuyla karşılaşmıştır ve bu sorun bugün de devam etmektedir. Sistem, böylesi bir krizle karşı karşıya kalınca reel sektörden “hizmet” gibi başka sektörlerle kayış başlamış, özellikle finans ve bankacılık sektörü son 30 yıl içinde oldukça büyük rakamlara ulaşmıştır (Yeldan, 2001). Hizmet sektörünün yarattığı ekonomik değerin büyümesi, daha çok insanın özellikle de kadınların bu alanda istihdamının önünü açmıştır.

1970’lerden itibaren yaşanan yapısal sorunlar nedeniyle, birçok gelişmiş ülkenin Fordizm yerine esnek üretim modelini izlemelerinin yanında gelişmekte olan ülkeler de, ekonomilerinde birtakım yapısal değişikliğe gitmişlerdir ve değişikliğin yaşandığı en temel alanların başında çalışma hayatına dair düzenlemeler gelmektedir. Türkiye ekonomisi de bu süreçte yapısal değişikliklere uğramış ekonomilerden biridir. Türkiye, özellikle 1970’ler boyunca “ithal ikameci” bir ekonomik model izlemiş, ancak 1980’lerden itibaren bu model terk edilerek onun yerine “ihracata dayalı” büyümeyi esas alan bir modele geçmiştir. Türkiye ekonomisinde yaşanan bu dönüşüm ile esnek üretim/kayıt dışılık arasındaki ilişkinin irdelenmesi bağlamında Doç. Dr. Erendil’in (2002: 37) ifadeleri oldukça açıklayıcıdır:

“...Türkiye’de 1980 sonrası izlenen ihracata yönelik sanayi politikaları, düzenleme mekanizmalarında serbestleşme ve uluslararası rekabetin daha çok düşük maliyetli, standart ürün ihracatı aracılığıyla, dolayısıyla da düşük emek maliyeti üzerinden sağlanmaya çalışılması araştırmalarda temel sorunsalı oluşturmaktadır. Dünya ve Türkiye konjonktüründe ortaya çıkan değişimlere paralel olarak, esnek üretim ve emek örgütlenmesinin yaygınlık kazandığı koşullarda genel eğilim, şirketlerin maliyetleri düşürmek amacıyla düşey ayrışmaya girmesi, üretimin özellikle emek-yoğun kısımlarını dışarıya fason olarak yaptırması ve *kayıt dışı* ekonominin bu örgütlenme içinde önemli bir yer edinmesi anlamına gelmektedir. Emek açısından bu sürece bakıldığında, bu modelin emeğin pazarlık gücünü azalttığı, sendikasız ve güvencesiz bir konumda çalışmanın yaygınlaştığı bir çalışma ortamını hazırladığı söylenebilir. Bu fason ilişkiler ağı içinde, fir-

malar, talebe göre farklı sayıda fasoncu ile çalışırken, özellikle fason üretim yapan küçük üretim birimlerinde talebin durumuna göre sözleşme usulü işçi çalıştırma, aile emeğini kullanma ya da eve iş verme gibi yöntemlerle üretim maliyetlerini düşürme yöntemleri kullanılmaktadır.”

Son 30 yıl öncesine kadar, ev-eksenli çalışmanın ekonominin modern üretim biçimlerine geçmesi ile sona ereceği, zamanla yok olacağı varsayılmaktaydı. Ancak, üretim teknolojilerinde yaşanan önemli değişimler ve her türlü ekonomik faaliyetin küreselleşmesi, firmalara, geleneksel biçimlerden farklı birçok çalışma biçiminin de yolunu açtı. Bu süreçle birlikte firmalar işleri, işyeri dışına kaydırmaya başladılar. Üretimin başka ve daha küçük işyerleri ile atölyelere kayması, evlere iş verme bunlardan bazılarıdır. Bu sürecin en önemli sonuçlarından biri de kayıt dışı istihdamın gerek Avrupa ülkelerinde gerekse gelişmekte olan ülkelerde gittikçe artması olmuştur.

Küresel çapta rekabet etmek amacıyla birçok firma, maliyetlerini kıstak amacıyla kayıt dışı istihdama yönelmiştir. Tablo 2.1’de de görüldüğü üzere birçok OECD ülkesinde 1978-1998 dönemi arasında kayıt dışı istihdam oranı 2 kat, “esnek uzmanlaşma teorisi”nin kurulmasına ilham veren İtalya’da ise 3 kat artmıştır. Dünya ekonomisi ile bütünleşme hareketlerinin hız kazandığı 1980’lerden itibaren Türkiye’deki kayıt dışı istihdam düşmemiş, aksine yükselmiştir ve Tablo 2.7’de de görüldüğü üzere bu oran 1988’den 2004’e kadar hiçbir zaman %45’in altına inmemiştir. TÜİK’in Ekim 2009 verilerine göre bu oran %44,5 olarak gerçekleşmiştir.

Firmaların birçoğunun kayıtsız olduğu, kayıtlı bile olsalar sigortalı işçi kullanmayarak ya da sigortalı işçi sayısını çok düşük tutarak vergilerden kurtulmaya çalıştıkları, akademisyenler tarafından da dile getirilmektedir (Altuğ, 1999). Küresel piyasada rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerini en aza indirmeye çalışan firmalar, pazarlık gücü en az olan ve çok düşük ücretlerle çalışmayı kabul eden göçmen kitleleri, kadınları ve çocukları çalıştırmaya yönelmektedir ve bu zincirin en zayıf ve savunmasız halkasını ise eve iş alan kadınlar oluşturmaktadır (Erendil, 2002).

Toplumsal cinsiyet rolleri açısından bakıldığında, kadına yüklenen roller ile ev-eksenli çalışma sisteminin birbirini tamamladığı görülmektedir. Ev-

eksenli çalışanların ülkemizde ve dünyada yaklaşık %90’ının kadınlardan oluşması da bu durumu doğrular niteliktedir. Sonuç olarak işgücünü esnekleştirme arayışları, ev-eksenli çalışma sistemi ile önemli bir kayıt dışılık yaratmakta, böylece ev-eksenli kadın emeği korunmasız ve ucuz bir şekilde işgücü piyasasına dâhil olmaktadır.

4.2. Ev-Eksenli Çalışanlar Kimlerdir? Ev-Eksenli Çalışma Sistemi Nedir?

Sıkça vurgulandığı üzere dünyada ve Ülkemizde ev-eksenli olarak çalışanların büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların büyük çoğunluğunu oluşturduğu ev-eksenli çalışma sisteminde ilk karşılaşılan sorun, evde çalışma kavramının kimleri kapsadığı, yani kimlerin ev-eksenli çalışan olduğudur. Ülkeden ülkeye farklı tanımlamalar olmakla birlikte, ILO’nun “ev-eksenli çalışma” konusunda yapmış olduğu tanım, genel kabul görmektedir. ILO’nun 1996 tarihli ve 177 sayılı “Evde Çalışma Sözleşmesi”nin 1. maddesinde, “ev-eksenli çalışma” şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Evde çalışma’ terimi, evde çalışan olarak anılacak olan bir kimse tarafından,

- (i) Kendi evinde veya işverenin işyeri hariç kendi seçtiği bir başka mekânda;*
- (ii) Ödeme karşılığında yapılan, söz konusu kişinin ulusal yasalar, yönetmelikler ve mahkeme kararları uyarınca bağımsız işçi sayılmasını gerektirecek ölçüde özerkliğe ve ekonomik bağımsızlığa sahip olmaması kaydıyla;*
- (iii) Teçhizatı, malzemeyi ve kullanılan diğer girdileri kimin sağladığı önemli olmaksızın, işveren tarafından belirlenen bir ürün veya hizmetle sonuçlanan iş anlamına gelir.”*

Meulders vd. (1994) tarafından yapılan tanıma göre ev-eksenli çalışan, perakendeci ya da tüccardan gelen talebe göre kendi başına ya da ev halkının diğer üyelerinin de yardımıyla mesleki bir çalışma gerçekleştiren ve sarf ettiği bu emek üzerinden perakendecinin ya da tüccarın pay almasını kabul eden çalışandır.

TÜİK’in hanehalkı işgücü anketlerini alanda uygularken kullandığı formlarda kendi evinde ya da başkasının evinde kazak ören, elbise diken,

elektronik eşya tamiri yapan, tabela yazan, çocuk bakıcılığı vb. işleri yapanlar; düzenli ve sabit bir işyerine bağlı olmaksızın, evlere temizliğe giden kişiler; randevu alarak veya almadan müşterilerinin evine veya işyerine giderek belli bir firmaya ilişkin malın satışını kendi hesabına yapan kişilerin tümü ev-eksenli çalışan olarak kabul edilmektedir.

Ev-eksenli çalışma tanımı, sadece bölgesel değil, yapılan işler konusunda da önemli farklılıklar içermektedir. Gelişmiş ülkelerde ev-eksenli olarak çalışan kadınlar daha çok mikro-elektronik sistemlerin ve otomotiv sektörünün parçalarını üretirken gelişmekte olan ülkelerdeki ev-eksenli çalışan kadınlar genel olarak geleneksel alanlarda, gıda işlerinde ve tarımsal ürünlerin hazırlanmasında faaliyet göstermektedirler (Wigfield, 2001). Ev-eksenli çalışma sistemi coğrafi olarak ve yapılan iş bağlamında farklılıklar gösterse de ev-eksenli olarak çalışan kadınların hemen hemen tümü düşük ücretlerde, çok uzun saatler boyunca ve çoğu zaman örgütsüz bir şekilde çalışmaktadırlar (Singh and Viitanen, 1987).

Ev-eksenli çalışma içinde birbirinden farklı birçok alanda üretim yapılmaktadır. Asya'da özellikle Hindistan'da "beedi" olarak adlandırılan tütün yapraklarını sarma işi, halı-kumaş dokuma, dikiş, çeyiz eşya üretimi, oyuncak, takı, hediye eşya yapımı, ambalajlama ve konfeksiyon işleri, kışlık gıda üretimi, evde çamaşır yıkama ve ütü yapma, evde çocuk bakma, elektrik aksamalarını monte etme, otomotiv parçaları montajı, abiye giysilere pul, boncuk, nakış işleme, çeşitli el işleri, tül kesme, örme işleri, gıda sektörüne malzeme hazırlama işleri bunlardan bazılarıdır.

Ev-eksenli çalışan kadınlar, birbirinden farklı alanlarda üretim yaparken birçok hastalığa ve yaralanmaya da maruz kalmaktadırlar. Örneğin İtalya'daki ev-eksenli çalışan kadınların birçoğu, deri endüstrisine üretim yaparken kullandıkları kimyasal yapıştırıcılar yüzünden felç geçirmektedir. Boya, solvent ve diğer kimyasal maddeler kullanarak üretim yapan ev-eksenli çalışan kadınlar, toksik atıklar sebebiyle birçok hastalığa yakalanmaktadırlar (Rowbotham and Tate, 1998).

Üretimin evde yapılması ve üretim sürecinde işin kendi özelliğinden doğan risklere karşı herhangi bir önlemin alınmaması bu işi yapan kadınları ve onların ailelerini tehlikelerle karşı karşıya bırakmaktadır. Yapılan işlerin özelliğine göre tutuşabilme özelliği olan malzemelerin kullanılması ve bunların ev içinde saklanması, yangın riskini artırmaktadır. Kesici

ve delici aletlerle yapılan üretim sırasında koruyucu önlemlerin alınmaması, bunun yanında ev ortamının yeterli ışık, ısı, hava almamasından kaynaklanan riskler de bu işi yapan kadınlar ve aileleri için büyük riskler oluşturmaktadır (Gökbayrak, 2002). Ancak ev-eksenli çalışma sisteminin en belirgin özelliği olan görünmezlik sebebiyle bu hastalıkların ve yaralanmaların çok büyük bir çoğunluğu kayıtlara geçmemektedir.

Dünyanın birçok bölgesinde sayıları her geçen gün artmakla birlikte ev-eksenli çalışan kadınlar hakkında istatistikî olarak doğru ve kesin veriler bulmak oldukça zordur. Bunun temel nedeni ise ev-eksenli çalışan kadınların ulusal veri toplama sistemlerinde “işçi” olarak kabul edilmemeleridir (Singh and Kelles-Viitanen, 1987). Bu sebeple birçok yazar, ev-eksenli çalışan kadınlar için görünmez el (*invisible hand*) ifadesini kullanmaktadır (Meulders et al., 1994; Drew and Emerek, 1998).

Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu’na (1993) göre ev-eksenli çalışma sisteminin, kadınları çalışma hayatına dâhil etmesi sebebiyle bazı olumlu sonuçları olduğu söylenebilir. Ancak ev-eksenli çalışma sistemi sonucunda kadınların tüm dünyada ucuz ve örgütsüz bir emek haline geldiği de görülmektedir. Bunun yanında ev-eksenli çalışan kadınların sayısının Almanya, İtalya, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde de çok olması, işin sadece gelişmişlik/az gelişmişlikle ilgisinin olmadığını, aile içindeki toplumsal cinsiyet rolleri/işbölümü ile ev-eksenli çalışma sisteminin çok yakın ilişkide olduğunu göstermektedir.

4.3. Dünyada Ev-Eksenli Çalışma ve Örgütlenme Örnekleri

Daha önce de belirtildiği gibi ev-eksenli çalışma sistemi, sadece az gelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de oldukça yaygınlık kazanmıştır. Ev-eksenli çalışmanın tüm dünyada yaygınlık kazanmış olması sonucunda birçok ülke, bu alanda bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. Ev-eksenli çalışma sisteminde çalışan kadınların karşılaştığı en temel problem, emeklerinin görünmemesi, yani kayıt dışı olmalarıdır. Firmalar, artan rekabet karşısında maliyetlerini en aza indirmek amacıyla her geçen gün daha fazla ev-eksenli çalışma sistemine başvurmakta, böylece çalıştırdığı işçi başına ödemesi gereken sigorta primlerinden, elektrik, su, kira gibi birçok üretim maliyetinden kurtulmaktadır. Bunun karşısında ev-eksenli çalışan kadınların sayılarının tüm dünyada hızla artması, kadınları kendi aralarında örgütlenmeye sevk etmiş, bunun sonucunda

ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik çalışma yapan birçok kuruluş ortaya çıkmıştır.

Küresel rekabetin bütün üretim alanlarında yaşanmaya başlamasıyla üretim, küçük birimlere kaydırılmış, eve iş verme de bu kapsamda önemli artan bir model olarak ortaya çıkmıştır. Asya ve Afrika bölgelerindeki ev-eksenli çalışma, kadınlar ve aileleri açısından yaşamsal bir geçim kaynağı halini alırken, Avrupa ülkelerindeki ev-eksenli çalışma daha çok bir ek gelir olarak değerlendirilmektedir. Rowbotham ve Tate'ye göre, Avrupa'daki ev-eksenli çalışanların çok büyük bir çoğunluğunun kadın olması yanında, ev-eksenli çalışan gruplar arasında coğrafi olarak ve yapılan işler bağlamında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Kuzey Avrupa'daki ev-eksenli çalışanların çok büyük çoğunluğu azınlık gruplarından ve göçmenlerden oluşmakla birlikte yerel halktan insanlar da gerek şehir merkezlerinde gerekse kırsal alanlarda ev-eksenli olarak çalışmaktadır. Güney Avrupa'da ev-eksenli olarak çalışanlar ise hem kırsal hem kentsel alanlarda zanaat (*craft*) üretimi içinde yer almakla birlikte ev-eksenli çalışanlar içinde sadece yoksullar değil, durumu iyi olan kişiler de yer almaktadır (Rowbotham and Tate, 1998).

Ev-eksenli çalışma sistemi ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de Avrupa ülkelerindeki ev-eksenli çalışma sistemi bazı ortak özelliklere de sahiptir. Meulders vd.'ye (1994: 154-155) göre bu ortak özellikler şunlardır:

- Avrupa ülkelerindeki ev-eksenli üretim, temel olarak giyim sanayine, hazır giyim sektörüne, tekstil ile deri ve ağaç sanayisine üretim yapmaktadır.
- Bu sektörlerde yoğun olarak kadınlar istihdam edildiğinden, bu alanlarda ev-eksenli olarak çalışan kadın sayısı da oldukça yüksektir. (Almanya ve İrlanda'da bu oran %90'dır.)
- Ev-eksenli çalışma, çok büyük oranda kayıt dışıdır.
- İspanya ve İngiltere'deki ev-eksenli çalışan kadınların büyük çoğunluğu bu alanda part-time olarak çalışmaktadır.
- İrlanda, Portekiz ve İtalya'da ev-eksenli olarak çalışan kadınlar, yoğun olarak kırsal alanlarda yaşamakta ve oldukça kötü koşullar altında çalışmaktadırlar.

- İngiltere dışında diğer Avrupa ülkelerinde ev-eksenli çalışanlar, toplam işgücü içinde oldukça marjinal bir konumda bulunmaktadır.

Ev-eksenli çalışan kadınların iki farklı biçimde örgütlendikleri görülmektedir. Bunlardan birincisi sendikal biçimde örgütlenme, diğeri ise ev-eksenli çalışan kadınların bir araya gelerek kendi aralarında kurdukları dernek, kooperatif gibi diğer örgütlenmelerdir. Bunlardan sendikal örgütlenmenin pazarlık gücünün olması itibarıyla daha etkili bir örgütlenme olduğu söylenebilir.

Formel sektörde çalışma yapan sendikaların üye tabanlarını enformel sektörde, özellikle ev-eksenli sistemde çalışan kadınları da kapsayacak şekilde genişletmeleri, ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenmelerinde önemli sonuçlar doğuracaktır. Bununla birlikte formel sektör sendikalarının bu tür atipik istihdam biçimlerine yanıt vermede yetersiz kalması, bu tür istihdam biçimlerinin sendikaya üye işçilerin pazarlık gücünü azaltan etkiler taşıması, sendikaların toplumsal cinsiyet konusuna duyarsız kalmaları, mevcut sendikaların ev-eksenli çalışan kadınları örgütlemelerinde ortaya çıkan temel sorunlardan bazılarıdır. Bunun yanında kadınların, sendikaların kendilerine nasıl yardım edeceği konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları, işverenden korkmaları, sendikal faaliyetlerin aile sorumlulukları ile çakışması, sendikaların erkek egemen yapıları, toplumun dini ve kültürel değer yargıları ile sendikal örgütlenme konusundaki yasal sınırlılıklar, ev-eksenli çalışan kadınların sendikal örgütlenmeleri önündeki diğer engellerdir (ILO, 1999).

Ev-eksenli kadın çalışanların sendikal biçimdeki örgütlenmelerinin en tanınmış örnekleri Hindistan’daki SEWA (Serbest Çalışan Kadınlar Örgütü), Avustralya’da Avustralya Tekstil, Giyim ve Ayakkabı İşçileri Sendikası (TCFUA), Portekiz’de Maderia Nakış İşçileri Sendikası, Güney Afrika’da SEWU (Serbest Çalışan Kadınlar Sendikası), Japonya’da Tüm Japon Ev İşçileri Sendikaları Genel Konfederasyonu, Kanada’da Uluslararası Kadın Giysi İşçileri Sendikası içinde oluşturulan Ev-İşçileri Birliği’dir (Rowbotham, 1999; Huws and Podro, 1995).

Bu sendikalardan Portekiz’deki Maderia Nakış İşçileri Sendikası ile Avustralya’daki TCFUA mevcut işçi sendikaları olup ev-eksenli çalışanları da üye almaktadır. Portekiz’deki sendika, ev-eksenli çalışan kadınlar

adına toplu sözleşme de yapabilmektedir. Mevcut sendikaların içinde örgütlenen kadınlar yanında bizzat ev-eksenli çalışan kadınların kurduğu sendikalar da bulunmaktadır ve Güney Afrika'daki SEWU buna örnektir.

Hindistan'da 1972'de kurulmuş olan SEWA, ev-eksenli çalışan kadınların örgütlü olduğu, dünyadaki en eski ve en çok üyeye sahip sendikadır. SEWA'nın, enformel sektörde çalışan kadınları örgütleyen bir örgüt olarak kendi içinde oluşturduğu sosyal güvenlik sistemi ile Hindistan'daki birçok kadına sosyal güvenlik sağladığı görülmektedir. Oluşturulan sosyal güvenlik sistemi ile kadınlara analık yardımını da içeren sağlık sigortası, ölüm ve malullük durumlarını kapsayan yaşam sigortası, evin ya da iş ekipmanlarının zarara uğraması veya kaybı durumunda mülkiyet sigortası sağlanmaktadır (Datta, 2000). SEWA'nın, ayrıca kadınlara yönelik kredi veren bir de bankası bulunmaktadır. 1975'te kurulan banka, sadece SEWA üyelerine kredi vermekte, böylece yoksul kadınların pazar ve kaynak bulabilmesine destek sağlamaktadır. Banka, üyelerine, evlerinin çatısının aktarılması, tamir edilmesi, eğitim giderlerinin karşılanması gibi çok çeşitli amaçlar için de kaynak sağlamaktadır. 1998 yılına gelindiğinde 100 binden fazla kadın, bankadan küçük krediler kullanmıştır (Birleşik Metal-İş, 2003).

Ev-eksenli çalışan kadınların sendika altında örgütlendikleri ve başarılı sonuçlar elde ettikleri ülkelerden biri de Avustralya'dır. 1997'de TCFUA ile Moda Sanayi İşverenleri arasında "Evde Çalışan İşçiler Uygulama Yasası" görüşülerek karara bağlanmıştır. Firmalar, kendi markalarını üreten evde çalışan işçilerin asgari ücret almasını, yasal sistemin gerektirdiği ek yardımları ve koşulları elde etmesini sağlamak zorunluluğunu, şirketlerin ve taşeronlarının ayrıntılı bilgi vermesini ve Sendika'nın çalışma koşullarını takip etme yetkisini kabul etmişlerdir.

Ev-eksenli çalışan kadınlar, sendikal örgütlenmelerin yanında kendi kurdukları dernek ve kooperatif gibi kuruluşlarda da örgütlenmektedirler. Filipinler'de ev-eksenli olarak çalışanların ulusal örgütlenmesi olan PATAMABA, ABD'de eve iş veren tüccarlarla ev-eksenli çalışan kadınlar arasında aracı niteliğinde olan "Yorgancı Kadınlar Birliği", Japonya'nın Kyoto kentinde yer alan yoksul kadınların kendi aralarında kurdukları Ev İşçileri Yardım Birlikleri, kadınların kendi aralarında kurdukları örgütlenmelerden bazılarıdır (Huws and Podro, 1995).

Yukarıda belirtilen örgütlenmelerin dışında ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik çalışmalar yürüten ve internet ortamında örgütlenen bazı örgütlenmeler de mevcuttur. Bunlardan en geniş ağı sahip olanı “HomeNet”tir. Kısa adıyla “HomeNet” olan “Uluslararası Ev-Eksenli Çalışan İşçiler Ağı”, 1994 yılında çeşitli ev-eksenli çalışan örgütlerinin temsilcilerinin bir araya gelmesiyle kurulmuş bir örgütlenmedir. Dünyanın bütün kıtalarında üyeleri bulunan HomeNet’in, 38 ülkeden 70 kadar üyesi bulunmaktadır. Ülkemizde de Ankara, Van, İstanbul ve Muğla’dan ev-eksenli çalışan kadın grupları, HomeNet üyesidir. HomeNet’in en temel amacı ev-eksenli çalışan kadınların kendi aralarında deneyim ve bilgi paylaşımını sağlamak; üyelerine yerel çalışmalarında destek vermek ve bunlara ek olarak uluslararası kampanyalar örgütlemektir (HomeNet, 1999).

4.4. Dünyada Ev-Eksenli Çalışma ile İlgili Hukuksal Düzenlemeler

Ev-eksenli çalışma sistemi ile ilgili olarak uluslararası alanda getirilen düzenlemelerin başında ILO’nun 20 Haziran 1996 tarihli 83. Genel Kurulu’nda kabul ettiği 177 sayılı “Evde Çalışma Sözleşmesi” ile 184 sayılı Tavsiye Kararı gelmektedir. Bugünkü adı Avrupa Birliği Komisyonu olan o dönemin “Avrupa Toplulukları Komisyonu” da 2 Mayıs 1998 yılında, ILO’nun 177 sayılı Sözleşmesi’nin üye topluluklar tarafından onaylanmasına ilişkin bir Tavsiye Kararı’nı kabul etmiştir. Bu Tavsiye Kararı’nda 177 sayılı Sözleşme’yi onaylamamış üye devletler, Sözleşme’yi onaylamaya davet edilmektedir.

1980’lerden itibaren ev-eksenli çalışma sistemi tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başlayınca, bu konu ile ilgili bazı ulusal ve uluslararası düzenlemeler getirmek bir zorunluluk halini almış, ILO’nun 177 sayılı Sözleşmesi de bu ihtiyaca cevap olarak ortaya çıkmıştır. Sözleşme’nin 3’üncü maddesinde, Sözleşme’yi kabul eden her üye ülkenin, evde çalışanların çalışma koşullarını düzeltecek sosyal politikaların belirlenmesi, bu politikaların uygulanması ve düzenli olarak gözden geçirilmesi amacıyla işçi ve işveren kuruluşları ve varsa evde çalışanları örgütleyen kuruluşlarla iletişim içinde olmaları öngörülmektedir. Sözleşme’nin 4’üncü maddesi, evde çalışanlarla diğer işçiler arasında eşitliğin mümkün olduğunca sağlanmasını ifade etmektedir ve bu eşitliğin,

- Evde çalışanların örgütlerini özgürce kurma veya mevcut örgütlere üye olma ve faaliyetlerine katılma,

- Çalışma ilişkisinde ve mesleki ayrımcılığa karşı koruma,
- İş güvenliği,
- Ücret,
- Sosyal güvenliklerinin yasa ile korunması,
- Eğitimlerinin sağlanması,
- Asgari çalışma yaşı,
- Analığın korunması,

alanlarını kapsayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

177 sayılı Sözleşme'nin 7'inci maddesi, ulusal yasa koyucunun işçi sağlığı ve iş güvenliği hükümlerini evde çalışma için de geçerli kılmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Sözleşme ile ilgili 184 sayılı Tavsiye Kararı'nın 19'uncu maddesi ile devamında gelen maddeler, evde çalışanlar için alınacak işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili hükümleri daha detaylı bir şekilde düzenlemektedir. Sözleşme'nin 9'uncu maddesinde ise evde çalışma için geçerli olan düzenlemelere uyulmasını sağlamak amacıyla ulusal yasalarla ve mevcut uygulamalarla uyumlu bir denetim sisteminin kurulması öngörülmektedir. Bunların dışında 184 sayılı Tavsiye Kararı, evde çalışanların ücretleri ile ilgili düzenlemeleri 13'üncü ve 18'inci maddelerde; çalışma süresi, tatiller ve izin ile ilgili düzenlemeleri 23'üncü ve 24'üncü maddelerde; sosyal güvenlik ve analığın korunması ile ilgili düzenlemeleri 25'inci ve 26'ncı maddelerde; iş güvencesini 27'nci maddede; örgütlenme ve toplu pazarlık hakkını 11'inci ve 22'nci maddelerde düzenlemiştir.

Ev-eksenli çalışma ile ilgili olarak ILO'ya üye birçok ülkenin kendi ulusal mevzuatında farklı birçok düzenleme getirdiği görülmektedir. Bazı ülkelerde ev-eksenli çalışmaya yönelik özel yasal düzenlemeler getirilmiştir (Arjantin, Almanya, Fas, Hindistan, Hollanda, İsviçre, İtalya, Japonya, Küba, Macaristan, Norveç, Peru, Polonya, Portekiz, Rusya Federasyonu, Uruguay). Bazı ülkelerde yürürlükteki iş hukuklarının bir bölümünde evde çalışma ilişkisi düzenlenmektedir (Bolivya, Şili, Ekvator, Salvador, Meksika, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Filipinler). Bazı ülkeler de ev-eksenli çalışanlar normal işçilerle aynı statüde kabul edilmiştir (Avusturya, Kanada'nın Quebec bölgesi, Fransa) (Bakırcı, 2002).

4.4.1. Ev-Eksenli Çalışanların Yasal Statüleri

Ev-eksenli çalışanların karşılaştıkları en temel sorun, bu kişilerin hukuksal olarak işçi mi, serbest çalışan mı, yoksa bunlardan ayrı bir grup mu olduklarının belli olmamasıdır. Bu belirsizliğin temelinde yatan en önemli sebep ise ev-eksenli çalışanlarla bu kişilerin iş yaptıkları firma ya da kişi arasında bir bağımlılık ilişkisinin olmamasıdır. Bağımlılık, işçinin işverenin yönetim ve denetimi altında bulunması demektir. İş sözleşmesinin ayırt edilmesinde, işçinin iş görme edimini işverenin yönetimi altında ve genellikle bir iş yerinde yerine getirdiği çalışma biçimi esas alındığından, iş hukuku mevzuatı kişisel bağımlılığa dayanan ve klasik istihdam modeli olarak adlandırılan bu çalışma biçimine göre yapılandırılmıştır (Bakırcı, 2002; Güngör, 2002). İş sözleşmesinin tanımından yola çıkarak ev-eksenli çalışanların durumuna bakıldığında, bu kişilerin iş sözleşmesindeki tipik “işçi” tanımına uymadıkları ifade edilebilir. Çünkü ev-eksenli çalışma sisteminde işveren, bağımlılık ilkesi gereğince, çalışma süresince işin yürütümünü ve işçinin çalışma biçimini düzenleme olanağına kural olarak sahip olmamakta, sadece işin başlangıç ve bitiş zamanını belirleyebilmektedir.

Ev-eksenli çalışana parça başına para verilmesi ilkesi de tipik işçi-işveren ilişkisine uymamaktadır. Çünkü parça başı üretimde işçi, yaptığı işin sonucundan sorumludur. Oysa iş sözleşmelerinde işçiye, parça başına ücretle çalışsa bile, ortaya çıkan sorunlu ürün sebebiyle bir borç yüklenmemektedir. Ev-eksenli çalışmadaysa, işçi, parça başı üretim yapıyorsa üretim sonucunda üründe ortaya çıkacak tüm olumsuzluklardan sorumludur.

Belirtilen hususlar dikkate alındığında ev-eksenli çalışma, hukuksal anlamda birçok bakımdan korunmasız kalmaktadır. Mevcut “işçi”, “işyeri” ve “iş sözleşmesi” tanımları dikkate alındığında ev-eksenli çalışanların hangi statüde değerlendirileceği bir belirsizliğe girmektedir. Bu belirsizliği gidermek ve ev-eksenli çalışma sistemi altında çalışanların mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla söz konusu kavramlar, bazı ülke mahkemelerinde daha geniş bir şekilde yorumlanmaktadır. Doç. Dr. Bakırcı’nın bu konuyla ilgili olarak Belçika Yüksek Mahkemesi’nden verdiği örnek anlamlıdır: “Belçika Yüksek Mahkemesi, ‘Başka bir kişinin gözetim ve denetimi altında çalışan bir kişi özgürlüklerinden tamamen vazgeçmemektedir; bir kişi, kendi mesleğini icra ederken, belirli ölçüde özgürlüğü-

nü koruduğu bir gerçektir. Bu durum onun bağımlı çalıştığıнын kabulüne engel değildir.’ hükmü ile bağımlılık kavramını daha geniş yorumlamış ve bu biçimde evde çalışan ile çalıştıran arasındaki ilişkinin iş ilişkisi olduğuna karar vermiştir” (Bakırcı, 2002: 65). Ev-eksenli çalışanların “işçi”, yaptıkları faaliyetin ise “iş” olarak kabul edildiğine dair benzer bir karar da ülkemizde alınmıştır. Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 08.06.2000 tarihinde aldığı bir kararla (Esas: 2000/4584, Karar: 2000/4611) “*işyerinin işlerini parça başı ücretle ve evinde çalışarak yapan kişinin iş akdiyle çalıştığıнын kabul edilmesi gerektiğini*” kabul etmiştir. Karardaki ifadeler doğrultusunda, ev-eksenli çalışanların yaptıkları işin bir “iş akdine” dayandığı, bu iş akdine bağlı olarak çalışanların ise bir “işçi” olduğu sonucuna varmak mümkün görünmektedir.

4.4.2. Çalışma Koşulları

Esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışanların çalışma koşullarının incelenmesi, bu alanda çalışanların hangi koşullarda faaliyet gösterdiklerinin anlaşılmasında ve yaşanan olumlu/olumsuz durumların analiz edilmesinde yararlı olacaktır. Ev-eksenli çalışanların çalışma koşulları, dört başlık altında incelenecektir. Bunlar ücret, çalışma süresi, izin/tatil koşulları, iş güvencesi ile iş sağlığı ve iş güvenliğidir.

4.4.2.1. Ev-Eksenli Çalışanlarda Ücret

Daha önce de belirtildiği üzere, ev-eksenli çalışma sisteminde yapılan “iş” ve işi yapan “işçilerin” statüleri, taşıdıkları özellikler itibarıyla bilinen iş ve işçi tanımlarına uymamakta, bu yüzden de bazı belirsizlikler ortaya çıkmaktadır. Belirsizliklerin yaşandığı konulardan birisi ev-eksenli çalışanların ücretleridir. Ev-eksenli çalışanların ücretlerinin nasıl belirlendiğine ilişkin dünyadaki örneklerine bakıldığında, ücretlerin, işverenle ev-eksenli çalışan arasındaki bireysel anlaşmalara göre ya da ev-eksenli çalışanlar hangi işkolunda yer alıyorsa o işkolunda geçerli olan toplu sözleşmeye göre belirlendiği görülmektedir. Avustralya’da ev-eksenli çalışanların ücretleri, bir işkolu ya da meslek için geçerli olmak üzere hakem kararı ile belirlenirken Fransa’daki ev-eksenli çalışanların ücretleri, eğer evde çalışanları kapsayan bir toplu iş sözleşmesi yoksa Bakanlık Kararnamesi ile belirlenmektedir.

Almanya, İtalya ve Japonya’daki ev-eksenli çalışanların ücretleri işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin yer aldığı komisyonlarda belirlenmektedir. Fransa, Japonya ve Meksika’nın içinde yer aldığı bazı ülkelerde

ev-eksenli çalışanlar için yasal asgari ücret öngörülmüş, böylece evde çalışanlarla işyerinde çalışanlar arasında eşit bir uygulama yaşama geçirilmiştir. Ülkemizde de ev-eksenli çalışan kadınları en önemli taleplerinden birisi, ev-eksenli çalışanların asgari ücrete tabi olarak çalışmasının sağlanmasıdır. Guatemala, Haiti, Kosta Rika, Paraguay gibi Latin Amerika ülkeleri ile Polonya’da ev-eksenli çalışanların yaptıkları hatalı üretim, malzemenin israf edilmesi ve buna benzer durumlarda işverenin ücretten kesinti yapması belirli oranlarda kısıtlanmıştır.

Asgari ücret konusunun, ev-eksenli çalışanların en önemli taleplerinden biri olduğu söylenebilir. Çünkü ev-eksenli çalışmada gelirin belirsizliği, bu alanda çalışan kadınların karşılaştıkları en önemli sorundur. Ancak asgari ücretin tüm ev-eksenli çalışanlara uygulanabilmesi için iş devamının olması gerektiği açıktır. Ancak ev-eksenli çalışanlara düzenli iş verilmesi konusunda işverenler yasal olarak zorlanamamaktadır. Bu da ev-eksenli çalışanlara asgari ücret verilmesinin bir kural haline gelmesinin önündeki en önemli sorunu teşkil etmektedir (Bakırcı, 2002).

4.4.2.2. Çalışma Süresi

Ev-eksenli çalışmada çalışma saatleri çalışanlar tarafından belirlendiği için, süreler, işin yetiştirilmesine bağlı olarak değişebilmektedir. Çalışma saatlerindeki esneklik, ev-eksenli kadınların, duruma göre günde 18 saate kadar çalışmasını da getirebilmektedir. ABD’de ve Avrupa’da bilinen ev-eksenli çalışma sisteminin dışında bazı sektörlerde çalışanlar da işlerini kendi evlerinde yapabilmektedirler. Hizmet sektörünün içinde yer alan reklâmcılık, finans, yayıncılık gibi alanlarda çalışanlar, çalıştıkları firmanın belirleyeceği koşullar altında işlerini kendi evlerinde de yapabilmekte, çalışma saatlerini ve sürelerini kendileri belirleyebilmektedirler. İlk bakışta bir ayrıcalık olarak değerlendirilebilen bu türdeki ev-eksenli çalışmanın, e-mail, telefon ve intranet gibi araçlarla sürekli ve etkin kontrol altında tutulduğu için ofisteki çalışma biçiminden daha katı olduğu ifade edilmektedir (Sennett, 1999).

Tüm dünyada yaygın olan ev-eksenli çalışma sistemi ele alındığında, bu alanda çalışanların çalışma saatlerinin de esnek olduğu söylenebilir. Ev-eksenli çalışan kadınlar, işi zamanında yetiştirdikleri sürece çalışma saatlerini istedikleri gibi ayarlayabilmektedirler. Ancak ürettikleri ürünlerin parça başı fiyatlarının çok düşük olması, kadınları çok fazla sayıda ürün

üretmeye ve sürümden kazanmaya zorlamaktadır. Bunun sonucunda kadınlar, gelir elde edebilmek için çok fazla sayıda ürün üretme taahhüdünü vermekte, siparişleri yetiştirebilmek için de çok uzun saatler çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bazı ülkeler, bu konuda mağduriyetlerin giderilmesi amacıyla bazı yasal düzenlemeler yapmışlardır. Avusturya Evde Çalışma Yasası'nda, işin teslimi için öngörülecek sürenin, hafta sonu ve diğer tatil günlerinde çalışmaksızın yasal çalışma süresi içinde yapılacak biçimde saptanması gerektiği belirtilmektedir. Eğer iş hamile veya yeni doğum yapmış bir kadına verilmiş ise işin teslim süresinin gece, hafta sonu ve tatil günlerini kapsamayacak şekilde belirlenmesi bir zorunluluktur. Belirtilen bu hükümlerin denetiminin sağlanması için Avusturya Evde Çalışma Yasası, işveren, aracı (iş getiren kişi) veya işçinin talebi üzerine, çalışma müfettişine, verilebilecek iş miktarını saptama yetkisi tanımıştır.

Almanya'da geçerli olan mevzuata göre evde yapılacak işin miktarı, sağlıklı bir fabrika işçisinin başka birinden yardım almaksızın normal yasal çalışma süreleri içinde yapabileceği iş miktarından fazla olamaz. İsviçre Federal Evde Çalışma Yasası'nda ise evde yapılacak işin süresi, çalışanın günde en fazla 8 saat çalışarak (hafta sonu hariç) yapabileceği kadar olmalıdır (Bakırcı, 2002).

Avrupa ülkelerindeki ev-eksenli çalışmaya dair hükümler, Asya ve Afrika ülkelerindeki durumla karşılaştırıldığında birbirinden oldukça farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarında ev-eksenli çalışan kadınlar, duruma göre günde 15-20 saat çalışabilmektedirler. Denetim mekanizmalarının yetersiz olduğu ve kayıt dışılığın yüksek olduğu bu bölgelerdeki ev-eksenli çalışma, kadınları eve hapseden ve tüm günlerini, aldıkları siparişi yetiştirmek için harcadıkları bir faaliyete dönüştürmektedir.

4.4.2.3. Tatil ve izinler

Ev-eksenli çalışma sisteminin yaygın olduğu birçok ülkenin mevzuatında ev-eksenli çalışanlarla işyerinde çalışanlar arasında yıllık izinler konusunda eşit uygulama hükümleri bulunmaktadır. Bununla birlikte bir ev-eksenli çalışana işvereni tarafından yıllık izin verilebilmesi için, ev-eksenli çalışanın sadece o işverene çalışması gerekmektedir. Ev-eksenli çalışan birisi, düzensiz ve değişik işverenler için çalışıyorsa, bu çalışanın yıllık izin hakkının bulunması da söz konusu olamamaktadır.

Avusturya’da kesintisiz olarak 6 ay bir işveren için çalışan ev-eksenli, çalıştığı her ay için iki buçuk gün ücretli izin talep edebilmektedir. Arjantin’de ev-eksenli çalışanın ücretli yıllık izni hak edebilmesi için bir işverene bağlı olarak 1 yıl içinde 12 defa iki haftalık periyotlarla çalışmış olması gerekmektedir. Almanya’da yıllık ücretli izin süresi 18 gündür. Uruguay’da bütün ev-eksenli çalışanlar, çalıştıkları süre ve kazançları ile orantılı olarak ücretli izin hakkına sahiptirler ve işverenler “evde çalışma fonu”na aidat ödemekle ve bu fondan yıllık ücretli izinler de sağlanmaktadır. Fransa’daki ev-eksenli çalışanların işverenden, yıllık brüt kazançlarının %10’u oranında izin parası talep etme hakları bulunmaktadır. Ancak bu uygulamanın ev-eksenli çalışana tatil yapmayarak daha uzun çalışmaya teşvik ettiği, bu yüzden ev-eksenli çalışanın izin yapmasını bir nevi engellediği yorumları da yapılmaktadır (Bakırcı, 2002).

4.4.2.4. İş Güvencesi

Ev-eksenli çalışanların sosyal hakları incelenirken en önemli hususlardan birinin ev-eksenli çalışanların iş güvencesi olduğu görülmektedir. Buradaki temel sorun yine ev-eksenli çalışanların işçi mi yoksa başka bir statüde çalışan mı olduklarının belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Mevzuatlarında ev-eksenli çalışana “işçi” olarak kabul eden ülkelerde ev-eksenli çalışanlar, işverenin haksız feshine karşı işyerlerinde çalışan işçilerle aynı ölçüde korunmaktadırlar. Alman Evde Çalışma Yasası’nda, ev-eksenli çalışanın sözleşmesinin feshi, işyerinde çalışan işçinin iş sözleşmesinin feshi ile aynı biçimde düzenlenmiştir. Bazı ülkeler, ev-eksenli çalışana iş verilmemesini sözleşmenin feshi olarak kabul etmektedir. Örneğin Portekiz’deki uygulamada, aksi belirtilmediği sürece ev-eksenli çalışan, birbirini izleyen altmış günden fazla bir süre iş alamamışsa, bu sürenin sonunda iş ilişkisinin sona erdiği kabul edilmiştir. Bu durumda çalışan çalışmadığı sürece elde edebileceği gelirin ya da sözleşme süresindeki gelirin ortalama miktarının en az %50’si oranında tazminat talep edebilmektedir. İş sözleşmesinin fesih ile sona erdirilmesi durumunda ev-eksenli çalışana tazminat verilmesi hükmü, çok az ülkede kabul edilmiştir. Almanya, Portekiz ve Uruguay bu ülkelerden bazılarıdır (Huws and Podro, 1995; Bakırcı, 2002).

4.4.2.5. Ev-Eksenli Çalışanların İş Sağlığı ve İş Güvenliği

Ev-eksenli çalışma sisteminde birbirinden farklı birçok alanda üretim yapılabilir. Kimyasal maddelerin işlenmesinden, elektronik ürünle-

rin parçalarının monte edilmesine, ağaç işlerinden konfeksiyona kadar çok geniş bir alanda yapılan ev-eksenli üretim, kullanılan maddelere, çalışma sürelerinin uzunluğuna, kullanılan kimyasal maddelerin özelliğine göre çalışanlar üzerinde tehlikeli sonuçlar, yaralanmalar ve hastalıklar doğurabilmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin, ev-eksenli çalışma sistemine dair bazı düzenlemeler getirmesi gerekmiştir. Kosta Rika, Panama, Uruguay ve Venezüella gibi bazı Latin Amerika ülkelerinde ev-eksenli yapılan işler ve mekânların işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından yetkili devlet kurumlarınca belirlenen koşullara uygun olması gerektiği vurgulanmışken; Fransa, İtalya, Almanya, Portekiz ve Polonya’da bu konuda çok daha kesin düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Japonya’da ve İsviçre’de tehlikeli maddelerle çalışılan işlerde işveren, tehlikelerden korunmak için alınması gereken önlemleri ev-eksenli çalışanlara açıklamak zorundadır. Portekiz’de, yiyecek maddeleri ile bağlantılı ev-eksenli çalışmanın yapılabilmesi, ancak bu çalışmanın bulaşıcı bir hastalığa neden olmayacağına ilişkin doktor raporu varsa mümkündür (Bakırcı, 2002).

Ülke örnekleri incelendiğinde ev-eksenli çalışma sisteminde uluslararası düzenlemelerin hala çok yetersiz olduğu, bu konuda yapılması gereken birçok yasal düzenlemenin olduğu açıktır. Çalışma statülerindeki belirsizliğinin giderilmesi, ev-eksenli çalışan kadınların ücret, izin, sosyal güvenlik gibi birçok haklarının tanınmasının da önünü açacaktır.

4.4.2.6. Ev-Eksenli Çalışanların Sosyal Güvenlik Hakları

Çalışanların bir sosyal güvenliğe sahip olmalarının en temel şartı, prim ödeme esasına dayanan bir çalışma ilişkisinin var olmasıdır. Bu sebepten, sosyal sigorta yardımlarını almaya hak kazanmak için bir “iş” ilişkisinin varlığı şarttır. Bu kapsamda, ev-eksenli çalışanların sosyal güvenlik sisteminden yararlanmaları için “işçi” sayılmaları gerekmektedir. Ülkemizin de içinde yer aldığı birçok ülkedeki uygulamada ev-eksenli çalışanlar “işçi” olarak kabul edilmemekte, dolayısıyla sosyal güvenlik sisteminin dışında yer almaktadırlar. Ülkemizde bu konuda bazı ek düzenlemeler getirilmiş ve “isteğe bağlı sigortalılık” imkânı sağlanmıştır. Ancak “isteğe bağlı sigortalılık” bir iş ilişkisine dayanmamakta, çalışan ya da çalışmayan herkese primlerini kendisi ödemesi durumunda sosyal sigorta hakkı tanınmaktadır.

Birçok ülkedeki mevcut uygulamaya göre sosyal sigorta hakkından yararlanmanın temel koşulu, asgari bir çalışma süresinin ve asgari kazancın bulunması zorunluluğudur. Avusturya’daki uygulamada, ev-eksenli çalışanların haftada 10-12 saatlik bir kazanca sahip olmaları gerekmektedir. Hollanda’da ise sigorta yardımlarını alabilmek için kişinin, aylık asgari ücretin en az %40’ı kadar gelir elde etmesi gerekmektedir. Düzenli bir iş akışının ve çalışmanın olmadığı, ücretlerin çok düşük olduğu ev-eksenli çalışma sisteminde, belirtilen şartların yerine getirilmesi zordur. Bunu gözeten bazı ülkelerde (Hollanda ve İspanya) ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik olarak farklı bir sosyal güvenlik düzenlemesi yapılmıştır (Ruiz, 1992; Bakırcı, 2002).

4.5. Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma ve Mevzuatlardaki Durum

Ev-eksenli çalışmanın Türkiye’deki gelişimi incelendiğinde bu sistemin ekonomide yaşanan dönüşüme paralel olarak 1980’lerden itibaren özellikle metropol kentlerde giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinin uzun yıllar izlediği “ithal ikameci” modelin terk edilerek 1980’lerin başından itibaren “ihracata dayalı büyüme” modelinin uygulanmasıyla birlikte Türkiye ekonomisi, uluslararası ekonomiye ve rekabete eklemlenme çabalarına girmiştir. Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabete eklemlenme sürecinde en etkili olduğu sektörlerin başında ise o dönem ihracatında da büyük paya sahip olan ve emek-yoğun olarak üretim yapılan konfeksiyon ve dokuma sektörü gelmektedir. “Özellikle emek-yoğun sanayilerin başında gelen konfeksiyon ve dokuma sektörlerinin dışsatımda başı çekmesi rastlantı değildir. Ucuz emeğin çok önemli olduğu bu sektörlerden, önce dokuma, daha sonra konfeksiyon, 1970’li yıllarda görece olarak daha yüksek olan işçi ücretlerinin 1980 sonrasında aşağıya çekilmesi ile dışa açılmada önemli bir fırsatı yakalamışlardır” (KSGM, 1999a: 7). Birçok firma, konfeksiyon ve dokuma sektöründe kullandıkları ucuz işgücü sayesinde uluslararası rekabette büyük avantaj sağlamıştır. Ucuz işgücüne ek olarak, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi büyük kentlerdeki konfeksiyon firmaları, işyeri ve işgücü maliyetlerini kırmak amacıyla üretimlerini küçük yerel atölyelere ve eve iş verme sistemine kaydırmışlardır. Ekonomide yaşanan dönüşümle birlikte kadın emeği de ucuz işgücü olarak bu piyasaya girmiş ve geçen yıllar içerisinde bu katılım artmış; ancak bu katılım büyük oranda kayıt dışı olarak gerçekleşmiştir. Bugünkü durum da bundan farklı değildir;

çünkü daha önce de belirtildiği üzere 2009 yılı verilerine göre Türkiye’de çalışan kadınların %60’a yakını kayıt dışı çalışmaktadır (TÜİK, 2009).

1980’lerden itibaren kentlerdeki nüfusun artması ve emek piyasasının yoğun olarak niteliksiz işgücünden oluşma sürecinin kökenleri, Türkiye’de son 50 yıldır yaşanan göç olgusuyla ilgilidir. 1950’lerden itibaren artarak devam eden tarımdaki makineleşme süreci sonucunda kırsal kesimlerde yaşayan birçok kişi, daha iyi yaşam koşulları ve iş bulma amacıyla büyük kentlere kitleler halinde göç etmiş, bunun sonucunda kentlerdeki emek arzı oldukça artırmıştır. Kentlerdeki iş arayan sayısının hızla artması karşısında yeteri kadar iş sahası açılmamıştır. Bunun sonucunda kentlere göç etmiş büyük kitleler, herhangi bir alanda yeterli mesleki bilgiden yoksun bir şekilde emek pazarına girmiştir. Bunun sonucunda birçok kişi, emek-yoğun alanlarda ve “marjinal” olarak ifade edilen işportacılık, inşaat işçiliği, eve iş alma gibi alanlarda çalışmaya başlamıştır.

Türkiye ekonomisinin uluslararası piyasalara eklemlenme sürecinde emek arzının aşırı yüksek olması, bir yandan ücretleri aşağı çekerken, bir yandan da üretimin, daha çok emek-yoğun sektörlere kayması sonucunu getirmiştir. “Yeni koşullarda dışa açılma sürecinin, emeğin üretime katılımı ve emek piyasası için farklı anlamları da bulunmaktadır. Daha da ötesi, bu yeni üretim ve işgücü örgütlenmesinin kadın emeği açısından önemi büyüktür. Özellikle metropoliten alanlardaki emek piyasasının niteliği bu süreçte büyük rol oynamaktadır. Fabrika ve atölye dışına da taşan emek kullanımıyla kadın işgücü evde de istihdam edilebilmekte, metropoliten alanlardaki işgücü fazlası nedeniyle, konfeksiyon sanayi gibi bazı sektörlere farklı olanaklar getirmektedir” (KSGM, 1999a: 7).

Doç. Dr. Erendil’in (1999) belirttiği üzere, üretim süreçlerinde yaşanan yapısal dönüşüm ve esneklik konusu bir arada düşünüldüğünde görülmektedir ki “ev-eksenli çalışma”yı da kapsayan esnek emek süreçleri, belirli bir emek tipini tanımlamakta ve sürekliliği olmayan, güvencesiz ve ucuz işgücüne olan talep kayıtsız ya da ev-eksenli çalışmayı gündeme getirmektedir. Buna bağlı olarak, toplumsal olarak kadına ve kadın emeğine yüklenen belirli roller ve nitelikler bu sürece uygun düşmekte ve bilinçli olarak pekiştirilmektedir.

Türkiye’deki ev-eksenli çalışmanın üç şekilde ortaya çıktığı görülmektedir:

- Firmalara taşeronlar aracılığıyla yapılan fason üretim,
- Sipariş usulü üretim,
- Kendi hesabına yapılan ev-eksenli üretim.

Ülkemizdeki ev-eksenli çalışma sisteminin, özellikle fason üretim ile kendi hesabına yapılan ev-eksenli üretimde oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Her iki ev-eksenli çalışma sisteminde de yaşanan en temel problem, bu alanda çalışan kadınların hemen hiçbirinin sosyal güvenliğe sahip olmamalarıdır. Ülkemizde eşe ya da babaya bağlı olarak sigortadan yararlanma oldukça yaygındır. Ancak aile dışında kalma durumları ortaya çıktığında kadınların büyük mağduriyetler yaşadıkları görülmektedir.

Taşeron sistemi altında gerçekleşen ev-eksenli çalışma sisteminde yaşanan en temel sorunlar; ücretlerin düşüklüğü, çalışma koşullarının kötü olması, işin süreksiz olması ve son olarak iş bulmanın oldukça zor olmasıdır. Ev-eksenli çalışan kadınların büyük çoğunluğu, aldıkları işler bittikten sonra, başka bir iş almakta büyük sıkıntılar çekmektedir. Çünkü firmaların büyük çoğunluğu, kadınları doğrudan muhatap kabul etmemekte, çoğu zaman bu şekilde gelen kadınlara iş vermemektedir. Bu koşullarda çalışan kadınların kurumsal bir kimlik altında örgütlenmeleri ve bu şekilde firmalarla görüşmeleri daha mümkün görülmektedir.

Kendi hesabına ev-eksenli çalışan kadınların karşılaştıkları sorunların başında ürünlerini pazarlama, bu ürünleri fiyatlandırma, hangi ürünlerin üretileceğine karar verme ve ürün geliştirme gelmektedir. Kendi hesabına ev-eksenli olarak çalışan kadınların büyük çoğunluğu, piyasada çok talep görmeyen, yöresel/otantik özellikleri ağır basan ürünler üretmekte ve bunları pazarlamakta büyük sorunlar yaşamaktadırlar. Piyasanın talep edeceği ürün dizaynları konusunda yeterli bilgiye ve altyapıya sahip olmamaları, kadınların ürettikleri çoğu ürünün ellerinde kalmasına yol açmaktadır. Bu hususta, kendi hesabına ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik iş geliştirme ve dizayn oluşturma gibi alanlarda meslek kurslarının düzenlenmesi ve bu kursların sayılarının artırılması olumlu sonuçlar verecektir.

Her iki ev-eksenli çalışma biçimi bir bütün olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan en temel problemlerin başında, bu alandaki emeğin “görün-

mezliğı” geldiğı söylenebilir. Ev-eksenli çalışan kadınların emeklerinin görünmemesinin en önemli nedenlerinden biri de istatistiklerin hazırlanması sürecinde oluşturulan işgücü anketlerinin bazı yetersizlikler taşımasıdır. Bazı akademisyenler, TÜİK tarafından hazırlanan hanehalkı işgücü anketlerinde ev-eksenli çalışma ile ilgili veri toplanabildiğini belirtmekte; ancak elde edilen bu verilerin, kullanılan yöntemlerin, soru biçimlerinin ve veri toplama şartlarının ev-eksenli çalışma ve ev-eksenli çalışanların özellikleri dikkate alınarak düzenlenmeden toplanıp işlendiğinden gerçekleri yansıtmakta yetersiz kaldığını ifade etmektedir (Hatatoğlu vd., 2002).

Ev-eksenli çalışan kadınların emeğinin görünmez oluşunun önemli bir nedeni de bu alanda çalışan kadınların kendilerini “çalışıyor” görmemeleridir. Ev-eksenli olarak çalışan kadınlar üzerine yapılan birçok alan araştırmasında (Kümbetoğlu, 1994; Çınar, 1989; White, 1999), günde 10 saate yakın çalışmalarına ve bu işi çok uzun zamandan beri yapmalarına rağmen ev-eksenli çalışan kadınların hemen hiçbiri “işlerini ciddiye almamakta ve kendilerini çalışıyor olarak görmemektedir” (Çınar, 1989: 15). Özbay’a (1990) göre, kendilerini “çalışan kadın” olarak görmeyen bu kadınlar, yaptıkları işi geçici bir uğraş, evde boş zamanlarını değerlendirdikleri ev işlerinin bir uzantısı olarak görürler ve kazandıkları parayı düzensiz, geçici bir yan gelir (cep harçlığı) olarak tanımlamaktadırlar (KSGM, 1999b).

Ülkemizde ev-eksenli çalışan kadınların özellikleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun evli ve çocuk sahibi olduğu görülmektedir (Lordoğlu, 1990). Bunun temelinde ise toplumsal işbölümündeki cinsiyetçi rol dağılımının ev-eksenli çalışma ile uyumlu olması, birbirini bütünlemesi gelmektedir. Genel bakış açısına göre “bir iş yapmıyor” olarak düşünülen “ev kadınları”, ek-eksenli çalışma içine girerek hem aile bütçelerine “katkı” sağlamakta, hem de “dışarıya” çıkmamış olmaktadır. Ev-eksenli çalışmanın niteliğı gereğı, işin evde esnek saatler içinde yapılabilmesi, annelik ve ev kadınlığı gibi sorumlulukların bir arada yürütülmesine de olanak sağlamaktadır.

Türkiye’deki ev-eksenli çalışma örneklerinin tümünde ortak olan özelliklerden biri de, ev-eksenli çalışan kadınların yaptıkları işleri “aracı” denilen kişiler aracılığı ile bulmalarıdır. İstatistikî verilerin toplanması ve değerlendirilmesindeki yetersizliğin yanında ev-eksenli çalışan kadın-

ların durumlarını yasal mevzuatlar açısından belirleyen en temel unsur, birçok ülkenin yasal mevzuatında bu kadınların “işçi” olarak kabul edilmemesidir. Bunun yanında ev-eksenli çalışan kadınların da kendilerini “işçi” olarak değil “ev hanımı”, “işsiz” gibi isimlerle adlandırmaları bu sektörde çalışan kadınların görünmezliğini artıran en önemli sebeplerden biridir.

Türkiye’de ev-eksenli çalışan kadınlar, kendi aralarında bir birlik oluşturma yönündeki çalışmalarına yoğun olarak 2000’li yılların başlarında başlamışlardır. Geçmiş yıllarda bir araya gelerek çeşitli kurum ve kuruluşlarla görüşmeler yapan ev-eksenli çalışan kadınlar, sendikalarla da görüşerek sendikaların kendilerine ilişkin politikalar oluşturmalarını, yaptıkları çalışmaları da desteklemelerini talep etmektedirler. Ülkemizdeki ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenmeye yönelik çalışma yürüttükleri en önemli zeminlerden biri de uluslararası olarak örgütlenmiş olan HomeNet’tir.

Geçmiş yıllarda çeşitli zeminlerde bir araya gelen ev-eksenli çalışan kadınlar, nasıl bir örgütlenmenin kendileri için daha faydalı olacağını tartışmışlar, “ev-eksenli kadın kooperatifleri” altında örgütlenmenin dernek, vakıf gibi diğer örgütlenme biçimlerine göre daha avantajlı olacağı sonucuna varmışlardır (Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu, 2002). Vakıf olarak örgütlenmenin, kuruluş sürecinde mali kaynak gerektirmesi, kurucu üyelerin değiştirilememesi ve gelir getirici faaliyette bulunulamaması sebebiyle ev-eksenli çalışan kadınlar tarafından tercih edilmediği görülmektedir. Derneklerin de yine benzer şekilde gelir getirici faaliyette bulunamaması, ev-eksenli çalışan kadınları başka tür örgütlenme biçimleri aramaya itmiştir. Kooperatifler, üyeleri arasında dayanışmacı ilişkileri içermesi ve gelir getirici faaliyette bulunulabilmesi sebebiyle kadınlar tarafından yoğun olarak tercih edilen örgütlenme biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü verilerine göre 2010 yılına gelindiğinde Türkiye’de toplam 75 kadın kooperatifinin bulunduğu görülmektedir. Bunların dışında, İstanbul’un Avcılar ilçesinde bulunan “Sınırlı Sorumlu Avcılar Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Küçük Sanat Kooperatifi” ile Ankara’nın Tuzluçayır semtinde bulunan “Kozadan İpeğe Kadın Kooperatifi”, ev-eksenli çalışan kadınların kurduğu ve bu alanda çalışma yürüten kooperatiflerdir. Ev-eksenli çalışmanın ülkemizdeki yaygınlığı göz önünde bulundurul-

duğunda sadece iki tane ev-eksenli kadın kooperatifinin bulunmasının yetersiz olduğu söylenebilir.

Kadın kooperatifleri, üyeleri arasında dayanışma duygusunu geliştirmesi ve gelir getirici faaliyette bulunabilmesi sebebiyle kadınlar tarafından tercih edilen bir örgütlenme biçimi olmakla birlikte, kooperatiflerle ilgili olarak son dönemde yapılan bazı düzenlemeler, kadın kooperatiflerine ek yükümlülükler getirmekte, bu da kooperatifler tarafından olumsuz olarak algılanmaktadır. 23.07.2009 tarih ve 27297 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 14.07.2009 tarih ve 2009/15233 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla 2002 yılından beri 1 TL olan kooperatiflerdeki 1 ortaklık pay değeri 100 TL’ye yükseltilmiştir. Yoğun olarak düşük gelir grubundaki kadınların katıldıkları kooperatiflerdeki ortaklık pay değerinin 1 TL’den 100 TL’ye çıkarılmasının, kooperatiflerdeki yoksul kadınlar açısından olumsuzluklar içerdiği söylenebilir. Bununla birlikte Bakanlar Kurulu’nun ilgili kararında belirtilen 100 TL’nin %25’inin peşin, geri kalanın ise kooperatiflerin yönetim kurulunun alacağı karar doğrultusunda çok uzun vadelere bölünebilmesi, ödemenin yapılmasını kolaylaştırıcı bir düzenleme olarak değerlendirilebilir.

4.5.1. Yasal Durum

Ülkemizde özellikle 1980’lerden itibaren giderek yaygınlaşan ev-eksenli çalışma sistemi, kayıt dışı istihdamın da önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Ancak çok sayıda yoksul kadının, ayakta kalmak ya da ailelerine ek gelir sağlamak amacıyla bu alana yöneldiğine sıkça rastlanmaktadır. Ev-eksenli çalışan kadınların, çok düşük ücret karşılığında, uzun saatler boyunca ve sosyal sigorta haklarından yoksun bir şekilde çalışmalarına karşın, ev-eksenli çalışma sistemi azalmamış, aksine yurdun birçok bölgesine de yayılmıştır. Bunun temelinde ev-eksenli kadın emeğinin ucuz ve örgütsüz oluşu yanında, bu çalışma sisteminin kadının toplumsal cinsiyet rolleri ile örtüşmesi yatmaktadır.

Ev-eksenli çalışan kadınların yaşadığı sorunlar bir bütün olarak ele alınıp incelendiğinde sorunların temelinde, diğer birçok ülkede olduğu gibi ev-eksenli çalışanların yasal statülerinin belli olmaması yatmaktadır.

29.04.1926 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 818 sayılı Borçlar Kanunu’nun “Parça veya Götürü İşte Mesuliyet” başlıklı

bölümde yer alan 322’inci maddede, evde çalışanın da işçi sıfatı taşıdığı belirtilmektedir. Bu kapsamda ev-eksenli çalışmada ortaya çıkan sözleşmenin tarafları ev-işçisi ve işverendir. Burada, yasa koyucunun, atipik bir iş sözleşmesi düzenlediği ifade edilmektedir (Murat, 2000).

25.08.1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanunu’nun “İstisnalar” bölümünde yer alan 5’inci maddesinin 3’üncü fıkrasında *“Bir ailenin üyeleri veya hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde”* çalışanların Kanun kapsamının dışında olduğu belirtilmektedir. Aynı hüküm, 1971 tarihli İş Kanunu’nun değiştirilen hali olan 22.05.2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu’nda da belirtilmiştir. 4857 sayılı yeni İş Kanunu’nun “İstisnalar” bölümünde yer alan 4’üncü maddenin (d) fıkrasında *“Bir ailenin üyeleri ve 3 üncü dereceye kadar (3 üncü derece dâhil) hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde”* İş Kanunu hükümlerinin uygulanmayacağı, yani ev-eksenli olarak çalışanların bu Kanun kapsamında değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir. Ancak her iki Kanun’da da, evlerde yapılan işlerin kapsamının neler olduğu ve el sanatlarıyla yapılan işlerin hangileri olduğu konusu belirsizlik taşımaktadır.

Bazı yazarlar tarafından, ev-eksenli çalışanların tümünü bahsi geçen 4857 sayılı Kanun’un “İstisnalar” bölümünde yer alan 4’üncü maddesinin (d) fıkrasına göre değerlendirmenin doğru olmayacağı ifade edilmektedir. Çünkü Kanun’daki “İstisnalar” bölümünde belirtilen ev-eksenli çalışma, “bağımsız ev-eksenli çalışanları” kapsamaktadır (Keskin, 2002). Bu kapsamda, ücret karşılığında evde çalışan tarafından yapılan iş, işveren tarafından verilen talimata göre yapıldığından, işveren ile evde çalışan arasında bir “bağımlılık” ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle de evde çalışma iş sözleşmesine göre gerçekleşen bir çalışma biçimidir.

İş Müfettişi Yasemin Güngör’e göre İş Kanunu’nun ilgili hükmünde sadece “evlerde yapılan el sanatları işleri”nin istisna tutulduğu, evlerde yapılan ve el sanatlarından sayılmayan işlerin ise istisnalar arasında sayılmaması sebebiyle ev-eksenli çalışmanın İş Kanunu kapsamında yer alması gerekmektedir. Dolayısıyla dokumacılık, nakış, halıcılık gibi el sanatlarından sayılan işleri, evlerinde ve dışarıdan başka birini katmadan yapan işçilerin İş Kanunu’nun kapsamının dışında olacağı ifade edilirken; ev-eksenli çalışmanın en yaygın olduğu iş alanları olan konfeksiyon, oyuncak yapımı, ayıklama, paketleme gibi el sanatlarından sa-

yılmayacak işlerde çalışanların İş Kanunu'na tabi olması gerektiği ifade edilmektedir (Güngör, 2002).

Daha önce de belirtilen Yargıtay 21. Hukuk Dairesi'nin 08.06.2000 tarihinde aldığı karar, (Esas: 2000/4584, Karar: 2000/4611) *“işyerinin işlemini parça başı ücretle ve evinde çalışarak yapan kişinin iş akdiyle çalıştığıının kabul edilmesi gerektiğini”* vurgulamakta, bir işverene “bağımlı” ev-eksenli çalışan kadınların da “işçi” sayıldığını, bu iş ilişkisinin de bir “iş sözleşmesi” olduğunu vurgulaması bağlamında önemlidir.

Ev-eksenli çalışan kadınların hukuki statülerinin belirsiz olması, beraberinde başka sorunları da getirmektedir. 05.05.1983 tarihli ve 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun “Sendika Üyeliği Şartları” bölümünde yer alan 20'inci madde, *“On altı yaşını doldurmuş olup da bu Kanuna göre işçi sayılanlar, işçi sendikalarına üye olabilirler. On altı yaşını doldurmamış olanların üyeliği kanuni temsilcilerinin yazılı iznine bağlıdır.”* hükmünü belirtmekte, böylece sendikaya üye olabilmek için kanunen “işçi” olmanın gerektiği ifade edilmektedir. Bu kapsamda ev-eksenli çalışan kadınlar, kanunen işçi olarak kabul edilmediği için sendika gibi örgütlere üye olamamaktadırlar. Yine aynı Kanun'un 3'üncü maddesinde *“İşçi sendikaları, işkolu esasına göre bir işkolunda ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile bu işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur.”* denilmekte ve kurulacak işçi sendikalarına işkolu esası getirilmektedir. Belirli bir işkolunda çalışma esasının olmadığı ev-eksenli çalışma sistemi, Kanun'un bu maddesi gereğince sendika kuramamaktadır.

Bu hususlara ek olarak, tarafı olduğumuz bazı uluslararası sözleşmeler, ülkemizin, ev-eksenli çalışanlara yönelik olarak bazı düzenlemeler yapmasını öngörmektedir. 25.06.1973 tarihli ve 1769 sayılı Kanun ile onaylanan ILO'nun 26 sayılı “Asgari Ücret Tespit Usulleri İhdasına İlişkin Sözleşmesi” bunlardan biridir. 26 sayılı Sözleşme'nin 1'inci maddesinde *“Milletlerarası Çalışma Teşkilatının bu Sözleşme'yi onaylayan her üye devleti, toplu sözleşme yoluyla veya başka bir yolla etkili bir ücret tespiti usulünün bulunmadığı veya o ücretlerin istisnai şekilde düşük olduğu işlerde veya işlerin bölümlerinde (özellikle evde yapılan işlerde) asgari ücret tespitine imkân veren usulleri ihdas veya muhafazayı taahhüt eder.”* denilmektedir. Ülkemiz tarafından onaylanan ve temel hak ve hürriyetler kapsamında değerlendirilen bir hakkı düzenlemesi sebebiyle Anayasamızın 90'ıncı maddesine göre ILO'nun 26 sayılı Sözleşmesi,

Anayasa maddesi hükmünde olup gereğinin yerine getirilmesi kanuni bir zorunluluktur. Ancak, ülkemizde ev-eksenli çalışanlara yönelik bir asgari ücret uygulaması olmadığından, söz konusu Sözleşme’nin gerekleri yerine getirilmemektedir (Güngör, 2002).

Belirtilen hususlar bir bütün olarak ele alındığında ev-eksenli çalışan kadınların yasal olarak işçi statüsünde kabul edilmeleri, bu alanda çalışan kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesinde atılacak önemli bir adımdır. Ancak bu alanda etkin bir denetim mekanizmasının yokluğunda, ev-eksenli çalışma sistemi içinde yer alan faaliyetlerin tümü yine kayıt dışında kalacak, bu alanda çalışan kadınlar da düzgün çalışma koşullarından yoksun bir şekilde çalışmaya devam edeceklerdir. Dolayısıyla ev-eksenli çalışan kadınların kanun önünde “işçi” olmaları yetmemekte, evde çalışma sisteminin mutlaka kayıtlı bir üretim ve çalışma haline getirilmesi, bu kapsamda bir işverene bağımlı olarak evde çalışanların durumlarının netleştirilmesi için bazı yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Ev-eksenli çalışma sisteminin denetlenmesinde karşılaşılan ilk güçlük, üretimin evde yapılmasından kaynaklanmaktadır. Anayasal bir hak olan konut dokunulmazlığı sebebiyle, ev-eksenli çalışanları ve yapılan işi denetleyecek olan iş müfettişleri, mevcut yasal düzenlemelere göre işin yapıldığı konuta girememekte ve denetim yapamamaktadır. Bu sebeple, ev-eksenli çalışma sisteminin çalışma koşul ve ortamına ilişkin temel konular ayrı bir yasayla düzenlenmeli ya da İş Kanunu kapsamına alınıp ilgili maddelerde konuyla ilgili olarak özel vurgulamalar yapılmalı ya da ek maddeler getirilmelidir (Keskin, 2002). Yasalarda yapılacak düzenlemeler yanında ev-eksenli çalışma sistemini kayıt altına alabilmek için ev-eksenli çalışanlara ve onları çalıştıranlara yönelik vergi indirimleri gibi olanaklar getirilebilir, evde yapılan üretimde kullanılan elektrik, su gibi girdiler daha ucuz bir fiyatla sağlanabilir. Böylece ev-eksenli çalışma sistemi bir ölçüde kayıt altına alınabilir, bu alanda çalışan kadınlar da daha düzgün koşullar altında çalışma olanağına kavuşabilirler.

4.5.2. Olumlu ve Olumsuz Yanları

Esnek çalışma biçimlerinin çalışanlar üzerinde doğurduğu sonuçlar konusunda literatürde birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bazı görüşler esnekliğin olumlu olduğunu iddia ederken bazıları esnekliğin emek aç-

sından birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiğini iddia etmektedir. Aynı şekilde, esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışmanın kadınlar üzerinde yarattığı sonuçlar açısından birbirinden farklı görüşler mevcuttur.

Ev-eksenli çalışma sisteminin kadınlar açısından olumsuz olduğunu iddia edenlerin en temel argümanları arasında; ev-eksenli çalışma biçiminin kayıt dışı çalışmayı pekiştirdiği, düzensiz ve dağınık bir çalışma biçimi olduğu için sendikal örgütlenme dâhil her türlü örgütlenmeyi olanaksız kıldığı, istatistiklerde tam olarak gözükmediği için kapsamının ne olduğunun tespit edilememesi yer almaktadır.

İstanbul'da konfeksiyon sektöründe ev-eksenli olarak çalışan kadınlar üzerine alan çalışması yapan Prof. Dr. Lordoğlu'na göre (1990), ev-eksenli çalışma, emek örgütlenmesini geriye çekerek geleneksel değerlerin yeniden üretilmesini sağlayan sosyal yapıyı hâkim kılan, kadınları evin dört duvarı arasına hapsederek dünya ile ilişkisini koparan ve onu kullanan bir sürecin ifadesidir.

Bazı akademisyenlere (Eraydın ve Erendil, 1999) göre birçok kadın, sürekllilik taşınamaması ve ücretlerin çok düşük olması sebebiyle, ev-eksenli çalışma sisteminden vazgeçmekte ya da ev dışındaki atölyelerde işçi olarak çalışmayı tercih etmektedir. Ev içinde olduğu ve gündelik hayatlarının bir devamıymış gibi algılandığı için ev-eksenli çalışma biçimi, bizzat kadınlar tarafından bir "iş" olarak algılanmamakta, böylece bu alandaki kadın emeğinin görünmezliği daha da pekişmektedir. İstanbul'da ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik yapılan bir alan çalışmasında, kadınların çok büyük çoğunluğunun yaptığı işi "iş" olarak görmediği ifade edilmektedir (White, 1999). Kadınların yaptıkları işi, iş olarak görmemeleri, bu alanın istatistiklerdeki görünmezliğini de artırmaktadır.

Belirtilen olumsuzluklara ek olarak, ev-eksenli çalışan kadınların yaptıkları işler, ev ortamında yapıldıkları için başta çocuklar olmak üzere ailenin diğer fertleri açısından da ciddi sağlık sorunları ve tehlikeler içermektedir. Ev-eksenli çalışma sistemi, içerdiği tehlikeler ve sebep olduğu sağlık sorunları yanında başka sosyal sorunlara da yol açmaktadır. Bu sistemde, çocuk emeğinin oldukça yoğun olarak kullanıldığı, özellikle kız çocukları ile bekâr kadınların ev-eksenli çalışma sürecinin bir parçası oldukları görülmektedir (Hattatoğlu, 2000-2002; Kümbetoğlu, 1994;

Eraydın ve Erendil, 1999). Bunun sonucunda yoksul ailelerdeki kız çocuklarının okula gitmek yerine ev-eksenli üretime katılarak eğitimden yoksun kaldıkları görülmektedir. Bu durum özellikle Asya ve Afrika ülkelerindeki ev-eksenli çalışma örneklerinde sıkça görülen bir durumdur.

Ev-eksenli çalışmanın taşıdığı yoğun olumsuz özellikler yanında sınırlı da olsa bazı olumlu özelliklerinin olduğu ifade edilmektedir. Ev-eksenli çalışma, aile gelirlerinin düştüğü, işsizliğin yaşandığı ailelerde oldukça önemli bir gelir kaynağı haline gelebilmektedir. Süreksiz, belirsiz ve düşük gelir sağlayan bir çalışma olarak görülen ev-eksenli çalışma biçimi, ailenin tek geliri olduğu durumlarda yaşamsal önem kazanmaktadır. Ev-eksenli çalışma üzerine yapılan alan araştırmaları, ev-eksenli çalışma sisteminin kadınlar üzerinde özgürleştirici bir etkisi olduğunu ve çalışmanın aile içi iktidar ilişkilerinin dönüşümünde önemli bir araç haline gelebildiğini göstermektedir (Erendil, 2002). Aynı zamanda eve gelir getirmenin aile içindeki iktidar ilişkilerinde ve kadının statüsünde önemli dönüşümleri beraberinde getirdiği, kadınların eskisine nazaran biraz daha güçlü bir konuma yükseldiği söylenebilir.

Genel Değerlendirme

Esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışma sistemi bir bütün olarak ele alındığında, bu türdeki çalışma biçiminin dünyanın farklı bölgelerinde farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Avrupa bölgesinde ev-eksenli yapılan işler ve bu işi yapan kadınların özellikleri ile Asya ve Afrika bölgelerindeki ev-eksenli çalışan kadınların ve yaptıkları işlerin özellikleri nitelik itibarıyla farklılıklar içermektedir. Avrupa ülkelerindeki ev-eksenli çalışan kadınlar, yaptıkları işi kendilerine ek gelir olarak kurgularken, Asya ve Afrika bölgelerindeki ev-eksenli çalışan kadınlar için ev-eksenli çalışma, yaşamsal bir öneme sahiptir.

Ev-eksenli çalışma sistemi içinde, yapılan işlerin özellikleri de bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. Yoksul bölgelerdeki ev-eksenli kadınlar, birçok farklı iş yapmakla birlikte genel olarak dokuma, konfeksiyon, küçük elektronik parçalar ile oyuncak parçalarının montajı, mobilya ürünlerine reklam bantları (sticker) yapıştırma, tütsü yapma gibi işler yaparken; Avrupa’daki ev-eksenli kadınların yoğun olarak dokuma ve konfeksiyon işleri yanında süs eşyası yapma, ahşap boyama ve benzeri işleri yaptıkları görülmektedir.

Ev-eksenli çalışma sisteminde yapılan iş bağlamında bölgelere göre farklılıklar bulunsa da dünyadaki ev-eksenli çalışan kadınların çalışma koşullarının oldukça benzer olduğu görülmektedir. Herhangi bir bölge ayrımı olmaksızın ev-eksenli çalışan kadınların tümü çok düşük ücretler karşılığında ve çok uzun saatler boyunca çalışmaktadırlar. Kimi zaman 20 saati bulan çalışma süreleri kadınları eve hapseder bir niteliğe bürünmekte ve çok ciddi sağlık sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Hatırlanacağı üzere esnekleşme konusunun teorik alt yapısını oluşturan *Kurumsalcı* teori, *Fransız Düzenleme Okulu* temsilcilerinden Leborgne ve Lipietz ile esnek çalışma sistemini savunan kimi akademisyenlere göre, esnek çalışma biçimleri, çalışanların teknik ve mesleki bilgilerini artıracak, çalışanlar bu süreç sonunda daha bilgili ve yüksek becerili işçiler olacak, böylece daha özgür ve özerk bir iş ilişkisi ortaya çıkacaktır. Ancak, ev-eksenli çalışma sistemi kapsamında belirtilen hususlar bir bütün olarak ele alındığında, bu alanda çalışan kadınların, bu işi yaparken mesleki ve teknik anlamda geliştikleri, daha özgür ve özerk bir iş ilişkisine ulaştıkları iddiaları, günümüzde yaşanan somut örneklerle karşılaştırıldığında önemli çelişkiler barındırmaktadır.

Tezin bundan sonraki bölümünde *Kurumsalcı* teori, *Fransız Düzenleme Okulu* temsilcilerinden Leborgne ve Lipietz ile esnek çalışma sistemini savunan kimi akademisyenlerin iddialarını somut durum üzerinden değerlendirmek amacıyla, Ankara'nın Tuzluçayır semtinde ev-eksenli çalışan 10 kadınla yapılan görüşmeye yer verilecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TUZLUÇAYIR'DA EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLAR

Esnek çalışma biçimlerinden biri olan ev-eksenli çalışma, 1980'lerden itibaren ülkemizin birçok bölgesinde görülmekle birlikte, özellikle “metro-pol” kentler olarak ifade edilen İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana gibi illerde yoğunlaşmıştır. Ev-eksenli çalışma sisteminin bu illerde yoğunlaşmasının nedeni, bu illerin, özellikle 1980'lerden itibaren diğer illere göre daha fazla oranda uluslararası pazara eklemlenmiş olmaları ve uluslararası pazara üretim yapmak için gerekli olan alt yapıya daha fazla sahip olmalarıdır. 18. yüzyıldan itibaren üretilen ürünlerin yurtdışına satılmasında İstanbul ve İzmir limanlarının kullanılması, bu şehirlerde daha geniş iş alanlarının açılmasına da vesile olmuştur. 1980'lerle birlikte Türkiye ekonomisinde dışa açılma süreci gelişince, bazı sektörler özellikle ön plana çıkmaya başlamış, konfeksiyon ve tekstil gibi sektörlerde yüksek üretim rakamlarına ulaşılmış ve uluslararası piyasalarda önemli bir yer edinilmiştir. Yerli firmalar, artan rekabet karşısında maliyetlerini en aza indirebilmek için üretimlerini küçük birimlere ve bu arada eve iş verme sistemi ile daha küçük yerel üretim birimlerine kaydırmışlardır.

Teknoloji yoğun sistemler yerine emek yoğun bir şekilde üretimin yapıldığı bu sektörler, kadın emeğinin de en yoğun kullanıldığı sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası piyasalarda rekabet etmeye çalışan yerli firmaların bu süreçteki en önemli avantajı, kırsal alanlardan kentlere yapılan göçler sonucu şehirlerde birikmiş olan emek arzı fazlalığı olmuş, bu sayede çok sayıda kadın, ortalamanın çok altında ücretlerle ve büyük oranda kayıt dışı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Yapılan birçok alan çalışmasına göre kayıt dışı çalışmanın en yoğun görüldüğü alanlardan biri de ev-eksenli çalışma sistemi olmuş, çok sayıda kadın, sosyo-kültürel yapının da etkisiyle dışarı çıkmadan ev içinde üretim sürecine katılmıştır (Lordoğlu, 1990-1993; Çınar, 1994).

Esnek bir çalışma modeli olan ev-eksenli çalışma sistemi ve bu sektörde çalışan kadınların statüleri, birçok tartışmanın ve araştırmanın da konusunu oluşturmuştur. Kayıt dışı istihdam-esneklik-kadın emeği ilişkisi çerçevesinde ele alınabilecek ev-eksenli çalışan kadınların durumu, işgücünün esnekleşmesi tartışmalarında ortaya atılan iddiaların geçerliliğinin somut durumla karşılaştırılması bağlamında iyi bir örnektir. Buradan hareketle Tuzluca'daki ev-eksenli çalışan kadınlarla yapılan görüşmelerin sonucunda elde edilen veriler, esnek çalışma biçimlerinin, çalışanlar açısından birçok olumlu sonuç doğuracağı iddiasını sorgulayabilir hale getirmektedir.

Bu bölümde Tuzlucaıyır’da ev-eksenli çalışan kadınlarla yapılan görüşmelerin analizine yer verilecektir. Görüşmelerin tüm detayları, tezin son bölümündeki EK-1’de yer almaktadır.

5.1. Giriş

Ev-eksenli çalışan kadınlarla yapılan görüşmelerin tümü, Ağustos 2009’da Tuzlucaıyır’daki “Kozadan İpeğe Kadın Kooperatifi”nde gerçekleştirilmiştir. Ev-eksenli olarak çalışan toplam 10 kadınla derinlemesine mülakat tekniği ile yapılan görüşmeler, iki gün sürmüştür. Görüşmelerin bu semtte yapılmasının nedeni, Tuzlucaıyır’ın, Ankara’da ev-eksenli çalışma sisteminin en yaygın bölgelerinden biri olması yanında ülkemizde, ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik kurulan iki kadın kooperatifinden biri olan “Kozadan İpeğe Kadın Kooperatifi”nin bu semtte bulunmasıdır.

Tuzlucaıyır’da ev-eksenli çalışma sisteminde, kadınların çok büyük bir çoğunluğunun, “aracı” denilen kişilerin getirdikleri işleri; çok az bir bölümünün ise kendi kurdukları ilişkiler sayesinde aldıkları işleri yaptıkları görülmektedir. Ev-eksenli çalışan kadınların yaptıkları işler mobilyalara reklâm kâğıtları (sticker) yapıştırmak; erişte, börek, mantı gibi gıda ürünleri üretmek; çanta ve tişört yapmak; kıyafetlere boncuk ya da nakış işlemek; dantel ve kazak örmek; oyuncak parçalarını monte etmek gibi çok çeşitli faaliyet alanlarını kapsamaktadır.

Tuzlucaıyır’daki ev-eksenli çalışan kadınların çalışma koşulları incelenirken sırasıyla yaş, eğitim ve medeni hal gibi bilgileri ile aile bilgilerine yer verilecek, daha sonra ev-eksenli çalışma sistemine nasıl girdikleri, ne tür işler yaptıkları, “aracılar” ile ne tür ilişkileri olduğu, sosyal güvenliklerinin olup olmadığı ve devletten beklentileri gibi konular ele alınacaktır. Belirtilen konular ele alınırken görüşmelerin yapıldığı kadınların adlarına yer verilecek, soyadlarının sadece baş harfleri kullanılacaktır.

5.1.1. Tuzlucaıyır’da Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar

Dünyadaki ve ülkemizdeki örneklerinde olduğu gibi Tuzlucaıyır’da ev-eksenli çalışan kadınların da büyük çoğunluğunun, evli ve çocuk sahibi kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Görüşmelerin yapıldığı 10 kadından sadece 1’inin bekâr olduğu, yeni evli olan 1’inin ise çocuğunun olmadığı, diğer tüm kadınların evli ve çocuk sahibi olduğu görülmüştür. Bu durum, ev-eksenli çalışan kadınların tüm dünyadaki ortak özelliklerinden biridir. Nitekim bu tespitin, ülkemizdeki ev-eksenli çalışmaya yönelik yapılan

alan çalışmalarında elde edilen bulgularla da örtüştüğü görülmektedir (Lordoğlu, 1990; Çınar, 1994).

Toplumsal yapıdaki cinsiyetçi işbölümü, ev içi sorumlulukları büyük oranda kadına yüklediği için, ev-eksenli çalışma biçimi, kadınlar açısından kolay yapılabilecek bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Tuzluca'yır'daki kadınlara, kendilerini işçi, girişimci, ev-hanımı bağlamında ne olarak tanımladıkları sorulduğunda 3 kişinin kendini "işçi" olarak tarif ettiği, çoğunun kendine "ev-hanımı" dediği görülmüştür. Ev-eksenli çalışma sistemindeki kadınların emeğinin görünmez oluşu ve "iş" kavramından aylık düzenli gelirin anlaşılması, kadınların kendilerini "işçi" olarak görmemeleri sonucunu doğurmaktadır. Mevcut yasalar önünde de ev-eksenli çalışan kadınların "işçi" olarak kabul edilmemeleri, bu alandaki emeğin görünmezliği sorununu pekiştiren bir unsur olarak kabul edilebilir.

Ev-eksenli çalışmaya nasıl başladıkları sorulduğunda, kadınların çoğu, bu işe komşu ya da yakın akraba ilişkileri sayesinde başladıklarını, kendi ifadeleri ile "evde boş boş oturmak yerine çalışmanın daha iyi olduğuna karar verdikten sonra" bu işin içine girdiklerini belirtmiştir. Buradan da görüleceği üzere kadınların bizzat kendileri, gündelik hayatta ev içinde yaptıkları işleri "iş" olarak görmemektedirler. Görüşmecilerden Gül K. (42), ev-eksenli olarak yaptıkları işlerin aile içinde "iş" olarak değerlendirilmediğini, evde ürettiği için eşinin kendisini "çalışıyor" olarak görmediğini belirtmektedir. Belirtmek gerekir ki bu sistemde çalışan kadınların bizzat kendileri, günde 10-12 saat çalışsalar bile ev-eksenli sistemde yaptıkları işi "iş" olarak değerlendirmemektedir ve bu durum ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik yapılan alan araştırmalarının birçoğunda görülmektedir (White, 1999; Kümbetoğlu, 1994; Lordoğlu, 1990). Kadınlar, yaptıkları işi bir "iş"ten ziyade, "aile ekonomisine katkı, çeyiz parası biriktirme, çocukların ufak tefek ihtiyaçlarını karşılama" olarak ifade etmektedirler.

Tuzluca'yır'daki ev-eksenli çalışan kadınların tümünün, düşük gelir grubuna dâhil kişilerden oluştuğu söylenebilir. Görüşme yapılan ev-eksenli çalışanlardan 1'inin eşinin çalışmadığı, diğer kadınların eşlerinin bir bölümünün emekli olduğu halde çalıştığı, bir bölümünün işçi olduğu, 1'inin de memur olarak çalıştığı görülmektedir. Kadınların kendi ifadeleriyle kocalar, "ailenin esas geçimini sağlayan" kişiler olarak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle görüşmelerin yapıldığı kadınların birçoğunun, toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirdiği ve bu rollerin birer taşıyıcısı oldukları ifade edilebilir.

Ev-eksenli çalışan kadınların eğitim düzeylerine bakıldığında, Tuzluca’ya’daki kadınların tümünün okuma-yazma bildiği, 1’inin üniversite, onun dışındakilerin ise ilkokul ve lise mezunu oldukları görülmektedir. Buna rağmen, buradaki kadınların dünya genelindeki ev-eksenli çalışan kadınlarla kıyaslandıklarında daha eğitilmiş oldukları söylenebilir. Dünya genelinde yapılan incelemeler, özellikle Asya’daki ve Afrika’daki ev-eksenli çalışan kadınların çok büyük bir çoğunluğunun, okuma-yazma dahi bilmediğine işaret etmektedir (Beneria and Roldan, 1987). Türkiye’deki ev-eksenli çalışmanın daha çok kentsel bölgelerde yoğunlaşması ve bu bölgelerdeki eğitim olanaklarının kırsal bölgelere kıyasla görece iyi olması; buna karşın Asya ve Afrika’daki ev-eksenli çalışmanın daha çok kırsal bölgelerde olması ve bu bölgelerdeki eğitim olanaklarının çok kısıtlı olması, bu sonucu doğuran nedenler arasındadır.

Tuzluca’ya’daki ev-eksenli çalışan kadınlar örneğinden de görüleceği üzere, ülkemizde uzun yıllardan beri devam etmekte olan kırsal alanlardan kentlere yapılan göç sonucu şehirlerde oluşan emek arzı, kayıt dışı çalışma biçimlerini artırmaktadır. Görüşmelerin yapıldığı kadınların büyük çoğunluğu da Ankara’ya göçle gelmiş kişilerden oluşmaktadır. Göçle gelen kitlelerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi, Tuzluca’ya’daki ev-eksenli çalışan kadınlar da, işgücü piyasasında standart, kayıt altında bir iş bulamamış, aileye gelir sağlamak amacıyla ev-eksenli çalışma sistemine dâhil olmuşlardır. Görüşme yapılan kadınlardan hiçbirinin bireysel olarak sosyal güvenlik sistemine dâhil olmaması ve eşlerinin sosyal güvenlik olanaklarından yararlanmaları da bu durumu özetlemektedir.

5.1.2. Tuzluca’ya’da Ev-Eksenli Çalışma Sistemi

Tuzluca’ya’daki ev-eksenli çalışma sisteminde çalışan kadınların hemen hemen tümü, “aracı” adı verilen kişiler aracılığıyla iş alabildiklerini belirtmektedir. Kendi kurdukları ilişkiler aracılığıyla iş alan kadınlar da bulunmakla birlikte “aracılar”, ev-eksenli çalışma sisteminde oldukça önemli bir role sahiptir ve bu aracılardan neredeyse tümünün erkek olduğu ifade edilmektedir. “Aracılar”, çoğunlukla tekstil ve konfeksiyon alanında faaliyet gösteren firmalardan siparişler almakta, aldıkları bu siparişleri kadınlara getirerek işin nasıl, ne kadar süre içinde yapılması gerektiğini detaylı bir şekilde kadınlara bildirmektedir. “Aracılar”, ev-eksenli çalışan kadınlara verecekleri ücretleri, işi aldıkları firmalardan tamamen bağımsız bir şekilde belirlemektedir. Buna bağlı olarak, ev-eksenli çalışan kadınlara mümkün olduğunca düşük ücretler verme eğiliminde oldukları ifade edilmektedir. Bu durumun kadınlar tarafından tecrübe edilmesinin,

kadınların birçoğunda “aracılara” karşı bir antipatinin oluşmasına neden olduğu söylenebilir.

Görüşme yapılan kadınların büyük çoğunluğu, “aracıların” varlığının kendileri açısından olumsuz olduğunu ve bu kişilerin emeklerini sömürdüğünü belirtmektedir. Bununla birlikte “aracılar” olmadan iş alamadıklarını ifade eden kadınlardan Filiz E. (38) ve Gül K. (42), ev-eksenli çalışmada “aracıların” varlığının kendileri açısından bir şekilde gerekli olduğunu, onlar olmadan işverenlerin kendilerini muhatap almadıklarını ve bu sebeple iş vermediklerini vurgulamaktadır.

Ev-eksenli çalışma sisteminde alınan siparişlerin üretilme süreci, emeğin esnekleşmesi üzerine yapılan yorumların geçerliliğinin sorgulanacağı temel alanı belirlemektedir. Hatırlanacağı üzere tezin Üçüncü Bölümünde esnekleşme konusu incelenirken *Kurumsalci* teori, *Fransız Düzenlemeci* Lipietz ve ülkemizdeki akademisyenlerden Arif Yavuz, esnek çalışma biçimlerinin çalışanlar açısından olumlu sonuçlar doğuracağını, daha becerikli, mesleki/teknik anlamda iyi eğitilmiş, üretim süreçlerine aktif olarak katılan daha özerk işçilerin ortaya çıkacağını iddia etmekteydi. Onların iddiasına göre işgücü piyasası (cinsiyet, ırk, renk gibi ayrımlar belirtilmeksizin) esnekleştikçe, Fordizmin aksine daha verimli ve özgür bir iş ilişkisi ortaya çıkacak, buna bağlı olarak işçiler, üretim sürecine daha aktif katılacaklardır. Esnek iş ilişkileri sonucunda işçiler daha istekli bir şekilde çalışacaklar, ürünün özelliklerine işverenle birlikte karar verebilecekler, böylece daha verimli bir üretim sürecine hep birlikte ulaşılabacaktır.

İşgücünün esnekleşmesini savunanların bu iddialarını Tuzluca'yırdaki “esnek” çalışan kadınlar üzerinde yeniden değerlendirdiğimizde, bu iddiaların geçerli olmadığı söylenebilir. Dünyanın diğer birçok bölgesinde olduğu gibi, Tuzluca'yırdaki ev-eksenli çalışan kadınlar da esnek bir çalışma sistemi olan ev-eksenli sistemde çok uzun saatler ve çok düşük ücretler karşılığında kayıt dışı bir şekilde çalışmaktadırlar. Görüşmelerin yapıldığı kadınlardan hiçbirinin kendisine ait bir sosyal güvenliği yoktur. Firmalara üretim yaptıkları süre içerisinde herhangi bir yaralanma, sakatlanma veya hastalanma yaşamaları durumunda kendilerine ait bir sosyal güvenceleri bulunmamaktadır. Nitekim görüşmecilerden Füsün E. (30), ev-eksenli çalışma sürecinde yaptığı nakış işleme vb. işler sonucunda gözlerinden rahatsızlık yaşadığını belirtmekte, buna karşın herhangi bir sosyal güvencesi olmadığı için gerekli tedavileri yaptıramadığını ifade etmektedir.

İşgücünün esnekleşmesini savunan görüşlerin, esnekleşme ile birlikte kendine güvenli, mesleki bilgi ve becerisi artmış işçilerin ortaya çıkacağı argümanının geçerliliği de Tuzluca’yı’daki ev-eksenli çalışma örneği göz önünde bulundurulduğunda şüpheli hale gelmektedir. Görüşmeler sonunda görülmektedir ki ev-eksenli çalışan kadınlardan hiçbiri, üretim yaptıkları süre boyunca herhangi bir mesleki/teknik kursa tabi tutulmamışlardır. Bununla birlikte dünyadaki ev-eksenli yapılan üretim örnekleri incelendiğinde, bu sistemde yapılan işlerin çok büyük bir çoğunluğunun, teknik bilgi gerektirmeyen, emek-yoğun bir şekilde yapılan işlerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla esnek çalışma biçimlerinin tümünün, çalışanların mesleki ya da teknik bilgi ve becerilerini artıracığı iddiası da somut gerçekliği yansıtmamaktadır.

Esnek çalışma sisteminin, çalışanların hayatında birçok olumlu gelişmeyi beraberinde getireceği argümanı da Tuzluca’yı’daki somut durumla çelişir niteliktedir. Tuzluca’yı’daki ev-eksenli çalışan kadınların çok azı, ev-eksenli çalışma sisteminin kendi yaşamlarında olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir. Ev-eksenli çalışmanın kendi açısından olumlu sonuçları olduğunu ifade eden Ayşecik A. (21)’nin memnuniyeti ele alındığında, bu kişinin durumunun özel birtakım gerekçeleri olduğu görülmektedir. Ayşecik A. (21), baskıcı bir aileden geldiğini, bu yüzden sosyal hayattan izole olduğunu belirterek, ev-eksenli çalışma sayesinde kadınlarla bir araya geldiğini ve sosyalleşme olanağına kavuştuğunu ifade etmektedir.

Görülebileceği üzere, bu kişinin ev-eksenli çalışma sistemini olumlu karşılamasının temelinde yatan neden, iş ilişkisinin doğasından değil, kişisel birtakım nedenlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim görüşme yapılan kadınların büyük çoğunluğu, ev-eksenli çalışma sistemi sebebiyle ev içinde çok uzun süreler boyunca çalıştıklarını, fırsat buldukları her anda aldıkları siparişi yetiştirmeye çalıştıklarından ailelerini ihmal ettiklerini ve başka bir şeyle ilgilenmeye fırsat bulamadıklarını belirtmiştir. Görüşmecilerden Filiz E. (38), ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra eskiye nazaran kitap, dergi vb. okuma gibi birçok aktiviteden uzaklaştığını, zamanının çok büyük bir bölümünü siparişleri yetiştirmeye ayırmak zorunda kaldığını ifade etmektedir.

Esnek işgücü politikalarının, gerek firma sahipleri gerekse işçiler tarafından birçok olumlu etkileri olacağını savunan *Kurumsalcı* teori, hatırlanacağı üzere, esnek iş ilişkileri sayesinde Fordist sistemdeki üretim ve planlama süreçlerinin ayrılığının ortadan kalkacağını iddia etmekteydi

(Piore and Sabel, 1984). Onlara göre Fordizm, üretim sürecini, planlama sürecinden ayırarak işçileri, üretim organizasyonundan izole etmekte ve onları sadece basit bir parçayı üretmekle sorumlu tutmaktaydı. Bunun sonucunda işçiler, üretilen ürünün nihai hali konusunda bütünlüklü bir bilgiden yoksun kalmaktaydılar. Oysa esnek çalışma biçimlerinde çalışanlar, işverenle bir araya gelecekler, üretilecek ürünün özelliklerine birlikte karar verebilecekler, *Fransız Düzenlemeci* Lipietz'in (1994: 346-347) ifadesiyle "verimlilik üzerinde yeni bir sosyal uzlaşma" (*a new social compromise on productivity*) sağlanacaktır. Gerek *Kurumsalcı* teori, gerekse Lipietz, esneklik üzerine argümanlarını geliştirirken esnekleşme sürecinde yapılan bütün faaliyet alanlarını ve işgücü piyasası içindeki bütün emek gruplarını "a priori" ve homojen bir veri olarak kabul etmektedir. Oysa somut pratikte, yapılan işler ve bu işleri yapanlar arasında oldukça temel bazı farklılıklar bulunmaktadır ve Tuzluca'yı'daki ev-eksenli çalışan kadınların durumu, bu durumu gayet açık ortaya koymaktadır. Görüşmelerin yapıldığı kadınların hemen hepsi, firmaların verdikleri işlerin nasıl yapılacağı konusunda kendilerinin hiçbir inisiyatiflerinin olmadığını, alınan siparişlerin hangi özellikte olması gerektiğinin çok kesin olarak tarif edildiğini, bunun dışına çıkıldığında ise ürünleri satamadıklarını belirtmektedir. Buradan hareketle, işçilerin, üretilen ürünün renginin ya da şeklinin nasıl olacağına esnek çalışma sistemi içinde karar verebileceği iddiası geçerliliğini yitirmektedir.

Ev-eksenli çalışma sisteminin bu alanda çalışan kadınlar üzerinde olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurduğu, görüşmecilere sorulan "*Ev-eksenli çalışmayı başkalarına da tavsiye eder misiniz?*" sorusuna verdikleri cevaptan da anlaşılmaktadır. Bu işi, kendi ifadeleri ile "boş boş oturmak yerine bir şeyler üretmek isteyen" kadınlara öneren görüşmeciler olduğu gibi, hiç kimseye önermeyen görüşmecilerin de olduğu görülmüştür. Az sayıdaki kadın ev-eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye ederken, kadınların çok büyük bir bölümü, ev-eksenli çalışmaya, yaşadıkları maddi sorunlar sebebiyle zorunluluktan girdiğini belirtmekte ve bu çalışma sistemini kimseye tavsiye etmemektedir. Burada ilginç olan nokta, başkalarına ev-eksenli çalışmayı tavsiye eden bazı görüşmecilerin, "*Bu işi çocuklarınıza da tavsiye eder misiniz?*" sorusuna verdikleri cevaplarda görülmektedir. Ev-eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye eden kadınlar, bu işi çocuklarına kesinlikle tavsiye etmemektedir.

Emeklerinin gerek aile içinde gerekse diğer alanlarda görünür olması, Tuzluca'yı'daki kadınların yaşadıkları en temel sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Tuzluca'yı'daki ev-eksenli çalışan kadınlar,

yasalar önünde işçi olarak kabul edilmeyi ve buna yönelik gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını, içinde bulundukları zor çalışma koşullarının azaltılması bağlamında önemli bir adım olarak değerlendirmektedirler. Bu kapsamda ILO’nun 1996 tarihli ve 177 sayılı “Evde Çalışma Sözleşmesi” ile 177 sayılı Sözleşme’ye ilişkin 184 sayılı Tavsiye Kararı’nın ülkemiz tarafından da onaylanmasını talep etmektedirler.

Tuzlucaıyır’daki ev-eksenli çalışan kadınların en büyük beklentilerinden biri de kendilerine yönelik bir asgari ücret uygulamasının başlamasıdır. Avrupa’daki birçok ülkede ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik uygulanan asgari ücret uygulamasının ülkemizde uygulanması için yürürlükteki 4857 sayılı İş Kanunu’nda birtakım değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Söz konusu Kanun’un 39’uncu maddesinde “*İş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanunun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçinin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Asgari Ücret Tespit Komisyonu aracılığı ile ücretlerin asgari sınırları en geç iki yılda bir belirlenir.*” hükmüne yer verilmektedir. Böylece bir işçinin asgari ücrete hak kazanmasının en temel şartı, bu işçinin bir iş sözleşmesine bağlı olarak çalışmasıdır. Ev-eksenli çalışan kadınların gerek taşeronlar aracılığıyla fason üretim yapmaları ya da kendi hesabına çalışmaları, herhangi bir iş sözleşmesine tabi olmadığı için bu alanda çalışan kadınların asgari ücrete hak kazanmaları, mevcut düzenlemelere göre mümkün görünmemektedir.

Tuzlucaıyır’da “Kozadan İpeğe Kadın Kooperatifi” altında örgütlenen birçok ev-eksenli çalışan kadın, yürürlükteki yasal düzenlemelerin kendilerini ticari bir işletme olarak değerlendirdiğini ve bu bağlamda gelir vergisi, kurumlar vergisi ve stopaj ödemekle yükümlü olduklarını ifade ederek kooperatif olarak zorluk çektiklerini belirtmektedir. Görüşmelerin yapıldığı bütün ev-eksenli kadınlar, kooperatif olarak örgütlenmenin kendilerine kurumsal bir kimlik kazandırdığını, bu sayede bazı işleri kooperatif olarak alabildiklerini ifade etmektedir. Yoğun olarak düşük gelir grubundaki kadınların dâhil olduğu ev-eksenli çalışma sistemi üzerine bazı düzenlemelerin yapılması, bu alanda çalışan çok sayıdaki kadının çalışma koşullarının iyileştirilmesi bağlamında büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son 40 yıl içinde gerek ülkemizde gerekse diğer birçok ülkede kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdamın önemli bir sorun olduğu açık bir şekilde kabul edilmektedir. Kayıt dışı istihdam sorununda, dünya ekonomisinde son 40 yıldır yaşanan birtakım yapısal dönüşümlerin önemli paya sahip olduğu ise şüphe götürmez bir gerçekliktir. Bugün gelişmiş adı verilen ülke gruplarından az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kadar dünya-daki birçok bölgede kayıt dışı istihdam sorunu yaşanmaktadır. Yaşanan bu sorunun, toplumun korunmasız ve dezavantajlı kesimlerinin başında gelen kadınları daha fazla etkilediği, istatistiksel olarak da görülmektedir. Dünya ekonomisinde, üretim sistemlerinde ve iş ilişkilerinde 1970'lerden itibaren yaşanan önemli dönüşümlerin, ekonomideki ve istihdamdaki kayıt dışılığı artırdığı, birçok kişi tarafından da ifade edilmektedir.

Piyasa ekonomisinde 1970'lerden itibaren yaşanan krize çözüm olarak üretilen esneklik uygulamalarının, birçok ülkede farklı sonuçlar doğurduğu, bununla birlikte esneklik uygulamalarının işgücünde uygulanmaya başladığı 1970'lerle birlikte kayıt dışı istihdamın da artmaya başladığı, eldeki verilerle tespit edilmiştir. Bununla birlikte esnek çalışma biçimleriyle çok sayıda kadının istihdama katıldığı da bir gerçektir ve bu durum, kadınlar açısından oldukça olumlu bir gelişmedir. Ancak Avrupa ve ABD'deki uygulamalara bakıldığında, artan kadın istihdamının çok büyük bir bölümünün part-time çalışmadan kaynaklandığı görülmektedir. Esnek çalışma sistemiyle çok sayıda insana iş olanağının açılacağı iddiası da Avrupa'da ve ABD'de son 40 yılda ciddi oranda artan işsizlik oranı göz önünde tutulduğunda geçerliliğini yitirmektedir.

Esnek çalışma sistemlerinin, ülkemizdeki uygulamasının çok farklı sonuçları olduğunu vurgulamak önemlidir. Kayıt dışı istihdamın ortalama %15-20 arasında olduğu Avrupa ülkeleri ile %50 civarında olduğu ülkemizde işgücünün esnekleşmesi talebi, ülke ekonomisi ve çalışanlar açısından çok ağır sonuçlar doğurma potansiyellerini de barındırmaktadır. Esnek çalışma biçimlerinin ülkemizdeki kadın çalışanlar üzerinde neden olacağı sonuçlar ise çok daha büyük sorunlara yol açabilir. TÜİK'in 2009 verilerine göre kayıt dışı kadın istihdamının %60 olduğu koşullarda, esnek çalışma sistemlerini ülkemizde uygulamak, bu alandaki kayıt dışı çalışmayı daha da artırma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bunun en iyi örneği ev-eksenli çalışan kadınların durumunda görülmektedir.

Dünyadaki örnekleri incelendiğinde, ev-eksenli çalışan kadınların birçoğunun kayıt dışında, düşük ücretlerle güvencesiz ve uzun saatler boyunca çalıştıkları görülmektedir. Bu alanda çalışan kadınların, esneklik taraftarı *Kurumsalci* teori ile *Fransız Düzenlemeci* Lipietz’in iddia ettikleri gibi süreçten olumlu etkilenmedikleri, mesleki bilgi ve becerilerinin artmadığı, daha özgür/özerk işçiler haline gelmedikleri, yaşanan somut pratikten de anlaşılmaktadır. Bu hususta Tuzluca’ya’daki ev-eksenli çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler, bu tespiti doğrular niteliktedir. Görüşmelerden de ortaya çıkmıştır ki kadınlar, aldıkları siparişin özellikleri konusunda çoğu zaman hiçbir inisiyatifte sahip olamamakta, işi getiren “aracılar” ya da işveren nasıl tarif ettiyse işi o şekilde yapmak zorundadırlar. Yapılan işin tarif edilen şekle uymadığı durumlarda çoğu zaman siparişler kadınların elinde kalmaktadır. Yine görülmektedir ki ev-eksenli çalışan kadınların hiçbiri, aldıkları iş öncesinde herhangi bir mesleki/teknik kurstan geçmemektedir.

Ülkemizdeki ev-eksenli çalışma sisteminde ortaya çıkan en önemli sorun, bu çalışma sisteminin neredeyse tamamının kayıt dışı olmasıdır. İş Kanunu’nda yapılacak düzenlemelerle ev-eksenli çalışma sisteminin Kanun kapsamına ve dolayısıyla kayıt altına alınması gerekmektedir. Çok sayıda kadının çalıştığı ev-eksenli çalışma sistemi, kadınların oldukça kötü koşullar altında çalışmalarına neden olurken, kayıt dışılık sebebiyle de devlet çok büyük bir vergi geliri kaybına uğramaktadır. Ev-eksenli çalışma sisteminin kayıt altına alınmasında atılacak adımlardan biri, yerel yönetimlerin daha işlevsel kılınmasıdır. Örneğin belediyeler tarafından evde çalışanların kayıtları tutulabilir; iş sahipleri, iş verdikleri ev-eksenli çalışanları, belediyelerce oluşturulacak bu sisteme bildirmekle yükümlü tutulabilir.

Bunun yanında yerel yönetimler, denetimin daha etkin yapılabilmesi için birimler olduklarından yerel yönetimlerin önderliğinde işi verenler ile ev-eksenli çalışanların kendi aralarından belirleyecekleri temsilcilerden oluşan ev-eksenli çalışma komisyonları kurulabilir. Ev-eksenli çalışanların haftada en fazla kaç saat çalışacakları, ücret politikasının nasıl belirleneceği, izinlerinin nasıl olacağı gibi konular bu komisyonlarda belirlenebilir. Merkezi yönetim organlarının yapacağı denetimlerin tüm yurttan yeterli oranda yapılamayacağından hareketle yerel yönetimlere bu hususta bazı sorumlulukların verilmesi, daha etkin bir denetim mekanizmasının kurulmasını da mümkün kılacaktır.

Ev-eksenli çalışanların sendika gibi yapılar altında örgütlenmelerinin önündeki engellerin kaldırılması da bu alanda çalışan kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesinde atılacak önemli adımlardan biridir. Böylece kadınlar, işi verenler karşısında pazarlık güçlerini elde etmiş olacaklar ve daha iyi koşullarda bir iş ilişkisi de kurulmuş olacaktır.

Ev-eksenli çalışma sisteminde yaşanan önemli bir diğer problem de daha önce de sıkça vurgulandığı üzere bu alandaki emeğin görünmezliğidir. Kadınların kendi yaptıkları işi “iş” olarak değerlendirmemeleri yanında istatistiklerdeki verilere bakarak ev-eksenli kadınların sayılarının tespit edilememesi, bu alandaki emeğin görünmezliğini artıran bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. TÜİK’in mevcut Hanehalkı İşgücü İstatistiklerindeki “*Çalışma Biçimine Göre İstihdam*” bölümünden yola çıkarak ev-eksenli çalışanların sayısını tespit etmek mümkün değildir. Oysaki ev-eksenli çalışma sisteminde yaşanan sorunların tespitinde öncelikli olarak bu sorunla karşı karşıya kalan kadınların sayılarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizdeki ev-eksenli çalışan kadınların karşılaştıkları sorunların çözümünde atılacak en temel adımlardan biri ILO’nun 177 sayılı “Evde Çalışma Sözleşmesi” ile 177 sayılı Sözleşme’ye ilişkin 184 sayılı Tavsiye Kararı’nın kabul edilmesidir. Söz konusu iki uluslararası metin, dünyada ev-eksenli çalışan kadınların çalışma koşullarını düzenleyen ve daha iyi bir ev-eksenli çalışma ilişkisinin kurulmasını amaçlayan en temel belgeler niteliğindedir. 177 sayılı Sözleşme’nin ve 184 sayılı Tavsiye Kararı’nın ülkemiz tarafından onaylanması, ev-eksenli çalışan kadınların statülerinin belirlenmesinde ve çalışma koşullarının iyileştirilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, ev-eksenli çalışan kadınlar mevcut yasalarda “işçi” olarak kabul edilmemekte, dolayısıyla İş Kanunu’nun kapsamında yer almamaktadırlar. Bunun temel nedeni, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 4’üncü maddesindeki evde çalışanların İş Kanunu’na tabi olamayacaklarına ilişkin hükümdür. İş Kanunu’nun kapsamının genişletilmesi ve sayıları oldukça artan ev-eksenli çalışan kadınların da bu Kanun kapsamına alınması, yaşanan sorunların çözümünde atılacak önemli adımlardan biridir. Ancak belirtmek gerekir ki ev-eksenli çalışan kadınların, yasalar önünde “işçi” olarak kabul edilmeleri bile, bu alanda yaşanan tüm sorunların çözümü anlamına da gelmemektedir. Ev-eksenli çalışan kadınların bir iş sözleşmesine tabi “işçiler” olarak çalışmaları, onların as-

gari ücret almalarının önünü açacaktır; ancak bilinmektedir ki bu tipteki çalışmada düzenli bir iş devamı sağlanamamaktadır ve özel firmalar, düzenli olarak ev-eksenli çalışan kadınlara iş vermeye zorlanamamaktadır. Bu hususlara bağlı olarak ev-eksenli çalışan kadınların asgari ücret almaları, birçok farklı düzenlemeyi de beraberinde getirecektir.

Yapılan görüşmelerden yola çıkarak ifade edilebilir ki Tuzluca’daki ev-eksenli çalışan kadınlar da, diğer bütün ev-eksenli çalışan kadınlar gibi mevcut yasalar önünde “işçi” olarak kabul edilmediklerinden, sendika gibi meslek kuruluşlarında örgütlenmelerinde önemli engellerle karşılaşmakta, bu sebeple de örgütsel olarak güçsüz kalmaktadırlar. Oysa dünyanın birçok bölgesinde ev-eksenli çalışan kadınlara yasalar önünde önemli haklar tanınmış, işçi oldukları kabul edilmiş ve bizzat kendi sendikalarını kurabilmişlerdir. Ülkemizde de bu yönde yapılacak yasal düzenlemeler, bu alanda çalışan birçok kadının durumunun düzeltilmesinde olumlu sonuçlar sağlayabilir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, ülkemizdeki esnek işgücü politikaları belirlenirken konuya toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmak, uygulanacak bu politikalardan kadınların nasıl etkileneceğini göz önünde bulundurmak büyük önem arz etmektedir. Kayıt dışı kadın istihdamının %15-20’lerde olduğu Avrupa ya da ABD’deki esneklik uygulamalarına bakarak bu uygulamaların aynısını kayıt dışı kadın istihdamının %60 olduğu ülkemizde uygulamaya çalışmak, olumlu sonuçlar yerine çok daha olumsuz sonuçlar doğurabilir. Ekonomi ve dolayısıyla istihdamdaki kayıt dışılık azaltılmadan ve gerekli hukuksal, idari, iktisadi altyapı hazırlanmadan esneklik uygulamalarına geçmenin, ülkemizin kaynaklarını boşa harcama riskini taşıdığı mutlaka göz önünde bulundurulmalı ve esneklik uygulamaları, konunun bütün taraflarıyla birlikte ele alınarak tartışılmalıdır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Aglietta, M. (1979). *A Theory of Capitalist Regulation, The US Experience*, London: New Left Books.

Alkin, E. (2004). *KOBİ'ler ve Türkiye Ekonomisi*, 1. Orta Anadolu Kongresi, KOBİ'lerin Finansman ve Pazarlama Sorunları, 18-21 Ekim 2004, Nevşehir.

Altuğ, O. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Amin, A. (1989). *Flexible Specialization and Small Firms in Italy: Myths and Realities*, Oxford, Antipode, Blackwell Publishing, Vol.12, No:1, pp.13-34.

Amin, A. (1994). *Post-Fordism, A Reader*, UK, Oxford: Blackwell Publishers.

Ankara Ticaret Odası. (2009). “İşsizliğin Acı İlacı: Kayıt Dışı İstihdam” Raporu. Nisan 2009. <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1370&l=1>.

Ansal, H. (1996). *Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı*. Ankara: KSGM Yayınları.

Aster, E. (2004). *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*. İstanbul: Phoenix Yayınları.

Ataay, F. (2006). *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması, Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*. Ankara: De ki Yayınevi.

Atkinson, J. Meager, N. (1986). *Changing Working Patterns: A report prepared by the Institute of Manpower Studies*. Manchester Business School.

Bakırcı, K. (2002). Dünyada Evde Çalışmada Hukuksal Koruma Sistemleri ve Mevzuatı. *İktisat Dergisi*, (430), 63-69.

Beneria, L. Roldan, M. (1987). *The Crossroads of Class and Gender: Industrial Homework, Subcontracting and Household Dynamics in Mexico City*. Chicago: University of Chicago Press.

Birleşik Metal-İş Sendikası. (2003). *Ev-Eksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri*. İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları.

- Boratav, K. (2000). “*Yeni Dünya Düzeni Nereye*”. Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2005). “*Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*”. Ankara: İmge.
- Brusco, S. (1992). *Small Firms and the Provision of Real Services*, Paper Presented at the Regional Development Conference, Valencia, November 1992.
- Buchanan, D. (1994). *Cellular Manufacture and the Role of Teams*, in Storey, J. (ed) *New Wave Manufacturing Strategies, Organizational and Human Resource Management Dimensions*, London: Paul Chapman, pp.204-225.
- Burrows, R. Gilbert, N. Pollert, A. (1992). *Fordism, Post-Fordism and Economic Flexibility* in Fordism and Flexibility, Division and Change (1-13), Ed. By Gilbert N. et al., London, Mac Millan Press.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2006). *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Projesi (KADİM) Metni*. Eylül 2009. http://www.calisma.gov.tr/sgb_web/sunum/tr.pdf.
- Çınar, E. M. (1989). *Taking Work at Home: Disguised Female Employment in Urban Turkey*, Loyola University of Chicago School of Business Administration Working Paper No:8810, Chicago: Loyola University.
- Çınar, E. M. (1994), *Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Home-Working in İstanbul, Turkey*, *World Development*, 22-23.
- Data, R. (2000). “*On Their Own*”: *Development Strategies of the Self-Employment Women Association (SEWA) in India*, in The Society for International Development (51-55), UK: Sage Publications.
- DPT. (2000). *Toplumda Kadının Katılımı*. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT.
- DPT. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. ÖİK:614, Yayın No: 2603, Ankara: DPT.
- DPT. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013*, 01.07.2006 tarih ve 26215 Sayılı Resmi Gazete.
- DPT. (2009). *2009 Yılı Programı*, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013. Ankara: DPT.

Drew, E. Emerek, R. (1998). *Women, Work, and the Family in Europe*, London: Routledge.

Eraydın, A. Erendil, A. (1999). *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri*. Ankara: KSGM Yayınları.

Ercan, M. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*, Ankara: ECR Tüketiciye Etkin Yaklaşım Derneği Yayınları,

Erendil, A. T. (2002). Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma Üzerine Yapılmış Araştırmalar ve Çalışmalar. *İktisat Dergisi*, (430).

Erdut, Z. (1999). *Esneklik, Çalışma Hayatında Esneklik Semineri*, 30 Kasım 1999, İstanbul, TİSK Yayın No:195.

EUROSTAT. (2008). *European Union Labour Force Survey, Annual Results 2008*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-09-033/EN/KS-QA-09-033-EN.PDF, Ocak 2010.

EUROSTAT. (2009). *Labour Market Indicators-Gender Based*. Mart 2009. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsiem010>.

Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu. (2002). *Türkiye HomeNet’e Doğru: 2002 yılı Çalışmaları*. Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu Bülteni. www.bianet.org.

Fırat, E. *Capital, Aylık İş ve Ekonomi Dergisi*, 1 Kasım 2004 sayısı.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010*. Mayıs 2009. http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf.

Gladstone, A. (1991). *Labour Flexibility and the Attitudes of the Parties: Flexible Work Patterns and their Impact on Industrial Relations* (edited by Blanpain, R.), Bulletin of Comparative Labour Relations, Special Issue, Bulletin 22.

Gökbayrak, Ş. (2002). Ev-eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Sosyal Koruma Modelleri, *İktisat Dergisi*, (430).

Güngör, Y. (2002). Eve İş Verme Sistemi İçinde Evde Çalışmanın Hukuki Niteliği. *İktisat Dergisi*, (430), 70-72.

Hall, D. T. and Parker, V. A. (1993). *The Role of Workplace Flexibility in Managing Diversity*, Organizational Dynamics, 5-18.

Hattatoğlu, D. (2000). Ev Eksenli Çalışan Kadınlar ve Sosyal Örgütlenme. *Birikim Dergisi*, (140).

Hattatoğlu, D. (2002). Ev-Eksenli Çalışmada Çocuk Emeği ve Kadın Emeği İlişkileri. *İktisat Dergisi*, (430), 54-57.

Hattatoğlu, D. Işık, N. Erendil, A. T. (2002). Bir Ev-Eksenli Çalışma Metodolojisi: Atölye Çalışmaları Örneğinde Bilgi, Örgütlenme ve Güçlenme. *İktisat Dergisi*, (430), 48-53.

Heaton, H. (1995). *Avrupa İktisat Tarihi-İlkçağdan Sanayi Devrimine*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Hobsbawm, E. (2006). *Kısa 20. Yüzyıl*. İstanbul: Everest Yayınları.

HomeNet. (1999). *Organizing for Change, Building the Network: Chile&Turkey*, No:12, December.

Huws, U. Podro, S. (1995). *Employment of Home Workers, Examples of Good Practices*. Geneva: International Labour Office.

İlgin, Y. (1999). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları, *Planlama Dergisi*, DPT’nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayısı T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara.

ILO. (1995). *Homework*, V(I), ILO Yayını, Cenevre.

ILO. (1999). *Trade Unions and the Informal Sector: Towards a Comprehensive Strategy*, Background Paper, International Labour Office, Geneva.

ILO. (2007). *Global Employment Trend.*, Aralık 2009. www.ilo.org.

ILO. (2010). *Global Employment Trends*. Şubat 2010. www.ilo.org.

Indexmundi. (2007). *Country Facts*. Temmuz, 2009. <http://www.indexmundi.com>.

Jessop, B. (1992). *Fordism and Post-Fordism: Critique and Reformulation*. In M. Storper and A.J. Scott (eds), *Pathways to Industrialization and Regional Development*, London, Routledge.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (1999a). *Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği*, Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (1999b). *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*, Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Keskin, D. (2002). Evde Çalışanların Korunması, *İktisat Dergisi*, (430), 73-76.
- Keune, M. Jepsen, M. (2007). "Not balanced and hardly new: the European Commission's quest for flexibility", European Trade Union Institute for Research, Education and Health and Safety (ETUI-REHS), Brussels, p. 1-24, <http://www.etui-rehs.org/research/activities/Employment-and-socialpolicies/Reports-and-discussion-papers/WP-2007.01> (Aralık 2007).
- Keune, M. (2008). "Flexicurity: A Contested Concept at the Core of the European Labour Market Debate", *Intereconomics*, Mart/Nisan 2008, s. 92-98.
- Kümbetoğlu, B. (1994). *Kadın-Çalışma ve Evde Üretim. Türkiye'de Dünyada Güncel Sosyolojik Değişmeler, Birinci Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı içinde* (563-571). Ankara: Sosyoloji Derneği.
- Leborgne, D. Lipietz, A. (1988). *New Technologies, New Modes of Regulation: Some Spatial Implications*, in *Society and Space* Vol.6 (263-280, London, Environment and Planning Publishing.
- Lipietz, A. (1994). *Post-Fordism and Democracy*, in *Post-Fordism, A Reader*, (ed) Ash Amin, Oxford: Blackwell Publishers.
- Lordoğlu, K. (1990). *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Lordoğlu, K. (1993). Evde Çalışan Kadınlara İlişkin Nitel Bir Karşılaştırma ve Bazı Sorunlar. *İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Kadın Araştırmaları Dergisi*, (1), 100-109.
- Meulders, D. Plasman, O. Plasman, R. (1994). *Atypical Employment in the EC*, Dartmouth Publishing, Aldershot, England.
- Murat, E. (2000). Türk İş Hukukunda Evde Çalışma, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 5 (3).
- Murray, F. (1983). *The Decentralisation of Production – the Decline of the Mass-Collective Worker?*, in *The Fordism of Ford and Modern Management, Fordism and Post-Fordism*, (ed) Huw Beynon, Cardiff University, UK.
- Mutari, E. Figart, D. M. (1997). Market, Flexibility, and Family: Evaluating the Gendered Discourse Against Pay Equality, *Journal of Economic Issues*, Vol.31, No:3, 687-705.

Nielsen, K. (1991). *Towards a Flexible Future-Theories and Politics*, Jessop et.al, (eds.), *The Politics of Flexibility-Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia* (3-31), UK, Edward Elgar Publishing.

OECD. (2004). *Labour Force Statistics*, 2004 Factbook. Ağustos 2009. www.oecd.org.

OECD. (2006). *Labour Force Statistics*, 2006 Factbook. Eylül 2009. www.oecd.org.

OECD. (2009). *Labour Force Statistics*, 2009 Factbook. Eylül 2009. www.oecd.org.

Öngen, T. (1995). *Sınıf Mücadelesi Rejimi Olarak Esneklik*. ‘95-’96 Petrol-İş Yıllığı içinde. İstanbul: Petrol-İş Yayını Yayın No: 44.

Özbay, F. (1990). Kadının Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme. Ş. Tekeli (Derl.), *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın* içinde. İstanbul: İletişim.

Özsoylu, A. F. (1996). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Özsoylu, A. F. (1999). *Yeraltı Ekonomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Öztürk, S. Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, (94).

Piore, M. J. Sabel, C. F. (1984). *The Second Industrial Divide for Prosperity*. Basic Books Inc., USA.

Renooy, P. Ivarsson, S. Wusten-Gritsai, O. Van Der and Meijer, R. (2004). *Undeclared Work in an Enlarged Union: An Analysis of Shadow Work*, Final Report of European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs, http://ec.europa.eu/employment_social/employment_analysis/work/undecl_work_final_en.pdf.

Rowbotham, S. Tate, J. (1998). *Employment, Flexibility and Gender*, in *Women, Work and the Family in Europe*, (ed) Drew, E. et al., Routledge.

Rowbotham, S. (1999). *Enformel Sektörde Örgütlenmenin Yeni Yolları*. (D. Hattatoğlu, E. Özbek, Çev.). Düzenleyen: Nazik Işık. Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu Ankara Yerel Atölyesi.

Ruiz, V. L. (1992). *Homework: Towards a New Regulatory Framework?* International Labour Review, Vol.131. No:2, Geneva, ILO Publishing.

Sarıca, M. (1995). *Fransız İhtilali*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Schneider, F. (2002). *The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries*. www.iza.org. Discussion Paper no: 514, June 2002.

Schneider, F. (2005). *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003*. <http://www.econ.jku.at/Schneider>.

Schneider, F. (2008). *The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries*. <http://www.econ.jku.at/Schneider>. Ekim 2008.

Sendika.org. (2004). *Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Toplanıyor*. Ekim 2009. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1245.

Sennett, R. (1999). *The Corrosion of Character*. New York: Norton Publishing.

Singh, A. M. Kelles-Viitanen, A. (ed), (1987). *Invisible Hands, Women in Home-Based Production*. UK: Sage Publication.

Storper, M. Scott, A. J. (1990). *Work Organization and Labour Markets in an Era of Flexible Production*, Int. Labour Review, 129 (5).

Tanzi, V. (1999). Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. The Economic Journal. 109, (456); F. Schneider (1994), *Can the Shadow Economy be Reduced through Major Tax Reforms? An Empirical Investigation for Austria*, Public Finance/Finances Publiques yayının eki, s:49, (aktaran: M.Ercan).

Temel, A. Şimşek, A. Yazıcı, K. (1994). *Kayıt Dışı Ekonomi: Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

Timur, T. (2004). *“Türkiye Nasıl Küreselleşti?”*. Ankara: İmge.

Toksöz, G. Özsuca, Ş. T. (2002). Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri, *İktisat Dergisi*, (430).

Treu, T. (1992). *Labour Flexibility in Europe*, International Labour Review, 131 (4-5), 497-512.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2008). *İşgücü İstatistikleri ve Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri-Nüfus-Nüfus Artış Hızı*. Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı. Ocak 2010. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11.

TÜSİAD. (2004). *Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları, Yayın No:2004-11/381.

Yavuz, A. (1995). *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Yeldan, E. (2001). “*Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*”. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme Kim İçin?*. İstanbul: Yordam.

Yentürk, N. (1997). *Türk İmalat Sektöründe Ücretler, İstihdam ve Birikim*. İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Yayınları.

Yereli, A. B. Karadeniz, O. (2004). *Kayıt Dışı İstihdam*. Ankara: Odak Yayınları.

Yetim, S. (1999). *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

White, J. (1999). *Para ile Akraba, Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği*. İstanbul: İletişim.

Wigfield, A. (2001). *Post-Fordism, Gender and Work*. England: Ashgate Publishing.

Wood, S. (1993). The Japanization of Fordism. *Economic and Industrial Democracy*, Vol. 14, No. 4, (535-555), UK: Sage Publishing.

EKLER

EK 1: TUZLUÇAYIR'DA YAPILAN MÜLAKATLARIN GÖRÜŞME METİNLERİ

1. Görüşme

1. *İsminiz?*

Filiz E.

2. *Yaşınız?*

F.E: 38.

3. *Kaç yıldır Tuzluçayır'da oturuyorsunuz?*

F.E: Yedi yıldır buradayım.

4. *Ne tür bir evde oturuyorsunuz? Apartman, gecekondü vb.?*

F.E: Apartman.

5. *Size mi ait?*

F.E: Hayır, beş kardeşe ait, birlikte yaşıyoruz.

6. *Evli misiniz?*

F.E: Bekârım.

7. *Eğitim durumunuz nedir?*

F.E: Üniversite mezunuyum.

8. *Evde kaç kişi yaşıyor?*

F.E: Dört kişi yaşıyor.

9. *Kimler peki?*

F.E: Bütün kardeşlerimle birlikte.

10. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı?*

F.E: Sadece biri çalışıyor.

11. *Ne iş yapıyor?*

F.E: Özel sektörde çalışıyor, ofis yöneticiliği yapıyor.

12. *Kaç yıldır evde çalışıyorsunuz?*

F.E: İki buçuk yıldır.

13. *Kendinize ait bir sosyal güvenceniz var mı?*

F.E: Bana ait yok, babamdan kaynaklı var, ondan yararlanıyorum.

14. *İşi neydi babanızın?*

F.E: Devlet memuruydu.

15. *Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile gelen değişiklikler hakkında herhangi bir bilginiz var mı?*

F.E: Çok detaylı bilmiyorum ama benim durumumda olanların haklarının kısıtlandığını biliyorum. Kadınların işi zor.

16. *Ev eksenli olarak çalışırken hiç kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*

F.E: Evet, geçen yıl geçirdim.

17. *Ne olmuştu?*

F.E: Teslimat sırasında belimi incittim. Bir kamu kurumuna hazırladığımız çantaların teslimiydi, 450 çantaydı. Depoya götürmek için taksiden indirdik. Ben iki torba aldım, aniden kaldırıncaya belimde kas kayması oldu.

18. *Nasıl tedavi oldunuz peki?*

F.E: Doktora gittim.

19. *Kendi olanaklarınızla mı?*

F.E: Tabi ki, başka nasıl olacak ki? Kardeşlerimin de yardımıyla. Bir de eski yöntemler falan. Evde yattık. Öyle geçti.

20. *Bu işte günde kaç saat çalışıyordunuz?*

F.E: Hiç belli olmaz ki bu işler. Mesela teslimat varsa gece bile çalıştığımızı biliyorum, gece 03:30’a kadar ütü yapmıştık. Teslimat gününü kaydırduğunuzda iş de kayıyor. Bir daha iş vermeme durumu oluyor.

21. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi vb?*

F.E: İşçiyim ben.

22. *Hangi alanlarda üretim yaptınız?*

F.E: Tekstil, gıda. Gıda derken araçların getirdiği işler için yaprak sarması, erişte, mantı yaptık birlikte.

23. *Evde üretim yaparken yalnızca siz mi çalışıyorsunuz, yardım alıyor muydunuz?*

F.E: Teslimatı yetiştirmek için kardeşlerimden yardım aldığım çok oldu.

24. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev-eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması olarak mı yapıyorsunuz?*

F.E: Bazen tek başıma bazen de takım çalışması şeklinde çalışıyorum. İşe göre değişiyor.

25. *Ev-eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl, onları rakip olarak görüyor musunuz?*

F.E: Rakip olarak görmüyorum. Ben ortak çalışılabileceğine hatta kadın dayanışması olmadan hiçbir şeyin olmayacağına inanıyorum. Kadınların kolektif çalışıp, birbirlerini geliştirebileceklerine inanıyorum. Mesela ben sonradan ev eksenli oldum, dikiş makinesi kullanmasını bilmiyordum ve daha başka şeylerde de böyleydi. Burada arkadaşlardan öğrenerek kendimi geliştirdim. Bu yüzden rakip değil de, birbirimizi yetiştirdiğimize inanıyorum.

26. *Peki bu işe nasıl başladınız?*

F.E: Mezun olduğum kendi alanımda iş bulamadım.

27. *Alanınız neydi?*

F.E: Muhasebeciyim ben. Dediğim gibi kendi alanımda iş bulamadım. Bir yandan ekonomik sıkıntı da var. Kardeşime de yüklenmek istemiyordum, evi geçindiren de o idi. Üç kuruş da olsa bir şey kazanayım diyerek başladım bu işe. Kendi işim olana kadar diyerek buraya dâhil oldum ve böyle devam ediyor.

28. *İlk bağlantıyı nasıl kurdunuz?*

F.E: Arkadaşımanın vasıtasıyla oldu. Kendisi şal yapıyordu. Bana da yapmamı söyledi. 10 lira az değil sen de yap, okuduğun kitabı bıraktığın zamanlardaki ara boşluklarında yapsan yine olur, dedi. Bana da mantıklı geldi ve yaptım.

29. *İş nasıl alıyorsunuz? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz yoksa aracılarla mı bağlantı sağlıyorsunuz?*

F.E: Aracılar var tabi, onlarsız nerdeyse mümkün değil iş almak.

30. *Peki aracılardan varlığı sizin açısından olumlu mu, olumsuz mu?*

F.E: Olumsuz. Çünkü emeğinin karşılığının çoğunu o alıyor. Ben direkt satış yapmış olsam hak ettiğimi alırdım, ancak aracı o emeği bölüyor.

31. *Ev-eksenli çalışma sisteminde emeğinizin karşılığını aldığınızı söyler misiniz?*

F.E: Kesinlikle hayır. Ev-eksenlide resmen sömürülüyoruz, çok açık bu.

32. *Çözüm ne olmalı o halde?*

F.E: Öncelikle devlet bu anlamda kadın emeğini görünür kılmalı. Kayıt dışı değil, kayıtlı olmalı bu iş. Biz üretiyoruz, ancak üretici değiliz. Sigorta istiyoruz, iş kazası geçirebiliriz ki geçiriyoruz da. Bizi işçi olarak görmediklerinden bu haklarımız yok.

33. *Örneğin küçük, basit bir makineyle bir şeyi sıkıştırırken bir iş kazası geçirebilirsiniz. Fakat böyle bir durumda sigortanız yok.*

F.E: Tabi ki. Geçen yıl burada erişte yapılırken birçok arkadaşımız elini kesti, sacda elini yakanlar oldu. Dikiş makinesinde parmaklarını delenler oldu. Overlok makinesinde parmağının ucunu kestirenler oldu. Bir arkadaşımız işleme işliyor. Fakat çok fazla işlediği için gözlerinden rahatsız, ameliyat olacak. Tüm bunlara rağmen devletimiz bizi işçi olarak görmüyor.

34. *Aldığınız işlerde ürünlerin modeline, şekline karar vermede belirleyiciliğiniz oluyor mu?*

F.E: Hayır, karşı taraf ne istiyorsa onu yapıyorsunuz. Siz onun üzerinde oynama yapamazsınız. Rengini bırakın kumaşın bir santim bile içeri girmesi yasak. Mesela biz geçen sene 8 Mart’ta çanta yaptık bir sendikaya. Çantalar dört parmak kısa diye 450 çantayı geri iade edeceklerdi. En sonunda geri getirdik. Ulus’a gittik tekrar kumaş aldık, o kadar çanta tekrar söküldü ve yanlarından kumaş ilave edildi.

35. *450 çantanın hepsi mi?*

F.E: Evet az kalsın geri dönüyordu. Sözleşmemiz fes olabilirdi. Tabi zararı bize. Aldığımız kumaş, emeğimiz boşa gidebilirdi.

36. *Bu iş sayesinde, yani ev-eksenli çalışma sürecinde teknik anlamda bir bilgi, beceri kazandınız mı, size bu anlamda bir şey kattı mı bu iş?*

F.E: Hayır.

37. *Herhangi bir kursa katıldınız mı, mesleki vb.?*

F.E: Hayır. Ev-eksenli’de teknik bir bilgi olmaz zaten.

38. *Peki ev-eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür bir işçi olarak görüyor musunuz?*

F.E: Hayır aksine gerilediğimi hissediyorum. Eskiden kitap okuyordum, araştırma yapabiliyordum, gazete okuyordum, bilgi dağarcığımı genişletebiliyordum. Şimdi hiçbir şey yapamıyorum. Çünkü işte

çok aktif oluyorsunuz. Ürünü yetiştirmek için tüm vaktinizi ona veriyorsunuz. Evde bir romanım var, incecik de bir roman, iki ay oldu bitiremedim. Kısacası hiçbir getirisi yok.

39. *Ev eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye eder misiniz?*

F.E: Hayır. Tavsiye edilecek bir yanı yok açıkçası. Ama benim gibi boşlukta olup da paraya ihtiyacı olanlar bu işi yapıyor.

40. *Peki ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

F.E: Hayır hayır, geriye dönüş oldu. Şöyle, çalıştığınız kadınların hepsi ev eksenliler. Onların dünyaları evleri, çocukları, eşlerinden ibaret olduğu, hayata dair belli bir döngüleri var. Siz de ister istemez buna dâhil oluyorsunuz. Farklı bir şey yaptığınız zaman aykırı oluyorsunuz. Onlarla bir bütünlük içinde çalışmaya çalışırken ben kendimi gerilemiş hissediyorum. Konuşma üslubunuzdan tutun, dünyaya bakış açınıza kadar her şeyiniz değişebiliyor.

41. *Ev eksenli yerine standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

F.E: Evet.

42. *Neden peki?*

F.E: Düzenli maaş, kendi alanınızda uzmanlaşma, zamanınızın kalması ve farklı sosyal işler yapmak.

43. *Devletten beklentileriniz var mı? Bu iş için bir destek alıyor musunuz?*

F.E: Tabi ki beklentimiz var. Ama hiçbir destek almıyoruz. Geçen yıl 25-26 Kasım'da İstanbul'da bir kadın toplantısı yaptık. Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDEV) bünyesinde yapıldı. Seksen tane kadın kuruluştan katıldı. Orada da devletten şunu istedik: Bizim emeğimizden vergi almamasını, sigortalarımızın yapılmasını ve görünür olmayı. Toplantıda görüşülenler yazılı basında da yer aldı. İki günlük toplantının sonucunda ev eksenli kadınlar diye çıktı. Bunların yanı sıra en azından asgari ücrete tabi kalmayı istedik. Çünkü bu şekilde çalışmanın hiçbir güvencesi yok. Bir ay çalışıyorsunuz, dört ay iş olmayabiliyor.

44. *Ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

F.E: Evet, baktım ve aradaki farkı gördüm. Çok can sıkıcı bir durum bu. Arkadaşlarla görüşüp bir çözüm bulmaya çalışıyoruz bu konuda.

Teşekkürler...

2. Görüşme

1. *İsminiz?*
Ayşecik A.
2. *Yaşınız?*
A.A: 21.
3. *Kaç yıldır Tuzluca'yı'rdasınız?*
A.A: İki senedir buradayım.
4. *Oturduğunuz evin çeşidi nedir? Gecekondu mu apartman mı?*
A.A: Gecekondu.
5. *Size mi ait?*
A.A: Evet.
6. *Evli misiniz?*
A.A: Evliyim. 1 yıl oldu.
7. *Çocuğunuz var mı?*
A.A: Hayır, yok.
8. *Eğitim durumunuz nedir?*
A.A: Lise mezunuyum.
9. *Evde toplam kaç kişi yaşıyor?*
A.A: Eşim ve ben.
10. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı?*
A.A: Eşim çalışıyor.
11. *Ne iş yapıyor?*
A.A: Esenboğa havaalanında işçi olarak çalışıyor.
12. *Ne kadar zamandır ev-eksenli olarak çalışıyorsunuz?*
A.A: Benim daha yeni. Bir yıl kadar oldu.
13. *Sosyal güvenceniz var mı?*
A.A: Kendime ait yok, eşimden yararlanıyorum.
14. *Ev eksenli olarak çalışırken hiç kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*
A.A: Hayır hiç olmadı.

15. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*

A.A: Özgüven kursu aldıktan sonra çalışmaya başladım, günde 2-3 saat.

16. *Nerede aldınız bu kursu?*

A.A: Vakıfta alıyoruz. Sonrasında işe başlıyoruz.

17. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi vb.?*

A.A: Ev eksenli yapılan işler de evdekinden çok farklı değil, o yüzden ev hanımı dersek daha doğru olur.

18. *Hangi alanlarda üretim yaptınız?*

A.A: El işi yaptım ben.

19. *Evde üretim yaparken yalnızca siz mi çalışıyorsunuz, yardım alıyor muydunuz?*

A.A: Bazı konularda eşim yardımcı oluyor, çok yorgun olmadığı sürece.

20. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev eksenli çalışanlarla birlikte bir araya gelerek takım çalışması olarak mı yapıyorsunuz?*

A.A: Takım çalışması halinde yapıyoruz.

21. *Ev eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl, onları rakip olarak görüyor musunuz?*

A.A: Grup içinde çalışılırken rekabet ortamı her zaman fazla oluyor. Ama biz kadınlar olarak burada onu yapmamaya çalışıyoruz.

22. *Bunu başarabiliyor musunuz?*

A.A: Bazen sorun oluyor tabi.

23. *Nasıl sorunlar bunlar?*

A.A: Bazen dışarıdan iş alınca, kaça aldığını falan burada söylemezlik de oluyor.

24. *Bu işe nasıl başladınız?*

A.A: Evlendim, Ankara'ya geldim. Eltim daha önce burada özgüven kursu almıştı. Beni de Ankara'ya alılabilmem ve sosyal bir çevre edinebilmem açısından kooperatife yazdırmıştı. Bu şekilde başladım.

25. *Nereden geldiniz buraya?*

A.A: Çorum'dan geldim.

26. *İş nasıl alıyorsunuz peki? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz yoksa aracılarla mı bağlantı sağlıyorsunuz?*

A.A: Aracılarla irtibat kurarak alıyoruz işi. Onlar olmadan ev-eksenli çalışamazsın neredeyse.

27. *Aracıların varlığı sizin açınızdan olumlu mu, olumsuz mu?*

A.A: İşin ehli ise her zaman olumlu bence. Çünkü biz her zaman direkt irtibat kuramayabiliyoruz işverenle.

28. *Peki bu iş sebebiyle emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

A.A: Hayır, emeğimin karşılığını alamadığımı düşünüyorum kesinlikle.

29. *Çözüm ne olmalı sizce?*

A.A: Bir araya gelmeliyiz, örgütlü olmalıyız. Tek başına çok zor.

30. *Ev-eksenli çalışırken getirilen ürünlerin modeline, şekline karar vermede belirleyiciliğiniz oluyor mu? Yani kendi inisiyatifinizi kullanabiliyor musunuz ürün üzerinde?*

A.A: Bazen olabiliyor, ama çok nadir. O da basit şeyler zaten. Mesela daha önce nikâh şekerleri yapmıştık ve kendi dizaynımızdı. Onun dışında aracı nasıl istiyorsa ona göre işi yaparız.

31. *Bu iş sayesinde teknik anlamda bir bilgi, beceri kazandınız mı?*

A.A: El becerim arttı, bir de özgüvenim arttı diyebilirim. Mesela tereddüt etmemeyi öğrendim. Bu da benim için çok iyi oldu.

32. *O halde ev eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür olarak görüyorsunuz diyebilir miyiz?*

A.A: Evet.

33. *Ev-eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye eder misiniz?*

A.A: Tabi ki, genellikle çevremdekilere söylerim.

34. *Peki çocuklarınızın bu işte çalışmasını ister misiniz?*

A.A: Eğer çocuklarıma özgüveni tam olarak kazandırıp olmasam gelip özgüven kursu aldıktan sonra, yapacağı başka bir iş de yoksa burada ona kendini tanıma fırsatı veririm.

35. *Peki kendini tanıma ya da özgüven buranın dışında bir yerde de kazanılabilir mi acaba?*

A.A: Ben bekârken içine kapanık bir insandım. Çünkü çok baskın bir ailede yetiştim. Bir şey yaparken “Acaba yapabilir miyim, becerebilir miyim?” gibi düşüncelerim vardı. Buraya geldiğimde kendimi tanıma fırsatım oldu. Yani bazı şeylerin yardımı olmayınca insan kendini keşfedemiyor. Ben burada bunu gördüm.

36. *Peki ev eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

A.A: Evet, daha mutlu bakıyorum açıkçası.

37. *Ev eksenli yerine standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

A.A: Evet, isterim.

38. *Neden?*

A.A: Bu işlerin güvencesi yok, bugün var yarın yok, çok belirsiz. Üç kuruş da olsa aybaşında ne alacağımı bilsem daha iyi olurdu.

39. *Devletten beklentileriniz var mı? Bu iş için bir destek alıyor musunuz?*

A.A: Hayır, almıyorum.

40. *Peki, beklentileriniz var mı ev eksenli çalışma konusunda? Nasıl daha iyi olurdu bu iş?*

A.A: Kadınlara yönelik daha fazla iş istihdamı sağlanırsa ev hanımları kendilerini daha mutlu, daha özgür hissedebilir. Çalışma koşulları daha iyi olmalı.

41. *Ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

A.A: Eğer kendi ürettiğim ürün ise bunu pazardan çok çevremdeki insanlara direkt sattığım için fiyatı da ben belirliyorum zaten. Aracıya iş yaptığımız zaman, malın son fiyatını pek bilmeyiz. Çok nadir, hatta hiç bilmeyiz.

3. Görüşme

1. *İsminiz?*

Fusun E.

2. *Yaşınız?*

F.E: 30.

3. *Kaç yıldır Tuzluca'yı'dasınız?*

F.E: İki ay oldu buraya geleli, öncesinde Sincan'da oturuyordum.

4. *Oturduğunuz evin çeşidi nedir?*
F.E: Apartman.
5. *Evli misiniz?*
F.E: Evet.
6. *Çocuğunuz var mı?*
F.E: Evet. Bir kızım var.
7. *Eğitim durumunuz nedir?*
F.E: Ortaokul mezunuyum.
8. *Ailede kaç kişi yaşıyor?*
F.E: Dört kişiyiz.
9. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı, eşiniz çalışıyor mu?*
F.E: Hayır, eşim çalışmıyor.
10. *Peki, kaç yıldır ev-eksenli çalışma içindesiniz?*
F.E: 10 yıldır ev-eksenli çalışıyorum.
11. *Sosyal güvenceniz var mı?*
F.E: Yok.
12. *Ev-eksenli çalışırken herhangi bir kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*
F.E: Bu işleri yapa yapa gözlerimde sorun çıktı. Göz problemim var. Ameliyat olmam lazımmış.
13. *Fakat hiçbir sosyal güvenceniz yok?*
F.E: Evet olmadığı için de ameliyat olamıyorum.
14. *Rahatsızlığınız nedir, tam olarak?*
F.E: Göz kanallarım tıkalı.
15. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*
F.E: Değişiyor. 15 saate kadar bile çıktığı oluyor.
16. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi vb.?*
F.E: Hem ev hanımı, hem işçi, hem anne her şey. Yani duruma göre hepsi de var.
17. *Peki hangi alanlarda üretim yaptınız bugüne kadar?*
F.E: Tekstil, el işi, gıda, mantı gibi.

18. *Evde üretim yaparken yalnızca siz mi çalışıyorsunuz, yardım alıyor muydunuz?*

F.E: Evet, kardeşlerim yardım ediyor.

19. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması olarak mı yapıyorsunuz?*

F.E: Genel olarak tek başıma yapıyorum. Grupla birlikte aldığımız iş olunca da hep bir araya gelip çalışıyoruz.

20. *Ev eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl, onları rakip olarak görüyor musunuz?*

F.E: Hayır, ortak olarak görüyorum. Dayanışma içinde olduğumuz için.

21. *Bu işe nasıl başladınız?*

F.E: Birisinin el işi yaptırdığını duydum, onu aldım. Bu şekilde devamı geldi. Sincan'da çok daha yaygın. Parça başı işleri orada çok yapılıyor. Orada abiye kıyafetlerin üzerinin işlenmesi yapılıyor, tanesi 2,5-3 liraya. Genellikle konfeksiyonlarla gidip konuşuyorsunuz, parça başına anlaşıyorsunuz. İşlemesine göre değişiyor. Orada daha çok konfeksiyon işleri yaptırılıyor. Bir de yaptığınız iş kötü olunca onun zararını siz karşılıyorsunuz. Mesela bir pulu yanlış diktiniz ya da ürünü zedelediniz onun parasını siz ödüyorsunuz.

22. *İş nasıl alıyorsunuz? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz yoksa aracılarla mı bağlantı sağlıyorsunuz?*

F.E: Aracılar getiriyor.

23. *Aracıların varlığı sizce olumlu mu, olumsuz mu?*

F.E: Olumlu değil, çünkü alacağınız paraya ortak oluyorlar hiçbir iş yapmadan.

24. *Bu iş sebebiyle emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

F.E: Kesinlikle hayır.

25. *Çözüm ne olmalı sizce?*

F.E: Aracıyı aradan kaldıralım dersek iş bulamıyoruz. Çünkü işveren aracıyı aradan çıkarıp bizimle muhatap olmak istemiyor. Çözüm çok zor açıkçası.

26. *Peki getirilen ürünlerin modeline, şekline karar vermede belirleyiciliğiniz oluyor mu?*

F.E: Hayır, olmuyor. Tamamen onların verdiğini yapıyoruz.

27. *Bu iş sayesinde teknik anlamda bir bilgi, beceri kazandınız mı? Herhangi bir kurs aldınız mı?*

F.E: Hayır, kazandığım bir şey yok. Kurs falan da almadım hiç.

28. *Ev eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür bir işçi olarak görüyor musunuz?*

F.E: Hayır.

29. *Peki başkalarına tavsiye eder misiniz bu işi?*

F.E: Ev hanımlarına eve katkısı olması dolayısıyla tavsiye ederim. Ama bir yandan da getirisi olduğu kadar götürüsü de var.

30. *Çocuğunuza tavsiye eder misiniz?*

F.E: Hayır. Hiç.

31. *Ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

F.E: Hayır, hiçbir değişiklik olmadı.

32. *Ev eksenli yerine daha düzenli, standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

F.E: Evet. Çok isterdim. Kazancımı bilirdim, hayatım da daha düzenli olurdu.

33. *Devletten beklentileriniz var mı? Bu iş için bir destek alıyor musunuz?*

F.E: Hayır, almıyorum. Beklentim en azından bir asgari ücret olabilir.

34. *Peki ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

F.E: Evet, bir keresinde bir işleme yapmıştım. Ben 15 liraya işlemiştim, dışarıda 35 liraya işleniyordu. Aracı bana o fiyata işletti, farkını o almış meğer. Ona çok üzül müştüm.

4.Görüşme

1. *İsminiz?*

Gül K.

2. *Kaç yaşındasınız?*

G.K: 42.

3. *Kaç yıldır Tuzluca'yır'da oturuyorsunuz?*

G.K: 25 senedir buradayız.

4. *Onun öncesinde neredeydiniz?*

G.K: Ankara'da doğdum. Genç kızlığım Almanya'da geçti, okulumu orada bitirdim. Daha sonra evlendim ve Ankara'ya tekrar döndüm. Evlenince sorumluluklar arttı, sonrasında ev eksenli çalışmaya başladım. Maddi olarak eşimin yeterli olamadığı zamanda çalışmaya başladım. Artık eşim maddi olarak yeterli olsa da çalışmaya devam ediyorum, sağlığım elverdiği sürece de devam edeceğim; çünkü çalışmak bir alışkanlığa dönüştü bende.

5. *Oturduğunuz evin çeşidi nedir?*

G.K: Apartman

6. *Peki ev size mi ait?*

G.K: Evet, kendimizin.

7. *Çocuğunuz var mı?*

G.K: İki kızım var.

8. *Eğitim durumunuz nedir?*

G.K: Lise mezunuyum.

9. *Evde kaç kişi yaşıyor?*

G.K: Dört kişi. Eşim, ben ve çocuklar.

10. *Aile de sizden başka çalışan var mı?*

G.K: Eşim çalışıyor.

11. *Eşiniz nerede çalışıyor?*

G.K: Serbest meslek.

12. *Kaç yıldır ev-eksenli çalışma içerisindeyiz?*

G.K: 20 yıldır ev eksenli çalışıyorum.

13. *Sosyal güvenceniz var mı?*

G.K: Hayır, yok.

14. *Eşinizin herhangi bir sosyal güvencesi var mı?*

G.K: Eşimin de sosyal güvencesi yok. Bağ-Kur borcu olduğu için eşimden faydalanamıyoruz.

15. *Herhangi bir sağlık sorununuz olduğunda ne yapıyorsunuz?*

G.K: Mümkün olduğunca doktora gitmiyoruz.

16. *Peki ev-eksenli çalışırken iş sebebiyle herhangi bir yaralanma ya da rahatsızlık yaşadınız mı?*

G.K: Ufak tefek şeyler dışında, doktorluk gibi büyük bir kaza yaşamadım.

17. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*

G.K: Bu işte zaman şartı yok. Fakat ne kadar çok üretirsem o kadar çok para alırım düşüncesiyle ev işlerimin dışındaki boş vakitlerimde sürekli çalışıyorum.

18. *Toplam ne kadar süre diyebiliriz?*

G.K: Kesin olarak şu kadar diyemem. Bazen 10 saat, bazen 12-14 saat bile oluyor. Dediğim gibi ev işlerimin dışındaki tüm vakitlerimde çalışıyorum. Saniyeyi bile değerlendirmek lazım ev-eksenli olduğu için.

19. *Gül Hanım siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? İşçi misiniz, girişimci misiniz, yoksa ev hanımı olarak mı görüyorsunuz kendinizi?*

G.K: Düzenli bir gelir sağlayamadığımdan kendimi ev hanımı olarak hissediyorum. Evde ürettiğim için eşim de beni hiçbir zaman çalışıyor görmüyor. Aynı şekilde çevrem de bu şekilde beni çalışıyor görmüyor. Zevk için yapıyorum zannediyorlar. Parayla yaptığımı herkese de söylemiyorum tabi.

20. *Evde iş yaptığım için bunu iş olarak görmüyorlar, diyorsunuz.*

G.K: Evet. Tabi ben böyle düşünmüyorum. Çünkü emek harcıyorum, karşılığında para kazanıyorum. Fakat insanlar görmedikleri için sanırım bunu bir iş kabul etmiyorlar. Bu görünmeyen emek, hem de tam anlamıyla emek. Sağlığınız bozuluyor. Benim gözlerimden hiçbir rahatsızlığım yoktu öncesinde, çok da iyi görürdüm. Artık yakını çok iyi göremiyorum. Bunu el işine bağlıyorum.

21. *İş sebebiyle mi oldu durum sizce?*

G.K: Evet, çünkü emek isteyen ince işler bunlar.

22. *Fakat ücretli ya da kayıt altına alınmış bir iş olmadığı için yaptığınız işler iş statüsüne de girmiyor.*

G.K: Evet, maalesef öyle.

23. *Peki daha çok hangi sektörlerde üretim yaptınız? Tekstil, konfeksiyon mu?*

G.K: Daha önceleri evde, çevremizden kendi bulduğumuz işleri yaparak başladık. Tığ işi, şiş işi gibi. Bir ara matbaalardaki kartvizitlerin çiçeklerini süsleyip yapıştırdım. Tutkalla yapılan bir işti, zordu. Onu aracıyla yapmadım. Arkadaşım vasıtasıyla matbaa işini almıştım. Doğrudan patronla anlaşıyorduk. Patron hesabını yapıyor o da sana aracıyla olan işte olduğu gibi bir fiyat çıkarıyor. Bunlar dışında mesela adliyenin tebliğ zarfları var. Onu da yine matbaacılar alıyor, bizler de matbaacılarından alıyorduk koliler halinde. Tabi güvendiği kişilere veriyor bunları da. Biz seriler halinde açıyorduk bunları, nasıl yapacağımızı gösteriyorlardı. İki kenarına tutkalı sürüp yapıştırıyorduk. Bitince de gelip evden teslim alıyorlardı. Ağır olduğu için arabalarıyla gelip alıyorlardı. Bir dönem de bunu yaptım. Ev-eksenli derken sadece el işleri değil, çok çeşitli işler var.

24. *Peki bunlar dışında, mesela mantıcıya mantı yapmak gibi işler de yaptınız mı?*

G.K: Olmaz mı, evimizin yakınında yufkacı var oraya gitmiştim. Boş kaldığım zaman hemen iş araştırıyorum. Mantıcılarla konuştum. Malzemeyi verdiler, evinde yap dediler. Günde kaç kilo çıkarabilirsen artık. Günde 5 kilo çıkarabiliyordum. Onlar mantıyı 10 liraya satıyorlar kilosunu dışarıya, bana 1,5 liraya yaptırıyorlardı, sadece bana değil tabi yapan herkese böyle. Ama çok zor işti, hem de çok ucuzdu. Mutfakta çalıştığım için mutfak masası dolu oluyordu, çocuklar da bundan rahatsızdı. Yemeklerini rahat yiyemiyorlardı. Sadece kendimi değil, çocukları da huzursuz ettiği için bıraktım.

25. *Evde üretim yaparken sadece siz mi çalışıyorsunuz, evin diğer üyeleri de size yardımcı oluyorlar mı?*

G.K: Sadece ben çalışıyorum. Çocuklar okuyor. Ayrıca onları ev-eksenli yapmak istemediğim için işe katmıyorum.

26. *Üretimi tek başınıza mı, yoksa diğer kadınlarla takım çalışması şeklinde mi yapıyorsunuz?*

G.K: Bir ara kartvizit yapmıştım, onu arkadaşlarla yaptığım da oldu. Çünkü o zaman daha seri üretebiliyorduk. Mantı işini yalnız yaptım, herkes mantı yapmasını bilmiyor.

27. *Peki siz ev-eksenli bir çalışansınız. Sizin dışınızda bu işi yapan çalışanları ne olarak görüyorsunuz? Onlar sizin için bir rakip mi mesela?*

G.K: Rakip olarak hiç görmedim. Ortak kaderi paylaştığım arkadaşlar olarak görebilirim ancak. Birbirimize destek dahi oluyoruz.

28. *Bu işe nasıl başladınız?*

G.K: Bu işe evlendiğimde maddi sıkıntılar nedeniyle başladım. Ayrıca ben boş durmayı sevmiyorum, çalışmak istiyordum. Başlamanın asıl sebebi bu desem daha doğru olur. Ancak eşim dışarıda çalıştırmadı. Ben de bu şekilde istediğim gibi çalışabildim.

29. *Yani eşiniz ev-eksenli çalışmanıza karışmıyordu.*

G.K: Karışmıyor değil de, farkında olmuyordu. Evde olunca pek fark edilmiyor. Fakat dışarıda çalışmayı tercih ederdim.

30. *İlk olarak ne tür işler yaptınız?*

G.K: İlk ev-eksenli adı altında değil de, eşin dostun işlerini yaparak başladım. Dantel, lif gibi işler yapıyordum.

31. *Bir nevi küçük çaplı esnaf gibi. Malzemeyi kendiniz alıp üretiyor, sonra da satıyorsunuz.*

G.K: Malzemeyi o getiriyor. İş vereni kişiye bağlı, nasıl isterse öyle yapıyorsun.

32. *Sizler malzemeyi alıp üretip, pazara sunmuyorsunuz. Patron-işçi ya da aracılar ilişkisiyle bu işi yürütüyorsunuz.*

G.K: Kendin alıp satsan daha çok kazanırsın, bu iyi; ama pazar bulmak sıkıntı olur o zaman da. Kimseyi tanımıyorsun, çevre olmayınca da zor.

33. *Peki işi nasıl alıyorsunuz? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz, yoksa aracılarla mı görüşüyorsunuz?*

G.K: İşe göre değişiyor. Direkt patronla da iş bağlantısı kurduğumuz oldu, az da olsa. Ama daha çok aracılarla oldu.

34. *Aracıların varlığı sizin açınızdan olumlu mu, olumsuz mu?*

G.K: Olumsuz. Çünkü ucuza iş yapıyorsunuz zaten, bunun üstüne de aracı sizden kârını alıyor. Fakat buna rağmen aracının olmasını istiyorsunuz; çünkü size iş getiriyor. Boş kalıyorsunuz ya da siz direkt olarak patrona ulaşamıyorsunuz.

35. *Bu işte emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

G.K: Kesinlikle hayır, alamıyoruz.

36. *Çözüm ne olmalı sizce?*

G.K: Çalışanlar arasında bir örgütlenme olmalı. Pazarlık gücü olur böylelikle. Tek başına bu mümkün değil.

37. *Gül Hanım ürettiğiniz ürünler üzerinde belirleyici rolünüz var mı? Yani ürünün şekline, dizaynına siz karar verebiliyor musunuz?*

G.K: Bazen. Alınan işe bağlı. Mesela zarf yaptığımızda nasıl yapılacağı gösterildi, istenileni yaptık. Onda karışma hakkımız yoktu, ne yapılacağını onlar belirliyor. Ama el işi yaptığında kendin belirliyorsun.

38. *Ev-eksenli çalışma sonunda teknik bilgi ve beceriniz arttı diyebilir miyiz?*

G.K: Teknik anlamda hiçbir bilgi yok. El becerimiz artıyor sadece.

39. *Herhangi bir kursa tabi olmadınız yani.*

G.K: Hayır, sadece eliniz hızlanıyor.

40. *Emeğin esnekleşmesiyle çalışanların bilgisinin ve becerisinin artacağı iddiasının ev-eksenli çalışma için geçerli olduğunu söyleyebilir misiniz?*

G.K: Kesinlikle hayır. Çünkü bilgi olarak artan bir şey yok. Siz yetenekliyseniz iş alırsınız, herhangi bir yeteneğiniz yoksa size iş vermezler. Bize 100 adet zarf veriyorlardı bir günde bitirilmek üzere. Eğer bir günde bitirmezseniz işinizi sizden alırlar. İş bekleyen o kadar çok kişi var ki. Senden daha ucuz yapan birisini bulursa da hemen seni bırakır, diğerine gider.

41. *Ev-eksenli çalışma sonunda kendinizi daha bilgili, becerikli, güvenli, daha özgür bir işçi olarak görür müsünüz?*

G.K: Ne kadar ev-eksenli olsa da iş bulmak için dışarıya açılmanız lazım. Bu açıdan bir katkısı olabilir. Bunun haricinde işin kattığı bir şey yok. Aksine sosyal hayattan kopuyorsunuz. Okumak istediğim kitaplar var, fakat vakit olmuyor. Aldığım işleri yapmak birinci önceliğim. İkisi bir arada olmuyor. Bulduğum her fırsatta el işi yapıyorum.

42. *Peki siz bu işi başkalarına tavsiye eder misiniz, örneğin çocuklarınızı?*

G.K: Çocuklarıma asla. Ama ihtiyacı olanlara tavsiye ederim. Tabi yapacak başka hiçbir işi yoksa en son çare olarak.

43. *Ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayata dair düşünceleriniz daha olumlu oldu mu?*

G.K: Şu şekilde olumlu oluyor: İş yapıp da paranızı aldığınızda evinizin ya da çocuklarınızın ihtiyacını karşılıyorsanız mutlu oluyorsunuz. Boş durmadım evime katkı sağladım diyorsunuz. Onun dışındada emeğinizin karşılığı olanı alamıyorsunuz.

44. *Ev-eksenli olmayan, standart bir işe girmeyi tercih eder miydiniz?*

G.K: Tabi ki ederdim.

45. *Neden?*

G.K: Aylık ne kadar kazanacağımı bilirdim, harcamalarımı ona göre ayarlardım. Belli bir iş düzeniniz yok. Bugün var ama yarın olacağı kesin değil.

46. *Devletten herhangi bir beklentiniz var mı?*

G.K: Beklentimiz çok da olan bir şey yok.

47. *Nedir peki beklentileriniz?*

G.K: Bizlere sigorta yapılabilir. İşlerimiz sürekli hale getirilebilir. Tamam, yine evde üreteyim; ama işi onlar sağlayabilse.

48. *Ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

G.K: Bazılarını biliyorum. Mesela mantı işinde biliyorum. Bana da yakın olduğu için satılan yer, öğrenebildim. Bana 1,5 liraya yaptırıp 10 liraya sattığını bile bile yaptım.

49. *Ne hissettiniz peki?*

G.K: Sinir oluyorsunuz tabi. Emeğime acıdım. Ama şöyle bir durum da oldu. Onu bıraktım ve tanıdıklara direkt kendim yaptım. O zaman 10 liradan yaptım. Piyasayı bildiğim için kârlı oldu. Ama uzun soluklu olmuyor tabi.

50. *Peki mantı işinde gidip de çok ucuza çalıştırıldığınızı söylediniz mi?*

G.K: Söylemedim ama alacağım cevabı biliyorum. İşine gelmiyorsa yapma derler, yapacak başka kişiler o kadar çok ki. Bir de araçlar olmayınca iş bulmak çok zor oluyor. Ben gidip de onların bulduğu işi hayatta bulamıyorum. Ucuza çalışmış oluyorum ama yapacak bir şey yok. Biz Balgat’a gittik mesela, bu işleri kendimiz bağlayalım diye, arkadaşla akşama kadar girmediğimiz mağaza kalmadı. Sorduk soruşturduk, broşürlerimizi verdik, tanıtımımızı yaptık bizi dinlediler,

kartımızı aldılar; ama hiçbirisi bize geri dönmedi. Çünkü onlar hep aracıyla çalışıyorlar. Aracıyla çalıştığında işin sürekliliği oluyor.

51. Ne tür işler Balgattakiler?

G.K: Konfeksiyon mağazaları. Kentlerde daha çok bu tip işler oluyor. Benim tanıdığım Gaziantep'li bir aile vardı. Şam fıstığı kırıyorlardı ve bütün aile çalışıyordu. Evin içi tamamen kabuktu, etraf pislik içindeydi. Hatta o kabuklar çocuklardan birinin gözüne sıçramış ve çocuğun gözü çok kötü olmuştu, bir şey de yapılmamıştı o duruma. Ailece çalışanlar da çok yani. Tanıdığım bir aile de zarf işini yapıyordu.

5. Görüşme

1. İsminiz?

Güliden K.

2. Yaşınız nedir?

G.K: 30.

3. Kaç yıldır Tuzluca'yır'da oturuyorsunuz?

G.K: 10 yıldır.

4. Öncesinde neredeydiniz?

G.K: Doğma büyüme buradayım, Ankara'dayım yani.

5. Oturduğunuz evin çeşidi nedir? Gecekondu mu, apartman mı?

G.K: Apartman.

6. Size mi ait?

G.K: Evet.

7. Evli misiniz?

G.K: Evet.

8. Çocuğunuz var mı?

G.K: İki tane. Biri kız, biri erkek.

9. Eğitim durumunuz nedir?

G.K: Lise mezunuyum.

10. Evde toplam kaç kişi yaşıyor?

G.K: Dört kişiyiz.

11. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı? Eşiniz çalışıyor mu?*

G.K: Eşim çalışıyor. Aselsan’da garson.

12. *Kaç yıldır ev-eksenli çalışıyorsunuz?*

G.K: Yeni başladım bu işe.

13. *Kendinize ait bir sosyal güvenceniz var mı?*

G.K: Hayır, şimdi yok. Önceden başka bir işte çalışırken vardı, ama şimdi yok.

14. *Eşinizin var mı?*

G.K: Eşimin sigortası var. Ben de eşimden yararlanıyorum.

15. *Ev-eksenli olarak çalışırken hiç kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*

G.K: Yeni başladığım için henüz öyle bir durum yok.

16. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*

G.K: Yeni olduğum için henüz düzenli bir şey yok. Evde yaptığım bir iş vardı, onun da saatleri değişiyordu. Üç saat, beş saat gibi. İşin içine girince buradakiler gibi artar herhalde.

17. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi?*

G.K: Ev hanımı demek daha doğru olur.

18. *Hangi alanlarda üretim yaptınız?*

G.K: Yeni başlıyorum bu işe. El işiyle başlayacağım.

19. *Evde üretim yaparken yalnızca siz mi çalışıyorsunuz, yardım alıyor muydunuz?*

G.K: Yalnız çalışıyorum. Çocuklarım küçük, eşim de işte, yardımcı olabilecek kimse yok.

20. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması olarak mı yapıyorsunuz?*

G.K: Yeni başladım, olursa takım çalışması olur.

21. *Ev-eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl, onları rakip olarak görüyor musunuz?*

G.K: Rekabet bir bakıma iyi. Rekabetin olduğu yerde başarı da olur. Dostluk da var, rekabet de.

22. *Peki bu işe nasıl başladınız?*

G.K: Komşularım aracılığıyla başladım.

23. *İş nasıl alıyorsunuz? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz yoksa aracılarla mı bağlantı sağlıyorsunuz?*

G.K: Henüz öyle bağlantılarım olmadı, dediğim gibi çok yeniyim.

24. *Peki bu işin içinde olanların gözüyle baktığımızda, sizin de tanıdıklarınızı göz önüne alarak, aracılardan varlığı olumlu mu olumsuz mu?*

G.K: Onlar olmasa direkt çalışılsa iyi, fakat onlar olmadan işverenle birebir bağlantı kurmak da çok zor.

25. *Peki bu iş sebebiyle, aracılardan varlığını da göz önüne alarak, emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

G.K: Piyasayla arasında bir uçurum yoksa sömürüldüğümü düşünmem.

26. *Mesela bir aracı bir iş verse. Bir mal getirip "Günde bin tane yapın 100 lira vereceğim." dese, sonrasında sizin yaptığınız işi dışarıya 500 liraya satsa böyle bir durum olduğunu gördüğünüzde ne düşünürsünüz?*

G.K: Eğer mecbursam bu işi yapmaya sömürüldüğümü bilerek durumu görmezlikten gelirim.

27. *Bu durum için çözüm ne olmalı sizce?*

G.K: Bu biraz da karşılıklı anlayışa bağlı. Gerçi çıkar söz konusu olunca anlayış geri plana atılıyor. Yine de sorunun çözümü için gereken tüm yollara başvurmak gerekir.

28. *Peki getirilen ürünlerin modeline, şekline karar vermede belirleyiciliğiniz oluyor mu?*

G.K: El işi yaptığımda olmuştu. Rengine, modeline karar vermede fikirlerimi söyleyip uygulamıştım. Onun dışında çoğu zaman aldığınız iş nasıl istenirse öyle yaparsınız.

29. *Bu iş sayesinde teknik anlamda bir bilgi, beceri kazandınız mı?*

G.K: Bir işi severek yapmak önemli. Eğer gerçekten severek yapıyorsanız kendinizi tatmin olmuş hissedersiniz ve bilgi, becerinizi arttırırsınız. Ben de iş yapmayı seviyorum, kazanımlarım oldu diyebilirim.

30. *Ev-eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür olarak görüyor musunuz?*

G.K: Mutlaka. Evde otursam, hiçbir şey yapmasam bir gelişme gösteremem. Ama buraya gelip insanlarla birlikte olunca her birinden bir şey öğreniyorum. Buradaki etkileşim beni geliştiriyor.

31. *Ev eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye eder misiniz ya da çocuklarınızın bu işte çalışmasını ister misiniz?*

G.K: Çocuklarım eğer başka bir iş yapabilecek durumda değillerse neden olmasın. Tasvip etmeyeceğim kötü bir işi yapmasındansa böylesi güzel bir ortamda çalışmasını isterim.

32. *Peki ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

G.K: Evet.

33. *Ev-eksenli yerine standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

G.K: İsterim, fakat çocuklarım küçük olduğu için şimdi yapamam. Sonuçta ev hanımlığının heyecan verici bir yanı yok. Hem sosyal olmak adına hem de gelir açısından isterim.

34. *Devletten beklentileriniz var mı? Bu iş için bir destek alıyor musunuz?*

G.K: Herhangi bir destek almıyorum. Ev-eksenli çalışma yaygınlaştırılabilir.

35. *Ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

G.K: Aracı kullanmadığım için fiyatı kendim belirleyip direkt sattım çoğu zaman.

Teşekkürler...

6. Görüşme

1. *İsminiz?*

Melahat T.

2. *Melahat Hanım kaç yaşındasınız?*

M.T: 45.

3. *Tuzluca'yır'da kaç yıldır oturuyorsunuz?*

M.T: 20 yıldır buradayım.

4. *Evinizin tipi nedir?*

M.T: Apartman.

5. *Ev size mi ait?*

M.T: Evet, kendi evimiz.

6. *Evli misiniz? Çocuklarınız var mı?*

M.T: Evliyim. Bir kızım, bir oğlum var.

7. *Eğitim durumunuz nedir?*

M.T: Lise. İlkokul 4. sınıftan sonra Almanya'ya gittim. Orada bilgisayar operatörü olarak çalıştım 4 yıl memurluk yaptım orada.

8. *Ne zaman döndünüz buraya?*

M.T: 1985'te döndüm. Evlenince eşim gitmedi, burada kalmak zorunda kaldık.

9. *Evde kaç kişi yaşıyor?*

M.T: Dört kişiyiz.

10. *Kimler çalışıyor ailede?*

M.T: Eşim ve ben. Eşim emekli, serbest çalışıyor şimdi. İş olursa yapıyor, sabit bir işi yok şimdi.

11. *Peki siz kaç yıldır ev-eksenli olarak çalışıyorsunuz?*

M.T: Benim iki yıl oldu. Daha önce para karşılığı hiç yapmadım dışarıya. Arkadaşım vesile oldu ev eksenli çalışmaya başlamama.

12. *Sosyal güvenceniz var mı?*

M.T: Eşimden dolayı var. SSK'lı kendisi.

13. *Ev-eksenli olarak çalışırken hiç kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*

M.T: Herhangi bir kaza geçirmedim.

14. *Günde ortalama ne kadar çalışıyorsunuz?*

M.T: 10 saat çalışıyoruz. Hatta bazen daha fazla bile olabiliyor. 14-15 saat oldu bazen.

15. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi?*

M.T: Kendimi işçi olarak tanımlayabilirim.

16. *Bu işte çalışırken hangi alanlarda üretim yaptınız?*

M.T: Yufka oldu, el işi oldu, dikiş oldu. Her işten de oldu açıkçası.

17. *Peki üretim yaparken yalnız mı çalıştınız, yoksa evin diğer üyeleri de size yardımcı oldu mu?*

M.T: Hayır yalnız yapıyorum. Zaten ben burada arkadaşlarla başladım, işleri eve hiç götürmedim. Burada, yani kooperatifte yapıyoruz hep birlikte.

18. Ev-eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl, onları rakip olarak görüyor musunuz?

M.T: Görmüyorum. Sonuçta onlar da emek veriyorlar. Ama rakip olarak görenler de var. Biz, kooperatif olarak aramızdan aracı, komisyoncu vb. kişilerin çıkmasına karşıyız. Amacımız aracıları kaldırmak ve işi direkt kendimiz almak. Ama maalesef çok zor oluyor. Bunun için örgütlenmek lazım ama burada olduğu gibi 12 kişiyle kalmamalı daha çok olmalı. Mesela ben Nevşehir’e gittiğimde direkt üretilenlerin satıldığı yere gittim. Bizim kooperatif olduğumuzu anlattım. Bir çanta işi vardı. İş nasıl alacağımızı sordum. Hammad-desi bizden, işçiliği bizden 20 liraya yaptırıyorlardı.

19. Peki onlar ne kadara satıyorlardı?

M.T: Onlar genellikle Euro üzerinden satış yapıyorlar. En az 40–50 Euro’dur. Fakat hammad-desi, işçiliği bizden ve 20 lira olunca işi kabul etmedim tabi arkadaşlar istemezler diye. İnsanlara bunu anlatamıyorsunuz. Herhangi bir mal için mesela, arkadaşlar biz bunu 1 liraya yaparsak sürümden kazanırız; çünkü bunun binlerce arkası gelecek diyorum. Ama üç liraya, beş liraya yaparsak bunun devamı olmaz.

20. Siz bu işe nasıl başladınız?

M.T: Benim Almanya’da iş tecrübem vardı. İnsanlarla iç içeydim. Sonrasında 14–15 yıl çalışmadım ve artık çok bunalmıştım. Onca yıl boşu boşuna durduğuma üzüldüm. Aslında çalışmak için başvurularım oldu ama bu ülkede iş bulmak çok zor malum. Bir kamu bankasının sınavlarına girdim ama olmadı. Üstelik de sınavım çok iyi geçmişti. Torpilin varsa kesin bu işe girersin dediler, kendileri ama benim torpilim yoktu. Bunun dışında bir Alman fabrikasına başvururdum bir yıl sonra olumsuz yanıtı geldi. Fakat dilim, bu konudaki bilgim yine yetmedi.

21. Bu işe nasıl başladınız?

M.T: Bu işe arkadaşın vasıtasıyla başladım. Onun amacı da beni ev eksenli yapmak değildi, evden çıkarmaktı. Çok bunalmıştım evde oturmaktan. Şimdi bu işi de severek yapmıyorum. Öğretmen olmayı çok istemişim ama olmadı.

22. Peki sizin açınızdan araçların varlığı olumlu mu olumsuz mu?

M.T: Olumsuz düşünüyorum. Sonuçta emek veren insan aracıdan daha az kazanıyor.

23. *Bu noktada emeğinizin karşılığını tam olarak aldığınızı düşünüyor musunuz?*

M.T: Kimse alamaz bu işte emeğinin tam karşılığını.

24. *Bu noktada çözüm ne olabilir?*

M.T: Çözüm sesimizi duyurmak için örgütlenmek gerekiyor. Bunun için de daha fazla kadına ulaşmak gerekiyor.

25. *Ne tür işler yaptınız burada?*

M.T: Geçen yıl bir fes işi vardı.Bir tane numune olarak getirdiler. İşte bundan maliyetini çıkarınca onların bize verdiği fiyat fes başına 10 kuruştı. Aracıyla yaptık yine o işi de. Püskülünü biz yapacağız, kartonunu biz keseceğiz, tutkalını biz süreceğiz, üzerini de kaplayacağız üstelik yapıştırıcıdan dolayı sağlığımızdan da olacağız. O işi bir seriden sonra yapmadık. Daha sonra yine bunlar bize ameliyat önlüğü ve şortu getirmişlerdi. Tanesini 13 kuruşa dakin dediler. Getirdik bir tanesini denedik, yarım saatten fazla zamanını alıyor. Üstelik bize “Bir kadın bundan bir günde bin tane çıkarıyor” diyorlar. İmkânsız çıkması. Cazip gelsin diye böyle söylüyorlar. Tabi bizler bunu yapamayacağımızı söyleyince de bize tepki gösterdiler.

26. *Getirilen ürünlerin modeline, şekline karar vermede inisiyatifiniz oluyor mu?*

M.T: İş veren kişiye bağlı. Önünüze numune koyduysa aynısını istiyorsa aynısını yapıyorsunuz. Ama Nevşehir’e bir çanta işimiz olmuştu o zaman kendi tasarımıyı yapmıştık. Bazen bize de seçenek hakkı tanıyorlar. Her zaman böyle olmuyor tabi.

27. *Peki bu iş sonucunda sizin mesleki ya da teknik bilginiz arttı diyebilir miyiz?*

M.T: Hayır. Teknik anlamda da ben daha önceden bunları biliyordum. Sadece şunu diyebilirim. Ürün geliştirmede hep sabit renkleri düşünürdüm. Fakat farklı renklerle ürün geliştirmeyi kattı bana diyebilirim yalnızca. Sevmediğim bir iş yapıyorum aslında. Dikişten nefret ediyorum.

28. *Şu anda ne iş yapıyorsunuz peki?*

M.T: Şu anda boşuz. İş bekliyoruz.

29. *Melahat Hanım bu işi başkalarına tavsiye eder misiniz?*

M.T: Asla, mecbur kalmadıkça.

30. *Çocuklarınıza?*

M.T: Hiç kimseye tavsiye etmem. Emeğinizin karşılığını alamadığınız için tavsiye etmem. Çocuklarım da üzüldü beni görünce. Yorulunca gözlüğümü takar devam ederdim, eşim de üzüldü ama yaptım yine de.

31. *Peki ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair bir değişiklik oldu mu, mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu?*

M.T: Hayır. Hayat benim için zaten güzeldi, daha kötü oldu. Sosyal hayat bitti. Sorumluluk alıp buraya bağlanıyorsun. Agresif oluyorsun, haksızlığa tahammülün yoksa kişiliğin değişiyor, kendini tanıyamıyorsun. Bana hiçbir şey katmadı, zararı oldu.

32. *Standart bir işe girmek ister miydiniz?*

M.T: Evet. En azından ekonomik özgürlüğüm olurdu. Kendi kazandığım parayı harcamayı çok seviyorum. Eşiminkini kısıtlarım ama kendiminkini çok rahat harcarım. Ama burada olmuyor.

33. *Devletten herhangi bir destek alıyor musunuz?*

M.T: Destek almıyoruz.

34. *Devletten beklentiniz var mı?*

M.T: Beklentim şu: Ev-eksenlilerin sigortalarının olması, emeklerinin görünür olması.

35. *Ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını merak edip baktınız mı?*

M.T: Bakmadım. Ama üstüne çok kâr koyup satacağını biliyorum.

Teşekkürler...

7. Görüşme

1. *Adınız nedir?*

Naciye Ş.

2. *Kaç yaşındasınız?*

N.Ş: 45.

3. *Kaç yıldır Tuzluca'yır'da yaşıyorsunuz?*

N.Ş: 26 yıldır.

4. *Evinizin çeşidi nedir?*

N.Ş: Gecekondu.

5. *Size mi ait?*

N.Ş: Eşimin ailesinin.

6. *Çocuklarınız var mı?*

N.Ş: Evet. Bir kız, bir erkek.

7. *Eğitim durumunuz nedir?*

N.Ş: Üniversite terk, lise mezunuyum.

8. *Evde toplam kaç kişi yaşıyor?*

N.Ş: Şu anda üç kişiyiz. Kızım evlendi.

9. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı?*

N.Ş: Eşim çalışıyor. Devlet memuru.

10. *Kaç yıldır ev-eksenli çalışma içindesiniz?*

N.Ş: İki yıldır buradayım. Onun öncesinde dışarıya takı yaptım. Düzenli değil, ama 20 yıldır bu şekilde çalışıyorum diyebilirim.

11. *Sosyal güvenceniz var mı?*

N.Ş: Benim yok, eşimden faydalaniyorum.

12. *Ev-eksenli çalışırken bir kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*

N.Ş: Evet tarlada çapaya giderken çapayı ayak parmağıma vurup uç kısmını kesmiştim.

13. *Nasıl tedavi oldunuz sonrasında?*

N.Ş: Çalışanların başında “çavuş” denen kişiler olur. O hemen bir bez ıslatıp sarmıştı. Polatlı’nın bir köyüydü. Sabah dörtte yola çıkıyorduk. Gelip alıyorlardı bizi. Aslında doktora gidip dikilmesi gerekiyordu parmağımın ama öyle geçirildi.

14. *Ev-eksenli işlerde günde ortalama kaç saat çalışıyorsunuz?*

N.Ş: Belli olmuyor, esnek bir zaman bizimkisi. Bazen 12 oluyor, bazen 8.

15. *Peki kendinizi nasıl tanımlarsınız? İşçi mi, ev hanımı mı?*

N.Ş: Daha çok işçi.

16. *Hangi alanlarda üretim yaptınız?*

N.Ş: Konfeksiyon, takı, gıda.

17. *Üretim yaparken siz mi çalışıyorsunuz yoksa çocuklar da yardımcı oluyorlar mı?*

N.Ş: Ben yapıyorum. Bir dönem eşim yardımcı olmuştu. Takı işinde, çivi kıvırmada yardımcı olmuştu.

18. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması şeklinde mi yapıyorsunuz daha çok?*

N.Ş: Şu sıralar takım çalışması şeklinde yapıyorum.

19. *Ev-eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl? Onlar size göre rakip mi, ortak mı?*

N.Ş: Hepsi de var açıkçası. Bazen rakip de oluyorlar. Ama onlarla diyalog içinde olmak ihtiyacı da hissediyorsun. Çünkü bazıları piyasa sayı düşürüyor. Fiyat kırıyorlar. İş vereni daha kaliteli iş çıkarmayacağını bildiği halde işi onlara verebiliyor.

20. *Sürekli diyalog içinde olmak gerekiyor diyorsunuz.*

N.Ş: Evet. Onları da bilinçlendirmek gerekiyor. Verilen fiyattan haberdar olmak için.

21. *Ev-eksenli çalışmaya nasıl başladınız?*

N.Ş: Bu işi yapan bir arkadaşımın tavsiyesiyle başladım. Evde oturmağına para kazanırsın diye başladık. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle üç kuruşa da olsa yapıyorduk.

22. *İş nasıl alıyorsunuz? Doğrudan mı, aracılarla mı?*

N.Ş: Daha önceki işlerimde aracıyla çalıştım. Ama burada doğrudan görüşüyoruz. Burada iş almaya kooperatif olarak gittiğimizde, elimizde belli bir potansiyel çalışacak bayan var diyoruz. Örneğin Baykal trikoya gittik. Trikoların üzerine boncuk, pul işleme işine. Önce deneyelim dediler, ne kadar zamanda ne kadar iş çıkarıyorsunuz. Ona göre iş vereceğiz, dediler. Buradan altı kadın oraya gittik. Önümüze işi koydular. Ne kadar zamanda yaptığımıza bakıp ona göre toplu iş verecekler. Herkes elinden geleni yaptı. Bir de bu işi ilk kez yapan bayanlar oldukları için daha uzun sürede yapıldı bu iş. Sonuçta işi beğenmediler. Aslında önce öyle demediler. Günde, başından hiç kalkmadan, 8 saatte 8 kazak işleneceğini söyledik. Onlar da “Olur mu 20 kazak yapılmalı” diyerek tepki gösterdiler. Bir de ne kadara yaparsınız diye sordular. Ben de 8 saate 8 kazak yaparım demiştim. Çalışma ücreti bellidir ben o yoldan hesaplayarak

tanisini 2 liraya yaparım dedim. Tabi kabul etmediler. Onlara göre tanesi 50 kuruştan fazlaya yapılmaz. Sonuç olarak anlaşılmadı, işi vermediler.

23. *Peki aracılarn varlığı olumlu mu, olumsuz mu?*

N.Ş: Benim açımdan olumsuz tabi. İşveren açısından olumludur. Bi-reysel gittiğin zaman firmalardan iş alamazsın. Aracının tek olumlu tarafı iş alabilmesi.

24. *Bu işi yaparken emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

N.Ş: Tabi ki hayır. Emek sömürsünün en yoğun yaşandığı yer ev-eksenli çalışmadır.

25. *Peki çözüm ne olabilir?*

N.Ş: Örgütlenerek aracılarn ortadan kaldırmak gerekiyor. Bir de ev-eksenli çalışma diye bir şey olmamalıdır. Statüsü yok, hiçbir sosyal görünürlüğü yok.

26. *Ürettiğiniz ürün üzerinde hiçbir söz hakkınız var mı? Şekli, dizaynı üzerinde?*

N.Ş: Hayır, yok.

27. *Peki bu iş sonucunda mesleki bilginiz, beceriniz arttı mı?*

N.Ş: Hayır. Hatta köreltiyor.

28. *Ev-eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür bir işçi olarak görüyor musunuz?*

N.Ş: Asla.

29. *Ev-eksenli çalışmayı başkalarına ya da çocuklarınıza tavsiye eder misiniz?*

N.Ş: Hayır, kesinlikle tavsiye etmem.

30. *Peki ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu, mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

N.Ş: Daha da olumuz yönde etkiledi, daha köreltti. Çünkü çok ucuza çalışıyoruz. Çevremde bu şekilde çalışan insanları da görünce daha çok üzülüyorum. Ama ihtiyaç işte.

31. *Ev-eksenli yerine standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

N.Ş: Ben daha önce markette de çalıştım ama o da benim için kötüydü. Ben patronla çalışılan bir işte çalışmam. Kendi işim olmalı. Standart bir iş gelir açısında iyi; fakat patronla çalışmak zor.

32. *Bir ev-eksenli olarak devletten bir beklentiniz var mı, destek alıyor musunuz?*

N.Ş: Hiçbir destek almıyoruz. Beklentimiz o kadar çok ki, ama cevap vereceğinden umudumuz yok. Çünkü biz görünürlük konusunda binlerce imza toplayıp Çalışma Bakanlığına gittik. Geçen sene, Mart ayında. Nimet Çubukçu ile yüz yüze görüştük. Sorunumuz Meclis gündemine alınmıştı, bir araba dolusu kadın önergenin görüşüleceği gün gittik; fakat görüşülmedi. Konu da kapandı, gitti.

33. *Peki ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

N.Ş: Merak edip baktıklarım oldu, ama bilmesem daha iyi. Üzerine koyduğu kârı görünce ne kadar ucuza çalıştığımızı görüp sinir oluyoruz. O sebeple bakmasak daha iyi.

Teşekkürler...

8. Görüşme

1. *İsminiz nedir?*

Yeter K.

2. *Yaşınız?*

Y.K: 37.

3. *Kaç yıldır Tuzluca'yı'da oturuyorsunuz?*

Y.K: Dokuz senedir buradayım.

4. *Öncesinde neredeydiniz?*

Y.K: Natoyolu'ndaydık.

5. *Oturduğunuz evin çeşidi nedir? Gecekondu mu apartman mı?*

Y.K: Apartman.

6. *Sizin mi?*

Y.K: Kayıinvalidemim.

7. *Evli misiniz?*

Y.K: Evliyim.

8. *Çocuğunuz var mı?*

Y.K: Evet. Bir kız, bir erkek.

9. *Eğitim durumunuz nedir?*

Y.K: İlkokul mezunuyum.

10. *Evde toplam kaç kişi yaşıyor?*

Y.K: Dört kişiyiz.

11. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı? Eşiniz çalışıyor mu?*

Y.K: Eşim çalışıyor. Ostim'de işçi.

12. *Kaç yıldır ev-eksenli olarak çalışıyorsunuz?*

Y.K: Hemen hemen 15 yıldır yapıyorum.

13. *Sosyal güvenceniz var mı?*

Y.K: Kendimin yok, eşimden dolayı var.

14. *Ev-eksenli olarak çalışırken iş sebebiyle kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*

Y.K: Hiç geçirmedim.

15. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*

Y.K: Duruma göre, yapılan işe göre değişiyor. 10 saate kadar da çıkabiliyor.

16. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi?*

Y.K: Hepsi diyebilirim.

17. *Hangi alanlarda üretim yaptınız?*

Y.K: Çoğunlukla el işi yaptım. Şimdi de gıda.

18. *Evde üretim yaparken yalnızca siz mi çalışıyorsunuz, yardım alıyor muydunuz evden?*

Y.K: Yalnızca ben çalışıyorum. Çocuklar okuyorlar, eşim de geç geliyor. Yardımcı olamıyorlar.

19. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması olarak mı yapıyorsunuz?*

Y.K: Bir araya gelip takım çalışması yapsak daha iyi olur, ama evde yaptığım için mecburen tek yapıyorum.

20. *Ev-eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl? Onları rakip olarak görüyor musunuz?*

Y.K: İlişkilerim iyi, rakip olarak görmüyorum.

21. *Peki bu işe nasıl başladınız?*

Y.K: Komşuların tavsiyesiyle başladım.

22. *İşi nasıl alıyorsunuz peki? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz yoksa aracılarla mı bağlantı sağlıyorsunuz?*

Y.K: Hemen hemen hep araçılar getirir bize işi.

23. *Hangi tür işleri daha çok getirirler?*

Y.K: Dantel işi, örgü, dikiş işi.

24. *Peki sizce araçıların varlığı olumlu mu olumsuz mu?*

Y.K: Olumlu. Niye diyeceksin, çünkü işin sürekliliği olur onlar sayesinde.

25. *Peki bu iş sebebiyle, araçıların varlığını da göz önüne alarak, emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

Y.K: Aslında araçılar olmasalar paramızın karşılığını daha çok alacağız. Ama bu sefer de işten olacağız. Biraz karışık bizim işler anlayacağın.

26. *Peki getirilen ürünlerin modeline, şekline karar vermede belirleyiciliğiniz oluyor mu?*

Y.K: Duruma göre değişiyor. Belirlediğim de oldu öncesinde, ama daha çok müşterinin istediği yapılır. Onun dışına çıkamazsın.

27. *Bu iş sayesinde teknik anlamda bir bilgi, beceri kazandınız mı?*

Y.K: Arttı, daha değişik dikiş yapabiliyorum, ama kendi kendimize geliştik.

28. *Bu iş nedeniyle bir kursa gittiniz mi?*

Y.K: Bekârken nakışa gitmiştim. Onun dışında kurs falan almadık hiç.

29. *Ama ona kendiniz gittiniz herhalde? Yani firma ya da aracı sağlamadı böyle bir kursu?*

Y.K: Yok canım, kendim gittim tabi.

30. *Ev-eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür olarak görüyor musunuz?*

Y.K: Evet.

31. *Ev-eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye eder misiniz ya da çocuklarınızın bu işte çalışmasını ister misiniz?*

Y.K: Başkalarına tavsiye ederim. Ama çocuklarımla okumasını isterim, bu işle uğraşmasınlar.

32. *Peki ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

Y.K: Evet.

33. *Ev-eksenli çalışma yerine standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

Y.K: İsterim ama çocuklardan dolayı olmuyor. Ev eksenlide evdeyim çoğunlukla. Böyle olunca her ikisini de yapıyorum. Ama düzenli çalışmayı da isterdim tabi ki.

34. *Devletten beklentileriniz var mı? Bu iş için bir destek alıyor musunuz?*

Y.K: Destek almıyorum hiçbir yerden. Devlet, bizim gibi çalışanlar için sigorta yapabilir.

35. *Peki ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

Y.K: Hepsini değil, ama bildiklerimiz de oldu.

Teşekkür ediyorum.

9. Görüşme

1. *İsminiz?*

Gülseren D.

2. *Kaç yaşındasınız?*

G.D: 49.

3. *Kaç yıldır Tuzluca'yı'da oturuyorsunuz?*

G.D: 49 yıldır buradayım.

4. *Oturduğunuz evin çeşidi nedir?*

G.D: Apartman.

5. *Ev size mi ait?*

G.D: Evet.

6. *Evli misiniz?*

G.D: Evliyim.

7. *Çocuğunuz var mı?*

G.D: İki kızım var.

8. *Eğitim durumunuz nedir?*

G.D: İlkokul.

9. *Evde toplam kaç kişi yaşıyor?*

G.D: Dört kişi. Eşim, ben ve çocuklar.

10. *Ailede sizden başka çalışan var mı?*

G.D: Eşim çalışıyor. Emekli ayrıca.

11. *Kaç yıldır ev eksenli çalışma içerisindesiniz?*

G.D: 7 yıldır çalışıyorum.

12. *Kendinize ait sosyal güvenceniz var mı?*

G.D: Yok. Eşimden yararlanıyorum.

13. *Peki ev-eksenli çalışırken iş sebebiyle yaralanma yaşadınız mı?*

G.D: Hayır, hiç olmadı.

14. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*

G.D: Belli bir saati yok. Ev işlerimin dışında kalan zamanlarda çalışıyordum.

15. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? İşçi, girişimci, yoksa ev hanımı olarak mı görüyorsunuz kendinizi?*

G.D: Hepsi.

16. *Peki daha çok hangi sektörlerde üretim yaptınız? Tekstil, konfeksiyon, gıda?*

G.D: Konfeksiyon da çok yaptım, ama daha çok el işi.

17. *Evde üretim yaparken sadece siz mi çalışıyorsunuz, evin diğer üyeleri de size yardımcı oluyorlar mı?*

G.D: Yalnızca ben çalışıyorum.

18. Üretimi tek başınıza mı, yoksa diğer ev-eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması şeklinde mi yapıyorsunuz?

G.D: El işini tek başıma yaptım. Onun dışında aldığımız işlerde bir araya geliriz buradan arkadaşlarla.

19. Peki siz ev-eksenli bir çalışan olarak, sizin dışınızda bu işi yapan çalışanları ne olarak görüyorsunuz? Onlar sizin için bir rakip mi mesela?

G.D: Ben dayanışmadan yanayım,öyle görüyorum.

20. Bu işe nasıl başladınız?

G.D: 20 yıl önce 1,5 yıl Çankaya’da oturduk. Orada ev işlerine giden kadınlar çoktu. Daha çok Japonya’dan gelen bayanların evlerine gidiyorlardı. Arkadaşlar “Sen evde boş boş oturuyorsun, gittiğimiz evlerin sahibi kadınlar çeyiz işlerine çok meraklılar. El işlerini götürüp satalım.” dediler. Böylelikle başladı ve çok iyi satış yaptık.

21. Komşularınızın önerisiyle başladınız yani.

G.D: Evet.

22. İş nasıl alıyordunuz peki?

G.D: İş direkt kendim yapıyordum aracı falan yoktu. Ben ne götürsem onlar onu alıyorlardı. Bana şunu yap falan demiyorlardı.

23. Siz daha çok el işi yapıp yakın çevreye satıyordunuz yani.

G.D: Evet.

24. Tuzluca’yı’daki ev-eksenli çalışmada görüldüğü kadarıyla işler daha çok araçlar varlığıyla gerçekleşiyor. Bu anlamda araçların varlığı sizce olumlu mu, olumsuz mu?

G.D: Araçlar daha çok kendi çıkarlarını düşündüklerinden ben aracı kullanmak istemem, olumsuz o yüzden.

25. Bu çalışma isteminde emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?

G.D: Düşünmüyorum tabi ki, çünkü benim emeğimi kullanarak para kazanıyor.

26. Çözüm ne olmalı sizce?

G.D: Devlet elini uzatmalı. Araçları aradan çıkarmalı.

27. Aracıyı aradan nasıl çıkarmalı?

G.D: Emeğimizi kendimizin pazarlayacağı yerler açmalı.

28. *Bir firma üretmeniz için size bir ürün getirdiğinde, ürünün şekline, dizaynına siz karar verebilir misiniz?*

G.D: Eğer bir işe emek veriyorsam benim de karar verme şansım olmalı.

29. *Oluyor mu peki?*

G.D: Fakat bu her zaman mümkün olmuyor. Mesela bir konfeksiyon ürününü getiriyor. Rengi belli, şekli belli. Onun isteğinin dışına çıkmıyorsunuz.

30. *Bu işin sonunda teknik bilgi ve beceriniz arttı diyebilir miyiz?*

G.D: Zaten bende o yetenek vardı, arttırıyor tabi; ama yeteneğim de vardı. Bende bir girişimcilik ruhu var.

31. *Ev-eksenli çalışma sonunda kendinizi daha bilgili, becerikli, güvenli, daha özgür bir işçi olarak gördünüz mü?*

G.D: Tabi ki. Kazandığınız parayı harcarken mutlu oluyorsunuz. Kendi emeğiniz sonuçta.

32. *Peki siz bu işi başkalarına tavsiye eder misiniz? Çocuklarınız da yapar mı?*

G.D: Tabi ki ederim. Özellikle küçük kızım yapabilir, tuttuğunu koparır o. Ama yapmazlar.

33. *Ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayata dair düşünceleriniz daha olumlu oldu mu?*

G.D: Tabi ki oldu diyebilirim.

34. *Ev-eksenli olmayan, standart bir işe girmeyi tercih eder miydiniz?*

G.D: Eğer hakkımı alsam öncelikle bu işi yapmayı tercih ederim. Alamazsam diğerini düşünürüm.

35. *Devletten herhangi bir beklentiniz var mı? Herhangi bir destek alıyor musunuz?*

G.D: Çok beklentim var, ama bizim için hiçbir şey yapmıyor. Hiçbir destek almıyoruz.

36. *Ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

G.D: Ben aracılarda daha az çalıştığım için fiyatı da kendim belirliyorum.

Teşekkürler...

10. Görüşme

1. *İsminiz nedir?*

Nezaket K.

2. *Kaç yaşındasınız?*

N.K: 44.

3. *Kaç yıldır Tuzluca'yır'dasınız?*

N.K: Burada oturmuyorum, Mamak'ta oturuyorum. 2,5 yıldır kooperatifte olduğum için Tuzluca'yır'dayım.

4. *Oturduğunuz evin çeşidi nedir? Gecekondu mu apartman mı?*

N.K: Apartman.

5. *Size mi ait?*

N.K: Evet.

6. *Evli misiniz?*

N.K: Evliyim.

7. *Çocuğunuz var mı?*

N.K: Evet. İki kız, bir erkek.

8. *Eğitim durumunuz nedir?*

N.K: İlkokul mezunuyum.

9. *Evde toplam kaç kişi yaşıyor?*

N.K: Dört kişiyiz. Büyük kızım babaannesinde kalıyor.

10. *Aile üyeleri arasında çalışan var mı? Eşiniz çalışıyor mu?*

N.K: Yok, eşim emekli.

11. *Kaç yıldır ev-eksenli çalışıyorsunuz?*

N.K: 12 yıldır.

12. *Kendinize ait sosyal güvenceniz var mı?*

N.K: Yok, maalesef. Eşimden dolayı Bağ-Kur emeklisiyiz.

13. *Ev-eksenli olarak çalışırken iş sebebiyle kaza ya da yaralanma geçirdiniz mi?*

N.K: Çok ağır bir şey geçirmedi. Dikiş dikerken iğne batmıştı. Bu işin en zor yanı bel ağrısı çok oluyor.

14. *Bu işte günde kaç saat çalışıyorsunuz?*

N.K: Belli olmuyor. Eğer işi yetiştirmeniz gerekiyorsa gece de çalıştığınız oluyor.

15. *İş zamanlı mı veriyorlar?*

N.K: Yaptığınız işe göre değişiyor. Mesela firma iki güne yetişsin diyorsa yetiştirmek adına çalışıyoruz.

16. *Siz kendinizi nasıl tanımlarsınız? Ev hanımı mı, işçi mi, girişimci mi?*

N.K: Hepsiyim. Hepsi için koşturuyorum. Burada işçiyim. Evde ev hanımıyım. Çocukların dershanelerine ayrı, okullarına ayrı koşuşturuyorum.

17. *Hangi sektörlerde üretim yaptınız?*

N.K: Tekstil, örgü, gıda.

18. *Evde üretim yaparken yalnızca siz mi çalışıyorsunuz, yardım alıyor muydunuz?*

N.K: Yalnız ben çalışıyorum. Çocuklarım okuyorlar, yardım edemezler. Eşim de bu konuda yardımcı olmaz. Fakat onun yaptığı salatayı yardım sayabilirim.

19. *Üretimi tek başınıza mı yoksa diğer ev-eksenli çalışanlarla birlikte takım çalışması olarak mı yapıyorsunuz?*

N.K: Buraya başlamadan önce yalnız çalışıyordum. Son üç yıldır yalnız yaptığım da oluyor, toplu yaptığım da.

20. *Ev-eksenli çalışan başkalarıyla ilişkileriniz nasıl, onları rakip olarak görüyor musunuz?*

N.K: Arkadaş grubumun dışındakiler rakip olur. O da şöyle olur: Bizim yaptığımız işin aynısını yapıp satıyorsa satış anlamında bizi etkileyecektir. Keşke sektörde alıcımız çok olsa ve herkes yaptığı işin karşılığını alsın, tüm kadınlar da bu işi rahatlıkla yapabilse. O zaman kimse kimseye rakip de olmaz. Emeği çok iyi bildiğim için diğer kadınları da çok iyi anlıyorum. Aksi bencillik olur zaten.

21. *Peki bu işe nasıl başladınız?*

N.K: Çocuklar biraz büyüyünce ekonomik anlamda masraflar da artıyor. Kendi ihtiyaçlarımı da alamıyordum. Öncelik çocuklarda zaten. O dönem el işi kursuna gidiyordum. Masraflarımı karşılamam

gerekiyordu. Eşimden de fazla bir beklentim yoktu bu anlamda. Kayınvalidem yardım ediyordu. Fakat hem verip hem de söyleyince bu durum beni çok rahatsız ediyordu. Kurstan bir arkadaş el işlerimi beğendi. Bir komşusu takımı istediğini söylemiş. Benden yapmamı istedi. Ben de kurs masraflarımı karşılamak adına kabul ettim. Okutulmadım, çalışmayı da hep isterdim. İlkokul mezunuyum, iş bulmak da çok zor. Bunlardan dolayı evde üretmeyi tercih ettim.

22. *İşi nasıl alıyorsunuz peki? Firmayla doğrudan mı görüşüyorsunuz yoksa aracılarla mı bağlantı sağlıyorsunuz?*

N.K: Ben daha çok çeyiz işi yaptım. Onlar da komşular, tanıdıklardı. Direkt kendim alıyordum işi. Tek bir sefer aracıyla çalıştım.

23. *Aracıların varlığı sizin açınızdan olumlu mu olumsuz mu?*

N.K: Kesinlikle olumsuz. Çünkü 10 saat çalışıp 1,5 lira aldım. Bundan 4 yıl önce yapmıştım bu işi. Fakat o işi bana getiren aracı benden en az 3-4 kat fazla para aldı. Ama benim emeğim en az onun 10 katıdır. Aracı olacaksa da dengeli bir kazanç olmalı.

24. *Bu işte emeğinizin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?*

N.K: Tabi ki hayır. Buradaki hiç kimse de böyle düşünmez bence.

25. *Çözüm ne olmalı sizce?*

N.K: Aracı karşıdaki insanın emeğini bu kadar sömürmeden işi getirmeli. Bu söylediğimin imkânsız olduğunu biliyorum fakat böyle olmalı. Evden çıkamayan, evde iş bekleyen kadınlar var. Onlara yalnızca aracılar iş getiriyor. Aracıya mecburlar. İşte bu yüzden aracılar insan emeğini bu kadar sömürmemeliler. Bu çözüm değil tabi. İşverenin iş verdiği kişilere sigorta yapması gerektiğini düşünüyorum. Sigorta çok önemli. Eşimin sigortası olmasa iş sebebiyle bana bir şey olsa ne yapabilirim? Hiçbir şey. Bunun yanı sıra aracıyı aradan kaldırması da daha mantıklı.

26. *Peki ürettiğiniz ürün üzerinde belirleyici rolünüz var mı? Yani ürünün şekline, dizaynına siz karar verebiliyor musunuz?*

N.K: Fason işte öyle bir şey söz konusu değil. Kendi stilistleri ayarlıyor, biz aynısını yapıyoruz.

27. *Bu işin sonunda teknik bilgi ve beceriniz arttı diyebilir miyiz?*

N.K: Hayır.

28. *Bu iş nedeniyle bir kursa gittiniz mi?*

N.K: Hayır.

29. *Ev-eksenli çalışma sonucunda kendinizi daha güvenli, daha bilgili, becerikli, özgür olarak görüyor musunuz?*

N.K: Ben daha önce ev-eksenli çalışırken ev-eksenli olduğumu bilmiyordum. Ev-eksenli olunca çevredeki insanlar yaptığınız işi önemsemiyorlar. Aynı işi bir mağazada yapsanız o zaman size çalışan gözüyle bakılıyor. Evde olunca çalışan olmuyorsunuz maalesef. Ama ben evde çalışan bir kadını. İlk başta ev eksenli olduğumu bilmiyordum demiştim, işte bunu öğrendikten sonra kendimi çalışan bir kadın olarak gördüm.

30. *Ev-eksenli çalışmayı başkalarına tavsiye eder misiniz ya da çocuklarınızın bu işte çalışmasını ister misiniz?*

N.K: Ederim. Fakat çok eziliyoruz, hiçbir güvencemiz yok, görünür-lüğümüz yok. Biz burada kooperatifleştığımız halde istihdamda yokuz, ama vergilerimizi çok güzel ödüyoruz. Kaldı ki buranın geliri ne gideri ne? Kazandığımız para ortada. Çocuklarıma kesinlikle tavsiye etmiyorum. Onlar okusunlar diye çabalıyorum.

31. *Bu işi yapan erkekler var mı?*

N.K: Var, az da olsa var. Eşleriyle birlikte çalışıyorlar mesela. Takı yapanlar var. Kıyaslarsak %10 diyebiliriz onlar için. Erkekler kadınlar kadar sabırlı değiller.

32. *Peki ev-eksenli çalışmaya başladıktan sonra hayatınıza dair düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Mesela bu işe başladıktan sonra hayatınız daha güzel oldu mu? Daha umutlu baktınız mı hayata?*

N.K: Yaptığım işi severek yapıyorum, fakat her açıdan sömürüldüğümüz için umutlarımız da tükeniyor.

33. *Ev-eksenli yerine standart bir işe girmeyi ister misiniz?*

N.K: Tabi ki.

34. *Neden?*

N.K: Çok eziliyoruz, çok yoruluyoruz, hakkımızı alamıyoruz. Kooperatife başladıktan sonra eve geç gidiyorum. Bu konuda çocuklarım şikâyetçi. Eşim de aynı fikirde. Onlara “çalışıyorum” dediğimde “Madem çalışıyorsun, hani para.” diyorlar. Çok çalışıyoruz ama çalışan konumuna da konmuyoruz. İşte bu sebeplerden dolayı diyebilirim.

35. *Devletten beklentileriniz var mı? Bu iş için bir destek alıyor musunuz?*

N.K: Hiçbir destek almıyoruz. Kooperatif olarak bizden vergi alınması gerekir. Bize satış için bir yer gösterebilir, ücretsiz.

36. *Peki ürettiğiniz ürünün pazardaki son fiyatını biliyor musunuz?*

N.K: Evet bildiklerim var. Sömürüldüğümü görünce o işi bırakıyorum.

Teşekkürler...

